

ПРОСЈЕЦТА

ISSN 1331 - 5439

148

ФЕБРУАР 2019

INTERVJUI: PREDRAG LIĆINA, MIOMIR JAKŠIĆ

ESEJ O KNJIŽEVNIKU ERRI DE LUCA

IN MEMORIAM ĐUŠAN MAKAVEJEV

VELIKI RAT U SUVREMENOM SRPSKOM FILMU

POEZIJA: IVAN TULIĆ

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОЋНИЦИ ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић и Сања Шакић

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Фотографија из филма

Предрага Личине "Посљедњи Србин у Хрватској"

ШТАМПА: Tiskara Želina d.o.o

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинанциран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

Наш положај

Боже, љепоте кад је нешто забрањено. И то, по могућности, онако озбиљно забрањено. Тада у новинарском и сваком интелектуалном послу много тога добија смисао, оставарују се услови за храброст, досљедност, за јасну подјелу улога. Додуше, ваља одмах додати, није лијепо кад ти запале кућу а ти мораш са женом кроз пенџер бегати. Али истраживачко новинарство је посао попут минерског у руднику, двоструко опасан и некако га не бројимо. Таквима само да пожелимо широке и приземне прозоре. А ми мислимо на идејне разлике, а не на оне којима је задаћа да баш љуте разбојнике.

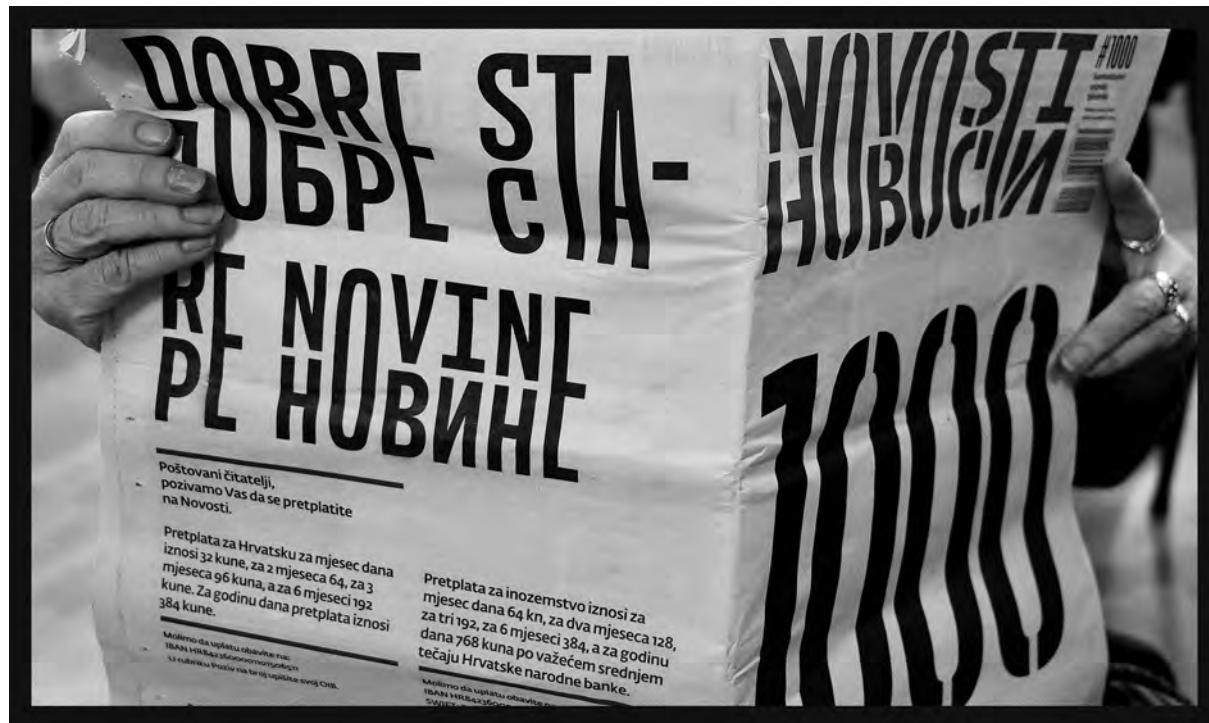
И кад се тако гледа, наш је данашњи положај жалостан. Чак ни нама Србима готово ништа више није забрањено. Добро, уз један важан изузетак, овај задњи рат. Родно мјесто ове Републике. Али и ту је ситуација занимљива и типично хрватска. Наиме, тачно се зна што је забрањено, и сви то знају. И сви су донекле задовољни. Бранитељи светости близске прошлости, зато јер је забрањено оно што не желе чути, они други, зато што се зна што је забрањено и свјесни да је истинитост једини смисао забране. Па тако ни ту није могуће, нарочито нама, тестирати храброст. За сада.

Остало се све смије, јер није важно. Има томе већ времена како је моћ у свом јавном животу изашла на нову линију обране; паметни и поштени пишу и уз јавну подршку објављују за себи сличне и малобројне, а друштвено су ефикасне још једино кампање, које у ниском налету гађају широку публику. У маленој Хрватској, шпарно на кадровима, улогу Јануса, бога излазећег и залазећег сунца, игра загребачки „Јутарњи лист“. Они покривају обје стране. Ми мањинци играмо поштеније.

Тако потписник ових редова мисли да смо заправо могли и оно од чега смо на крају одустали. Полазећи од једино важећих, озбиљних критерија, замолили смо за разговор једног од водећих српских пјесника нашег времена, Матију Бећковића. Није да о томе нисмо претходно размислили, али ипак смо стали на раскршћу литерарне релевантности теме и наше друштвене ирелевантности, и Муњин је добио задатак. Озбиљно му је приступио, покушао жртву наговорити, али је Матија одбио. Његов аргумент је био очекиван, не жели да нам наштети. Ништа чудно, кад му сви параноици из српског окружења нуде обиље доказа о друштвено-политичкој важности сваке његове ријечи. Тешко је ту бити објективан и довољно опрезан.

А ми мислимо да смо заправо могли и да би нам такав разговор, можда не много и не битно, али – помогао. Јер, ако наставимо јачати квалитет игре у гостима, можда с временом уђемо и ми, макар рубно, у поље признате друштвене вриједности. Тако ми мислим. Иако је већина, вјероватно, увјерена да је Матија, напрсто, старији и паметнији од нас.

(B)

Izašao 1000-iti broj časopisa *Novosti* (15. februar 2019.), fotografija: Jadran Boban

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta@skdprosvjeta.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun
SKD Prosvjeta IBAN: HR362360001101412121.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s
naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju preplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis Prosvjeta iz inostranstva se vrše na
IBAN HR362360001101412121 SWIFT ZABAHR2X s naznakom "za časopis
Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD,
Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

пРЕПЛАТА

04	OD UJEDINJENJA DO SRETEЊА Nenad Jovanović HRONIKA	41	NEPATVORENI KOZMOPOLIT Đorđe Matić IN MEMORIAM DUŠAN MAKAVEJEV (1932 – 2019)
10	EVROPSKA UNIJA I MIGRACIJE Siniša Tatalović POLITIKA, MIGRACIJE	43	STARE BOLJE I NOVE NADE Danilo Lučić VELIKI RAT U SVREMENOM SRPSKOM FILMU
12	SVI SMO JEDNAKI, SAMO NEKI MALO VIŠE Čedomir Višnjić i Goran Borković INTERVJU, PROF. DR MIOMIR JAKŠIĆ	47	ŽENE I RAT Dragan Babić ESEJ, ISIDORA SEKULIĆ I VIRDŽINIJA VULF
18	GLUMCI U POLITICI Bojan Munjin DRUŠTVO	50	UVIJEK NAVIJAM ZA NAŠE Srđan Sandić INTERVJU, REDATELJ PREDRAG LIČINA
21	ZARAZA Goran Babić RASPRAVE O NOTORNOM (21)	55	DAVLJENJE U REČENICAMA Sanja Šakić KNJIGE, ZABLUDA SVETOG SEBASTIJANA
22	ZATEKAO SAM SE U BEOGRADU Tvrtko Klarić ESEJ, KNJIŽEVNIK ERRI DE LUCA	57	VOZDIZANJE ŽENSKIH GLASOVA Dubravka Bogutovac KNJIGE, ŽENSKI PORTRETI
25	DOSITEJ OBRADOVIĆ I PAVLE SOLARIĆ Dušan Ivanić BAŠTINA	59	PRED GRADOM BUDUĆNOSTI Srđan Gagić KNJIGE, <i>PRED GRADOM SU KOSCI</i>
28	JEDNO PISMO PAROHA SAVE KOSANOVIĆA Čedomir Višnjić HISTORIJA	62	PROSTI ŠESTOZVUK Ivan Tulić POEZIJA
32	KRALJ ALEKSANDAR U GLINI 1931. Igor Mrkalj HISTORIJA	66	NE MAREĆI ZA SVE ŠTO JE BILO I ZA ONO ŠTO TEK DOLAZI Đorđe Majstorović PROZA
35	LJUBO ŠPANAC Dragoljub Čupković Čupe PORODIČNE PRIČE	70	PANOPTIKUM Goran Borković
		72	IN MEMORIAM ŠABAN ŠAULIĆ (1951 – 2019) Đorđe Matić

OD UJEDINJENJA DO SRETEЊA

Nenad Jovanović

NOVO VODSTVO U RIJECI – Na izvanrednoj izbornoj skupštini pododbora SKD „Prosvjeta“ u Rijeci početkom decembra izabrano je novo vodstvo. Novi predsjednik je Borislav Božić, njegov zamjenik bit će Damir Radović, a sekretar Anja Kožul. Izabrano je i novo predsjedništvo, kao i šest delegata za Generalnu skupštinu SKD „Prosvjeta“.

SPLITSKA SMOTRA – Povodom Međunarodnog dana ljudskih prava, pod pokroviteljstvom Grada Splita i gradske Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina, 6. decembra u Multimedijalnom kulturnom centru u Splitu održana je deveta Smotra kulturnog stvaralaštva nacionalnih manjina Grada Splita i Splitsko-dalmatinske županije. Uz članove splitskog pododbora „Prosvjete“ na smotri su nastupili članovi Makedonskog kulturnog društva „Makedonija“, Zajednice Crnogoraca, Demokratske udruge Mađara Hrvatske, Novog mađarskog kulturnog centra, Ruskog kulturnog društva „Izvor“, Kulturnog društva Bošnjaka „Preporod“ i Makedonskog kulturnog centra Split.

SLAVLJE ZAGREBAČKIH MANJINA – Dan Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Grada Zagreba obilježen je 10. decembra u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog. Obraćajući se prisutnima u dupke punoj dvorani, predsjednik Koordinacije Dušan Mišković podsjetio je na značenje Međunarodnog dana ljudskih prava koji je određen kao Dan zagrebačkih manjina.

– Nema uzmicanja pored svih onih koji pokušavaju preispitivati naša prava – rekao je Dušan Mišković, prvi čovjek Koordinacije, koja obuhvaća po devet vijeća i predstavnika nacionalnih manjina. U kulturno-umjetničkom programu predstavilo se osam zajednica, pri čemu je srpsku predstavila muška pjevačka grupa zagrebačkog pododbora „Prosvjete“.

TRADICIONALNI DANI KULTURE – 21. Dani kulture Srba istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema, tradicionalna višemjesečna manifestacija u organizaciji „Prosvjete“, završeni su 10. decembra svečanim programom u Hrvatskom domu u Vukovaru. Publici su se predstavili KUD „Sloga“ iz Vukovara, Vukovarsko srpsko pevačko društvo „Javor“, recitatori iz tamošnjih škola na nastavi na srpskom jeziku i pismu, recitatori vukovarske „Prosvjete“, učenici i profesori Muzičke škole iz Vukovara, Tamburaški sastav „Vučedolski zvuci“ sa vokalnim solistom Živojinom Jergićem, Muška pevačka grupa „Naši korenii“ iz Borova, „Prosvjetin“ Ansamb narodnih igara iz Vukovara kao i specijalni gosti članovi Pevačkog društva „Preobraženje“ iz Beograda. Ovogodišnja manifestacija otvorena je 20. oktobra u Kneževim Vinogradima. Slijedio je Susret pesnika koji je 26. oktobra organiziran u Osijeku, dok je 3. novembra u Ostrovu održan susret folklornih društava. Kao preprogrami manifestacije, u Bijelom Brdu su u junu održane smotre recitatora i literaraca, u Pačetinu Međudržavni susret dramskih amatera, dok je u septembru upriličena likovna kolonija „Boja Vukovara“.

O MILANKOVIĆU U VELIKOM RATU – Povodom 60. godišnjice smrti svjetski poznatog naučnika Milutina Milankovića na groblju u Dalju, gdje je naučnik sahranjen, 12. decembra je održan pomen, a 15. decembra je u njegovoj rodnoj kući upriličen prigodan program. S

obzirom na stogodišnjicu kraja Prvog svjetskog rata Aleksandar Ilinčić iz Dalja govorio je o tom periodu Milankovićevog života koji je zapisao u autobiografiji „Uspomene, doživljaji i saznanja“. Milanković je najveći dio perioda od 1914. do 1919. godine proveo u kućnom pritvoru u Budimpešti, zatim u svojoj rodnoj kući u Dalju, a bio je i logoraš u Nežideru, u Turnju kod Karlovca i u Osijeku.

BILO JEDNOM NA BANIJI – U prostorijama Centralne biblioteke Srbia u Hrvatskoj 13. decembra održano je književno veče u čast Miloša Kordića gdje je predstavljena njegova knjiga „Bilo jednom na Baniji“ u izdanju SKD „Prosvjeta“. Govoreći o djelu Branimir Kršić istaknuo je izuzetnu važnost knjige, dok je urednik Čedomir Višnjić ocijenio da bi takve zavičajne knjige trebale biti napisane i za ostale opustjеле zavičaje Srba u Hrvatskoj. Autor, Banjac s beogradskom adresom, navodi da njegovo književno ostvarenje ne pripada određenom žanru: nije monografija, nije naučna, istorijska ni publicistička knjiga, nego je saставljena od proznih lirske zapisa, sjećanja na ljude i podsjećanja na događaje, ali i na brojne – danas ignorirane – nekad istaknute ličnosti Banije. „Bilo jednom na Baniji“ sadrži u sebi lingvističku, geografsku, etnografsku, etnološku komponentu Srba sa Banije, zajednička je ocjena.

VOJNIČKI JUBILEJ – Povodom jubilarnih 15 godina od osnivanja pododbor „Prosvjete“ iz Vojnića pripremio je 15. decembra tradicionalni godišnji koncert. U dvosatnom programu u dupke punoj dvorani izvedene su pjesme i igre iz Moslavine, Banije, Korduna, Bosanske krajine i južne Srbije u izvođenju KUD-a „Tono Hrovat“ iz Velike Kladuše, KUD-a „Nikola Tesla“ iz Karlovca, članova pododbora „Prosvjete“ iz Garešnice, Petrinje, Krnjaka i domaćina. – Pododbor ima četiri sekcije; ansambl kola i igara, muzičku sekciju, pjevačku grupu, sekciju njegovanja kulture i tradicije ovog kraja. Plan za narednu godinu je sudjelovanje na sedam do osam smotri, pa bi u projektu imali barem jedan nastup svakih mjesec i pol dana – rekao je predsjednik Mirko Martinović.

SJEĆANJE NA ĐURU MARIČIĆA – „Koordinacioni odbor Banija“, koji okuplja baniske pododbole „Prosvjete“, organizirao je 17. decembra u Maloj dvorani Hrvatskog doma Petrinja književno-pjesničku večer u sjećanje na pjesnika Đuru Maričića. Rođen 1934. u Hašanima, književnim se radom počeo baviti još kao srednjoškolac kada osvaja i prve književne nagrade. U više od 60 godina književnog stvaralaštva objavio je 45 knjiga. Umro je krajem marta 2018. Mara Vilus, predsjednica pododbora u Petrinji i koordinatorica Koordinacijskog odbora za Baniju podsjetila je da je Maričić osnovao sisacki pododbor „Prosvjete“, a onda je došao u Petrinju da pomogne u radu tamošnjeg pododbara. – Đuro je jako dobro pisao pjesme za djecu. U velikom broju časopisa su objavljene njegova djela. Pisao je i pripovijetke, kritike, romane. Imao je zaista svestran opus – rekla je Mara Vilus.

SVE BOJE „ĐOLE“ – U izložbenom prostoru osječkog pododbara „Prosvjete“ 21. decembra otvorena je izložba slika s 14. saziva Međunarodne likovne kolonije „Đola“, održane zadnjeg dana septembra i prvog dana

oktobra. Koloniju je organizirala Likovna radionica „Petar Dobrović“ a dje-lovala je u okviru „Prosvjetinog“ pododbora Darda. O izložbi i Likovnoj koloniji govorio je Pero Matić, profesor i kustos iz Darde, a prigodne stihove recitirale su Ljeposava Grubor i Radojka Piškorjanac. U Osijeku su izložena 32 umjetnička djela, čiji su autori akademski i afirmirani slikari amateri iz raznih mjesta Hrvatske i Srbije.

SMANJENJE DUGA I KONSOLIDACIJA DRUŠTVA – Nakon neko-liko godina Glavna skupština SKD „Prosvjeta“, održana 22. decembra, konačno je protekla u konstruktivnoj atmosferi što je zasluga, kako novog rukovodstva izabranog godinu dana ranije, tako i delegata koji su svjesni osjetljivog položaja krovne kulturne institucije Srba u Hrvatskoj. Ova godina protekla je u znaku smanjenja duga i brige o imovini društva, a unesene su i izmjene u dijelovima Statuta.

U raspravi o finansijskom izvještaju za prethodno razdoblje, predsjednik „Prosvete“ Mile Radović rekao je kako je novo rukovodstvo dočekalo teško nasleđe: minus od 2,56 miliona kuna, dugovi prema dostavljačima, neknjižene obaveze i 466.000 kuna podignutih s bankomata bez pokrića, zbog čega je nedavno podnijeta i prijava Državnom odvjetništvu.

Generalni sekretar Slobodan Živković govorio je o zatečenim dugo-vima i finansijskoj akrobaci ranijem rukovodstva. – Tokom ove godine

uspjeli smo smanjiti minus na dva miliona kuna i riješili smo se dijela obaveza, a sve to uz aktivnosti centrale i pododbora „Prosvjete“ na terenu. Zahvaljujući sredstvima dobivenim preko Srpskog narodnog vijeća obnovom krova spasili smo od propadanja zgradu u zagrebačkoj Prera-dovićevoj ulici – kazao je Živković.

U raspravi o planu i programu za 2019. Živković je naglasio potrebu mijenjanja načina razmišljanja, jer osim postojećih – trebamo tražiti nove izvore financiranja. Programe trebamo dobro osmislit i zato nam trebaju mladi ljudi edukovani za pisanje projekata, naglasio je. Nakon kraće rasprave, jednoglasno su usvojeni strateški i operativni plan i program za 2019. godinu.

SLAVA I JUBILEJ U GAREŠNICI – Podobor „Prosvjete“ u Garešnici proslavio je dvadeset godina uspješnog rada i slavu Sv. Nikolaja. Svečana sjednica održana je 19. decembra u sali Hrvatskog doma u Garešnici, u prisustvu čelnih ljudi i manjinskih aktivista grada i Bjelovarsko-bilogorske županije, kao i zamjenika predsjednika SNV-a Saše Miloševića. Nakon službenog dijela, na kojem su uručene zahvalnice za rad zaslužnih, održan je obred sjećanja slavskog kolača i bogati kulturno-umjetnički program. Uz domaćine, nastupili su članovi podobora „Prosvjete“ iz Vojnića, Okučana i Malog Gradca, SKUD-a „Branko Radičević“ iz Dalja i Zajednice Mađara Dežanovac.

BOROVSKA RAZGLEDNICA – Šesta po redu foto-izložba „Borovska razglednica“, u organizaciji VSNM općine Borovo, otvorena 22. decembra, okupila je 24 izlagača koji su izložili 74 fotografije različitih motiva iz Borova prema kategorijama raspisanog konkursa: „Ljudi i događaji“, „Arhitektura i kulturno nasleđe“ i „Priroda“. – Cilj nam je da afirmišemo kulturno nasleđe i tradiciju Srba u Borovu – kaže predsjednik Dušan Latas, zadovoljan što je program dobio i međunarodni karakter, jer fotografije stižu sa svih strana sveta. Prikupljena sredstva od prodaje fotografija

usmerić se porodici Đorđa Drobića, mladića koji je početkom godine teško stradao u saobraćajnoj nesreći od koje se još oporavlja,

POVELJA ZA „DUNAVSKE ZORE“ – Tamburaški orkestar „Dunavske zore“ iz Borova dobitnik je godišnje Povelje Matice iseljenika i Srba u regionu za dostignuće u oblasti muzike za 2018. Povelju je 26. decembra šefu orkestra Dušanu Latasu na svečanosti u Beogradu uručio Miodrag Jakšić, predsjednik Matice koja 70 godina povezuje Srbiju i iseljenike u cijelom svijetu. – Ovo je nagrada za neverovatan doprinos koji muzika širi. Saradujem i družim se sa svim divnim ljudima, Srbima u Vukovaru i okolini pa prepoznam tu pravu, bratsku ljubav koju jedni drugima pružamo – rekao je Jakšić.

NAGRADA ZA „PROSVJETINE“ AKTIVISTE – Među dobitnicima godišnjih nagrada SNV-a, uručenim na godišnjem Božićnom prijemu 6. januara, bila su i dvojica dugogodišnjih aktivista i rukovodilaca „Prosvjete“ – Vladimir Funduk i Milorad Novaković. Njih dvojica dobili su medalje i plakete „Nikola Tesla“ za izuzetan doprinos unapređenju položaja i očuvanja identiteta Srba u Hrvatskoj.

Osim što je na tragu stalne politike vodstva „Prosvjete“ o širenju osnivao karlovački pododbora i bio njegov predsjednik od osnutka do 2008. godine, Funduk je s tadašnjim sekretarom, sada pokojnim Duškom Radakovićem, putovao po cijeloj Hrvatskoj i radio na osnivanju pododbara i u ostalim mjestima. – Naš pododbor je sa svojim aktivnostima bio baza iz koje su se razvile sve kasnije srpske institucije na području Karlovačke županije, među njima i manjinska vijeća, a tokom godina bio sam član Skupštine i Glavnog odbora „Prosvjete“ – podvukao je Funduk.

U obrazloženju nagrade stoji da „nema srpske institucije na karlovačkom području koju Vladimir Funduk, dugogodišnji direktor i profesor Karlovačke Gimnazije, nije obnovio, pomogao i istakao se u radu još u vre-

menima kada to nije bilo nimalo lako ni jednostavno.“ Takva je bila i rana jesen 1996. kada je uspio okupiti dvocifreni broj Srba u Karlovcu i obnoviti rad Pododbora SKD „Prosvjeta“.

Milorad Novaković bio je tokom 1990. jedan od obnovitelja rada SKD „Prosvjete“ u Zagrebu. Nakon višestranačkih izbora obnovljen je rad društva, ali je rat učinio svoje jer su aktivnosti „Prosvjete“ zamrle. Društvo je ponovno obnovljeno 1992. kad je izabran Privremeni odbor, dok je 27. februara 1993. godine održana izvanredna Izborna skupština „Prosvjete“ koja je tada imala 54 člana. Među organima je osnovan i Glavni odbor, čiji je član bio i Novaković, koji je bio i član radne grupe za izdavačko-informativnu djelatnost. U aprilu 1994. godine izlazi prvi broj časopisa „Prosvjete“, čiji je urednik Novaković. Na toj je funkciji bio 19 i pol godina, držeći se politike da se treba očuvati srpska kultura u Hrvatskoj i posebnost Srba.

CVIJEĆE ZA TESLU – Nakon arhijerejske liturgije za Božić, delegacija SNV-a i SDSS-a položila je cvijeće na spomenik Nikoli Tesli u centru Zagreba obilježivši tako godišnjicu smrti istaknutog naučnika koji je izumima promijenio svjetsku povijest. U delegaciji su bili saborski zastupnici Milorad Pupovac i Boris Milošević, te predsjednik VSNM-a Zagreba Saša Milošević i Tatjana Vukobratović Spasojević.

VUKOVARSKI BOŽIĆNI PROGRAM – Vukovarski pododbora „Prosvjete“ tradicionalno je drugog dana Božića održao svečani program kojim je proslavljeno Hristovo rođenje. – Na tradicionalnom programu okupljamo izvođače sa naših prostora kako bi i tako podsetili da je „Prosvjete“ sa svojim članovima prisutna sa raznim programima tokom cele godine – rekao je predsjednik vukovarskog pododbara Milenko Živković. Osim Vukovarskog srpskog pevačkog društva „Javor“, vokalnog solista Živojina Jergića i ansambla „Vučedolski zvuci“, priliku za iskazivanje imali su i mladi recitatori i muzičari.

ZORA NA SRPSKOJ VEČERI – I ove godine Srpsko veče, u organizaciji SNV-a i VSNM-a Grada Zagreba, održano 12. januara, pokazalo se kao prvorazredan društveni događaj za srpsku zajednicu u Hrvatskoj. Osim Borka Radivojevića i Tigrova, prisutnima su svoje vještine pokazali folkloraši KUD-a Zora iz Silaša, pod vodstvom Branke Karan, koji su za svoje koreografije dobili gromoglasan aplauz.

OTIŠAO BOGDAN PETKOVIĆ – Na mjesnom groblju u rodnom Gornjem Marinkovcu 15. januara sahranjen je Bogdan Petković, čovjek ratnog i logoraškog iskustva tokom 135 dana u Jasenovcu, koji je do zadnjeg časa zadržao nesalomljiv duh i bio istrajan u borbi protiv historijskog revisionizma. Posljednji isprčaj održan je uz prisustvo članova porodice, velikog broja prijatelja i mještana, predstavnika SNV-a, Javne ustanove spomen-područje Jasenovac i Udruge antifašističkih boraca i antifašista iz Čazme.

„PROSVJETINE“ NAGRADA – Ovogodišnja Svetosavska akademija SKD „Prosvjeta“, održana u Muzičkoj akademiji u Zagrebu, protekla je u znaku dodjele godišnjih nagrada zaslужnim stvaraocima. Predsjednik Društva Mile Radović, uz nastup Narodnog orkestra i Hora Radiotelevizije Srbije (RTS) pod dirigiranjem Bojana Sudića, izrazio je nadu u veće zajedništvo i u još predaniji nastavak aktivnosti „Prosvjete“.

– Od lanske akademije do danas, uspjeli smo stabilizirati i ojačati Društvo. Zbog mladih moramo jačati kulturnu i školsku autonomiju, istraživati historiju i jačati kulturni amaterizam – rekao je Radović.

Godišnju nagradu „Sava Mrkalj“ za intenzivno naučno stvaralaštvo, vođenje Arhiva Srba u Hrvatskoj, Političke akademije SNV-a i časopisa „Tragovi“, te za knjigu „Rat i mit“, dobio je univerzitetski profesor Dejan Jović. Nagradu „Desanka Đorđević“ za kulturno stvaralaštvo dugogodišnjeg rada na njegovanju i razvoju folklora dobila je koreografinja pododbora u Vojniču Valerija Farago. Zlatnu značku za izuzetni doprinos, nami-

jenjenu ličnostima izvan srpske zajednice, dobio je predsjednik Savjeta za nacionalne manjine Aleksandar Tolnauer.

SVETI SAVA NAŠA SLAVA – Srpska zajednica u Hrvatskoj i ove je godine svečano obilježila Svetog Savu, utemeljitelja srpske autokefalne crkve i brojnih naših institucija. Ovogodišnji praznik obilježava se i povodom 800. godišnjice autokefalnosti SPC-a, utemeljenog da bi srpski narod očuvao svoje tradicije i pravoslavnu vjeru u svim vremenima. Na proslavi Svetog Save, ujedno i krsne slave zagrebačke Srpske pravoslavne opštine gimnazije „Kantakuzina Katarina Branković“, direktor i prototjednik stavrofor Slobodan Lalić brojnim uzvanicima kazao je da ga se i danas slavi s radošću i poštovanjem zbog svega što je uradio i utemeljio u srednjovjekovnoj Srbiji. U svečanom programu „Šapat vjekova“, koji su pod vodstvom svojih profesora Petre Puškar, Jasmine Veldić i Petra Kozakijevića, pripremili gimnazijalci uz horsku pratnju, izveden je i splet tradicionalnih srpskih recitacija i srednjovjekovnih tekstova.

Svetosavska proslava u Bolmanu prošla je uz nastup folklorne, recitatorske i pjevačke sekcije jagodnjačkog pododbora „Prosvjete“. Slavilo se i u ostalim mjestima Baranje – Belom Manastiru, Dardi, Jagodnjaku, Kneževim Vinogradima i Popovcu.

Svečano je bilo i širom Gornjokarlovačke eparhije SPC-a. Program su izveli učenici vojničke osnovne škole, sekcijske „Prosvjetinog“ pododbora i karlovački KUD „Nikola Tesla“. U organizaciji „Prosvjete“ priređena je i prigodna izložba slika srpskih manastira.

U eparhiji Pakračko-slavonskoj u Požegi bila je sjajna prilika da se više od dvjesto Požežana i njihovih gostiju druži uz zanimljiv program i nadahnute besjede o životu Rastka Nemanjića, koji je kroz svoja djela postao veliki srpski svetac kojeg se i danas poštuje i s radošću slavi.

Centralna Svetosavska akademija za područje Eparhije osječkopoljske i baranjske održana je u Hrvatskom domu u Vukovaru koji je bio ispunjen do posljednjeg mesta. Prigodne svetosavske akademije, uz prigodne recitale i podjelu paketića djeci, održane su u praktički svim crkvama i pododborima „Prosvjete“ u Hrvatskoj. U Sokolovcu je Svetog Savu kao slavu uzelo i općinsko Vijeće nacionalnih manjina.

ČEKAJU SE PREDUSLOVI – Razvoj kulturne suradnje Srbije i Hrvatske, povrat kulturnog blaga iz Srbije u Hrvatsku i pomoć srpskoj zajednici u Hrvatskoj, bile su teme posjeta ministra kulture i informisanja Srbije Vladana Vukosavljevića i njegovih suradnika Zagrebu 27. i 28. januara. Vukosavljević i hrvatska kolegica Nina Obuljen Koržinek kazali su da je povrat kulturnih dobara u Hrvatsku pri samom kraju. Iz Srbije je u Hrvatsku od 2001. do 2018. godine u muzeje, crkve, manastire i arhive vraćeno ukupno 29.885 pokretnih kulturnih dobara. Preostale veće cjeline za povrat odnose se na riznice manastira Krka i Šibenika za što, kako smatra Vukosavljević, treba osigurati preduslove. Vukosavljević je prisustvovao svečanoj akademiji „Prosvjete“ u Muzičkoj akademiji, a tokom posjete sreo se s predstavnicima srpskih organizacija u Hrvatskoj i gradonačelnikom Zagreba Milanom Bandićem te obišao Srpsku pravoslavnu opštu gimnaziju u Zagrebu.

SJEĆANJE NA HOLOKAUST – Međunarodni dan sjećanja na žrtve holokausta, 27. januara, obilježen je svečanim skupom u Novinarskom domu u organizaciji Zagrebačke židovske općine. Skupu je prisustvovalo i 14 pripadnika njemačkog „Marša živih“, potomaka pripadnika nacističkog režima koji su iskazali žaljenje zbog zločina svojih predaka, te privrženost borbi protiv antisemitizma i podršku državi Izrael, izrazivši saučešće nekolicini preživjelih žrtava holokausta koji su bili u dvorani, kao i njihovim potomcima. Prikazan je i film „Zaboravljeni“ Nitze Gonen koji govori o holokaustu na prostorima bivše Jugoslavije. Tog dana Knjižnica za mlade u Karlovcu, OŠ „Dubovac“ i srednja Ekonomsko-turistička škola, predstavili su projekt „Židovi u Karlovcu“, koji se provodi u školama na području građanskog odgoja i obrazovanja. Organizirani su izložba, tribina i prikazana dva dokumentarna filma.

ŠIBENIK VJERAN TRADICIJI – Članovi šibenske Udruge antifaši-

stičkih boraca i antifašista predstavili su 31. januara u prostorijama SABA RH u Zagrebu projekt obnove i uređenja Spomen-parka na Šubićevcu gdje su 22. maja 1942. strijeljani Rade Končar i 25 antifašista. Park bi po planu trebao biti otvoren 12. avgusta 2020. godine, a sadržavao bi više tematskih cjelina – od Staze strijeljanih s pločama koje bi podsjećale na najmasovnije likvidacije okupatora i domaćih izdajnika po Dalmaciji preko Staze zločina na kojoj bi obilježjima bili predstavljeni zločini protiv naroda s područja Šibenika, Dalmacije i regije, do sjećanja na najveće bitke NOB-a.

SJEĆANJE NA HIMNOTVORCA – Polaganjem cvijeća na grob Josifa (Josipa) Runjanina, na starom pravoslavnom Uspenskom groblju u Novom Sadu, saborski zastupnik Boris Milošević obilježio je 3. februara godišnjicu smrti jedne od istaknutih ličnosti srpske zajednice u Hrvatskoj 19. vijeka. Porodica Runjanin, iz koje dolazi kompozitor hrvatske himne „Lijepa naša domovino“, porijeklom je iz Loznice u zapadnoj Srbiji, otkud se preselila u Bijeljinu, zatim u Slavoniju, a na kraju u Srijem, tako da je Josif rođen u Vinkovcima 8. decembra 1821. godine.

VUKOVARSKI SVETI TRIFUN – Vukovarski pododbor „Prosvjete“ već dvadesetak godina 14. februara svečano obilježava praznik Svetog Trifuna. U bogatom i raznovrsnom programu publike se podsjetila na život i djela ovog sveca i njegove uloge zaštitnika vinara i vinove loze. Publici u svečanoj dvorani rodne kuće vukovarskog nobelovca Lavoslava Ružičke predstavili su se brojni učesnici: Slobodan Nešić iz bjelobrdske KUD-a „Jovan Jovanović Zmaj“ recitirao je pjesmu Đorđa Nešića „Molitva Svetom Trifunu“ i ispričao nekoliko anegdota iz tamošnjih vinograda, a članovi Vukovarskog srpskog pevačkog društva „Javor“ otpjevali su nekoliko tematskih pjesama o vinu i vinogradima.

„TRAGOVI“ O JUGOSLAVIJI – „Tragovi“, časopis za srpske i hrvatske teme, organizirao je 18. februara predstavljanje knjige Branke Prpe pod nazivom „Srpski intelektualci i Jugoslavija, 1918-1929“. u prostorijama Centralne biblioteke Srba u Hrvatskoj. Na predstavljanju knjige, koju je lani objavila izdavačka kuća Clio iz Beograda, osim autorice i glavnog urednika „Tragova“ Dejana Jovića, govorili su Zoran Hamović, direktor i glavni urednik izdavačke kuće Clio, kao i profesori Drago Roksandić sa Sveučilišta u Zagrebu i Ljubinka Trgovčević s Univerzitetom u Beogradu. Naglašeno je da se, iako danas riječ Jugoslavija kod mnogih izaziva nelagodu, od tog dijela historije ne može pobjeći.

**KAKO ŠTO BOLJE UPRAVLJATI MIGRACIJAMA
VODEĆI RAČUNA O INTERESIMA SVOJIH ČLANICA**

EVROPSKA UNIJA I MIGRACIJE

PIŠE: Siniša Tatalović

Sve intenzivnije migracije prema EU i njihove posljedice na odnose između država članica pokazuju da je nužno što prije uskladiti interese i oblikovati zajedničku migracijsku politiku, koja bi prvenstveno sadržavala zajedničko upravljanje granicom

Pod pritiskom sve većeg broja ilegalnih migranata na svojim granicama, Evropska unija je pokrenula reforme i dogradnju propisa vezanih za migracije nakon što je shvatila da se trenutni normativni okvir pokazao neodrživim, jer države članice koriste različite nacionalne pristupe koje smatraju prikladnim kao odgovor na suvremene migracije. Sistem je bio projektiran za manji broj migranata i jednostavno se urušio kada su krenule masovne migracije, nakon destabilizacije država u sjevernoj Africi i na Bliskom istoku 2011. godine.

Područje Evropske unije, zajedno sa Sjedinjenim Američkim Državama, krajnje je odredište za najveći broj migranata, koji se iz nerazvijenih i siromašnjih država kreću prema bogatom Zapadu. Za razliku od SAD-a, Evropska unija ima problem u definiranju zajedničke politike prema migracijama. Ona obuhvaća teritorij 28 država članica koje se na različite načine i različitim intenzitetom suočavaju sa suvremenim, prvenstveno ilegalnim migracijama. U odnosu na ovo pitanje, bitno se razlikuju zapadne od istočnih članica Evropske unije. Unatoč velikim nastojanjima institucija Evropske unije da definišu jedinstven pristup migracijama zbog otpora pojedinih članica rezultati su još uvijek skromni. Slobodno kretanje ljudi, a time i uklanjanje unutarnjih granica, jedno je od temeljnih načela Evropske unije. Međutim, nakon sve većeg broja migranata koji su ušli u EU, te miliona migranata koji se nalaze pred njenim vratima, granice se sve više promatralju na tradicionalni suverenički način. Privremena suspenzija Šengenskog režima na pojedinim granicama članica Unije, sve se češće primjenjuje uz obrazloženje zaustav-

ljanja ilegalnih migracija. Ako danas putujete Evropskom unijom, ne treba vas začuditi ako vas zaustavi policija na starim graničnim prijelazima između, na primjer, Poljske i Njemačke, Mađarske i Austrije ili Slovačke i Češke.

Razlozi migriranja

Brojni su uzroci migracija iz Afrike i Azije prema Evropi. Migracije su se intenzivirale i poprimale nekontrolirani oblik nakon završetka Hladnog rata. Neoliberalni koncept društva, koji podrazumijeva otvorene granice i slobodno kretanje ljudi, roba i kapitala, tome je pogodovao. U početku, potrebe za novom radnom snagom, utjecale su na blagonaklono gledanje na migracije. Takav pristup, do nedavno je bio prisutan u Njemačkoj, čija vlada je zbog potreba za radnom snagom, pozivala migrante da dođu. Međutim, njemačka javnost postepeno se mijenjala i pružala sve veći otpor dolasku migranata izvan evropskog prostora. To se danas ogleda u jačanju desnih, antimigrantskih političkih opcija u ovoj državi, posebno jačanju Alternative za Njemačku (AfD).

Nakon proširenja Evropske unije na istočnoevropske države početkom 21. vijeka, migracije se počinju promatrati i kao sigurnosno pitanje. Već tada se počela iskazivati zabrinutost za zaštitu granica južnih članica Evropske unije, posebno onih koje se nalaze na obalama Sredozemnog mora. Na njihovim pomorskim granicama, sve češće su zaustavljeni brodovi koji su prevozili ilegalne migrante iz sjeverne Afrike ili Bliskog istoka. Dolazak većeg broja ilegalnih migranata u Grčku, Italiju i Španjolsku i nemogućnost njihovog integriranja, utjecao je na narastanje antimigracijskog raspoloženja i nastojanja da migranti što prije odu u druge evropske države.

Natjecanje za prirodne resurse – posebno pitku vodu – koja će sve više nedostajati zbog globalnog zatopljenja i zagađenja okoliša – vjerojatno će poticati nove sukobe, prvenstveno u Africi i Aziji, te poticati sve veće migracije prema Evropi. Migracije su u pravilu povezane i s organiziranim kriminalom, kojemu su ilegalne migracije samo dio unosnih poslova, koji se šire na prekograničnu trgovinu drogom, prostituticiju, i trgovinu oružjem. Ove opasnosti, narasle nakon Arapskog proljeća, povezane su i s opasnošću od terorizma.

Kako bi efikasnije upravljala izvanevropskim migracijama, Evropska unija je iskoristila potencijal evropske susjedske politike kroz koju je ojačala odnose sa pojedinim državama iz kojih dolazi najveći broj migranata ili preko čijeg teritorija se migranti kreću na putu do Evrope. Ova politika uključuje i različite vrste pomoći tim državama. Za upravljanje migracijama, posebno je važna najnovija Strategija vanjske i sigurnosne politike Evropske unije iz 2016. koja među svojim prioritetima ističe da je u interesu Evropske unije „ulagati u razvoj i stabilnost država i društava na istoku, koje se protežu do

srednje Azije, te na jugu do srednje Afrike. Otpornost ovih država na krize, prioritet je Evropske unije, zbog čega se provode različite proaktivne mjere, kao što su humanitarna i ekomska pomoć, ulaganje u infrastrukturu i smanjivanje siromaštva." Važan element ove strategije je i integrirano upravljanje granicama. U tom kontekstu, ilegalne migracije utječu i na politiku proširenja Evropske unije na zapadni Balkan, te njezin odnos prema Turskoj koja zbrinjava nekoliko miliona izbjeglica i migranata, od kojih mnogi žele doći u Evropu.

**Pojedine političke grupacije,
posebno desne političke
orientacije, u nekim evropskim
državama, sve više koriste
sekuritizaciju migracija za
ostvarivanje svojih pragmatičnih
političkih interesa**

Pojačani napori

Evropska unija se suočila s prvim pravim testom svojih politika vezanih uz migracije, tokom migracijske krize 2015./2016. Tada je održivost i efikasnost politika Evropske unije bila suočena s parcijalnim interesima država članica, posebno onih na Balkanskoj ruti. Neke države, poput Njemačke bile su zagovornice humanitarnog pristupa, dok su druge kao što je Mađarska, ovo pitanje sekuritizirale. U odnosu na ovo važno pitanje, izostao je konsenzus i zajedničko djelovanje. Vjerojatno, zbog toga, na unutrašnjem nivou Evropske unije, kao prioritet se nameće da ona „mora postati više udružena u vanjskim politikama, između država članica i institucija Evropske unije, te između unutrašnjih i vanjskih dimenzija politika. To je posebno važno za provođenje ciljeva održivog razvoja, migracija i sigurnosti“. Zbog toga se razvija koncept efikasnije migracijske politike. Poseban naglasak je na jačanju otpornosti granica te pomoći zemljama iz kojih dolaze migranti i izbjeglice. Osmišljeno je niz mjera kojima se to želi postići. Predviđeno je značajno jačanje humanitarnih napora u tim zemljama, s naglaskom na obrazovanje te prava žena i djece. Mnoge mjere su vezane za poticanje ekonomskog razvoja u zemljama porijekla i tranzita migranata, ali i zajedničko poticanje legalnih migracija, efikasnije upravljanje granicama, readmisiju i povratak migranata ako za to postoje uvjeti. Zbog toga je važan rad sa zemljama porijekla migranata kroz njihov ekonomski i društveni razvoj, preventivnu diplomaciju i posredovanje u rješavanju i sprečavanje glavnih uzroka migracija, upravljanju migracijama i borbi protiv prekograničnog kriminala. U tome kontekstu, važno je pomoći i tranzitnim državama, poboljšanjem njihovih kapaciteta za prihvat migranata i mogućnostima dobivanja azila, te radom na obrazovanju i stručnom osposobljavanju migranata, kako bi se pripremili za život u novom okruženju. Ovo se posebno zagovara za zemlje u jugoistočnoj Evropi, koje se nalaze na Balkanskoj ruti.

Jedan od prioriteta Evropske unije je, ne samo zaustavljanje ilegalnih migracija, nego i njihov siguran povratak u zemlje porijekla, ako je to moguće. To ne znači da će Evropska unija biti zatvorena za migrante, nego će nastojati upravljati migracijama, vodeći računa prvenstveno o ekonomskim i političkim interesima svojih članica. Pri tome, prvenstveno će se voditi računa o stanju na tržištu radne snage, za koje se prepostavlja da će, zbog starenja evropskog stanovništva, trebati sve više radnika iz izvan evropskog prostora. Već danas, prosječna starost evropskog stanovništva utječe na potrebu kontinuiranog dolaska novog, radno sposobnog stanovništva. Za pretpostaviti je da će tome težiti prvenstveno zapadnoevropske države, koje će i dalje iskazivati potrebu za novim radnicima, dok će države na istoku Europe biti protiv dolaska migranata na njihov teritorij. Istočnoevropske države, iz kojih još uvijek odlaze njihovi građani, teško je uvjeriti da prihvate migrante, čak i simboličan broj. Iako nemaju migranata na svom teritoriju, ovo pitanje u tim državama iskorišteno je za jačanje desnih političkih opcija. Neke od ovih političkih opcija u istočnoevropskim državama, na antimigracijskoj politici, održavaju se i na vlasti.

Sistem azila

Jedan od problema s kojim se suočava Evropska unija je i evropski sistem azila koji podrazumijeva pravo izbjeglica, traženja azila na međunarodnu zaštitu u državama članicama. U ovome pitanju, posebno je važna suradnja Evropske unije s drugim globalnim akterima, koji svoje djelovanje usklađuju u okviru Ujedinjenih naroda. Suvremene migracije su globalni problem i zbog toga traže globalni pristup i odgovor. Za sada je suradnja vezana za migracije ograničenog karaktera, iako Evropska unija nastoji poboljšati suradnju sa afričkim i azijskim državama iz kojih dolazi i najveći broj migranata. Ova suradnja nema samo humanitarnu, ekonomsku i razvojnu, nego i sigurnosnu dimenziju. Predsjednik Evropske komisije J. K. Juncker je u svom izvještaju o stanju Unije 2017. jasno istaknuo kako su "legalne migracije nužne za Evropu kao kontinent koji stari", te da "Evropa jest i mora ostati kontinent solidarnosti gdje oni koji bježe od progona mogu pronaći utočište."

Sve intenzivnije migracije prema Evropskoj uniji i njihove posljedice na odnose između pojedinih država članica pokazuju da je nužno što prije uskladiti njihove interese i oblikovati zajedničku migracijsku politiku, koja bi prvenstveno sadržavala zajedničko upravljanje granicom, ali i politiku azila. Različite politike članica Evropske unije prema migracijama dovele su do ozbiljnih problema u upravljanju migracijama u evropskom prostoru i korištenja migracija za unutarnje političke potrebe u pojedinim državama. Pojedine političke grupacije, posebno desne političke orientacije, u nekim evropskim državama, sve više koriste sekuritizaciju migracija za ostvarivanje svojih pragmatičnih političkih interesa.

KORIŠTENI IZVORI:

European Union (2016) Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe - A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy, June 2016.

European Commission, (2017) State of the Union 2017 by Jean-Claude Juncker, President of the European Commission 13 September 2017.

Eurostat, (2017) Migration and migrant population statistics, Available at:

http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics

SVI SMO JEDNAKI, SAMO NEKI MALO VIŠE

**PROF. DR MIOMIR JAKŠIĆ,
EKONOMSKI FAKULTET UNIVERZITETA U BEOGRADU**

Problem sa državama Jugoistočne Evrope i bivše SFRJ je bila ideološka matrica da tranzicija kao napuštanje socijalizma i izgradnja efikasne tržišne privrede mora počivati isključivo na tržištu, jer je država nekakav ideološki relikt socijalizma. Nije se to događalo samo na ovim prostorima, duguje se povlačenju kejnzijske države blagostanja u korist neoliberalnog monetarističkog modela privrede i društva svuda u svetu

RAZGOVARALI: Čedomir Višnjić i Goran Borković

FOTOGRAFIJA: Osobna arhiva

Profesor makroekonomije na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu prof. dr Miomir Jakšić za „Prosvjetu“ govori o političkim i ekonomskim izazovima s kojima se susreće svijet u predstojećem razdoblju, nametnutoj ideji „kraja povijesti“ te pogrešnoj politici različitih brzina koja se provodi u Evropskoj uniji kao i posljedicama neoliberalnih politika na države nastale raspadom Jugoslavije.

Kako, po vašem mišljenju, funkcioniše svjetski kapitalistički sistem danas? Da li je izrabljivanje rubnih područja prešlo mjeru profitne racionalnosti? Mislimo pri tom na pitanje izbjeglica, prirodног okoliša, kao i na posljedice koje izaziva.

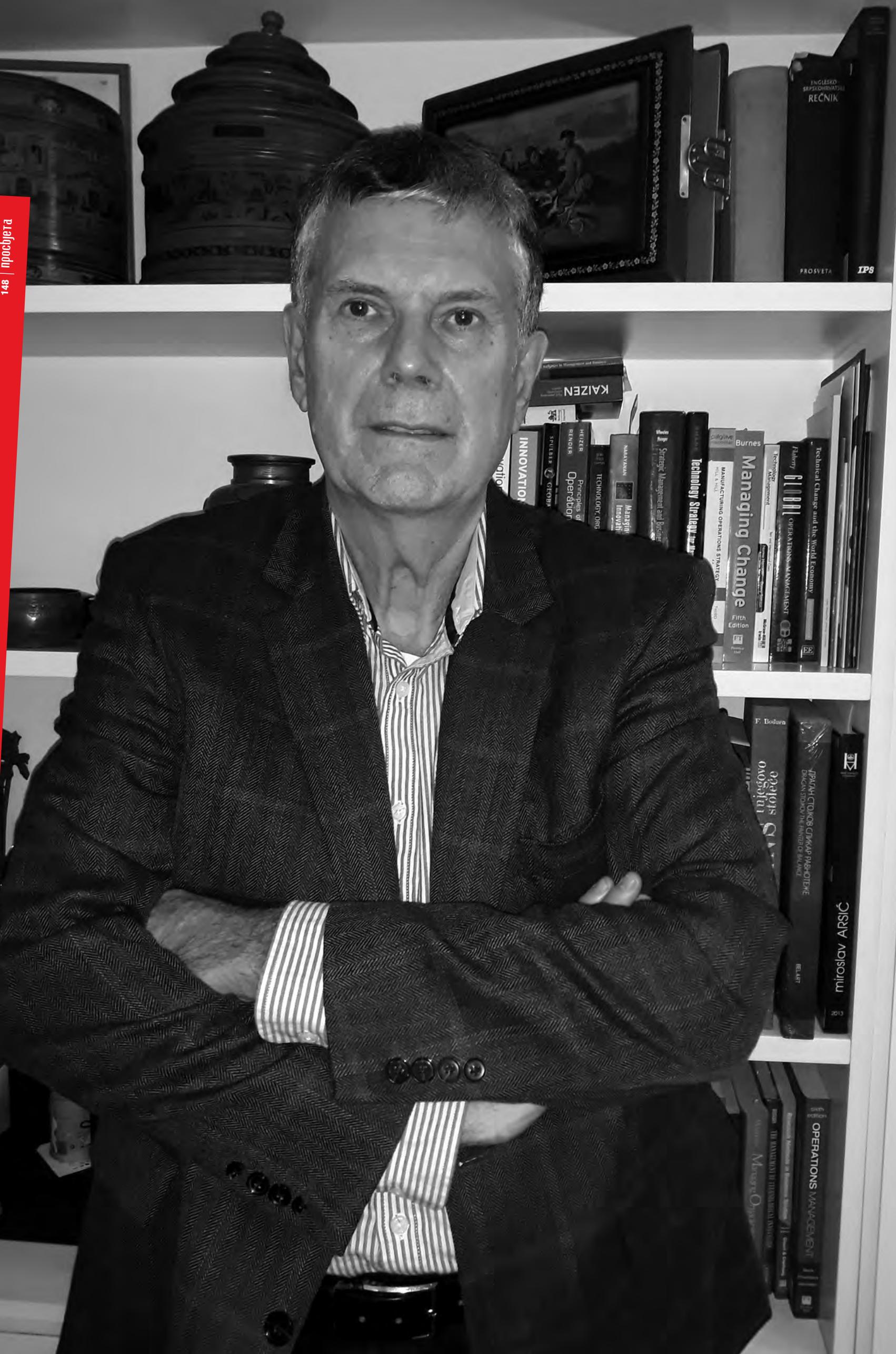
Miomir Jakšić: Danas, više nego ikada do sada, filozofija svetskog kapitalističkog sistema je okvir za razumevanje svetskih problema. Prvi razlog su globalni izazovi koje pominjete – izbeglice, ugrožavanje životne sredine, iscrpljivanje resursa i narušena geopolitička arhitektura koja svet suočava za potencijalnom nuklearnom katastrofom. Drugi razlog je vizionarska ideja svetskog sistema o tome da su svetska carstva Antike do Pax Britanice, Pax Americane – i vojno-politički savezi (NATO, Varšavski pakt) istorijski sistemi, što znači da imaju svoj početak, zenit i kraj.

Njihova istorijska prolaznost rezultat je narastajućih unutrašnjih anta-

gonizama i rivaliteta sa drugim učesnicima na svetskoj areni. Priče o "kraju istorije" nisu ništa drugo do besmislice koje svetsku javnost treba da ubede da je dosegnut najbolji od svih mogućih svetova; jedni koji taj mit grade i održavaju obezbeđuju nespornu hegemoniju, a drugi – pojedinci, narodi, države – u to slepo treba da veruju.

U svetu ekonomije to bi trebalo da znači da postoji sličan "kraj ekonomije", oličen u liberalno-kapitalističkom poretku "nevidljive ruke tržišta", koji jednaku dobrobit donosi i najbogatijima i najsiročašnjima. Međutim, umesto nevidljive ruke postoji "nevidljivo rukovanje"; najupečatljiviji dokaz obelodnjen je ovih dana kada smo čuli da 26 pojedinaca ima bogatstvo koliko i polovina čovečanstva. Slavni Immanuel Valerštajn, sa Fernanom Brodeлом pokretač Teorije svetskog sistema nedavno je pisao da nam je umesto Duha Davosa potreban duh Porto Alegrea.

Tri ugaona kamena modernog svetskog sistema su: prostor, centar i hegemonija. Tokom Dugog 16. veka (1450-1650) zemlje Severozapadne Evrope krenule su putem kapitalističkog razvoja i postale centar. Evropska periferija je kasnije (tokom Dugog 19. veka, 1789-1914), i nepotpuno krenula tim putem i postala je poluperiferija ili periferija. Da li je izrabljivanje rubnih, perifernih područja, prešlo granicu? Na žalost, mislim da nije, jer takve granice nema, srž svetskog kapitalističkog sistema je beskonačna

akumulacija kapitala. Limiti ne postoje, razlike između zemalja se uvećavaju. Šezdeset godina dvadesetog veka razlike u *per capita* dohotku između razvijenih i nerazvijenih bile su 10 prema jedan, 90-ih sto prema jedan, ako se ovako nastavi biće još i veće. To su pravi uzročnici globalnih problema za čije rešavanje je neophodna dobra volja, poverenje ključnih aktera. Rezolucija, deklaracija i nadnacionalnih institucija ne manjka.

Danas, kad gledamo sa kakvim se problemima suočavaju čak i zemlje iz svojevremeno vrlo uspješnog mediteranskog kruga proširenja Evropske unije, kakvi su istinski izgledi ovdašnjih država da postanu pripadnici tog kruga? Je li zapravo interes Zapada u njihovom učlanjenju u NATO pakt?

Miomir Jakšić: Počeci Evropske unije su u Evropskoj zajednici za ugalj i čelik. Zašto na to podsećam: krenulo se od jasnih dobitaka od integracije proizvodnje. To je odgovaralo vekovima prisutnoj ekonomskoj filozofiji koja je označavana kao "proizvodna linija istraživanja". Ona je bila utemeljena na jedinstvenom institucionalnom poretku, proizvodnji, stvaranju vrednosti, ponudi. U ekonomskoj teoriji uporedio bih to sa idejom bogastva naroda osnivača moderne ekonomije Adama Smita, kolača koji se uvećava i koji donosi koristi svima. To je svojevrsni ekonomski i društveni optimizam. Postoji i druga ekomska filozofija, "razmenska linija istraživanja" koja počiva na pojedincu, tržištu, ceni, tražnji. Ona nije usmerena na proizvodnju, nego na razmenu, ne vodi računa o veličini društvenog kolača, nego o njegovoj podeli i izraz je svojevrsnog pesimizma, društvenog i ekonomskog.

Priče o "kraju istorije" nisu ništa drugo do besmislice koje svetsku javnost treba da ubede da je dosegnut najbolji od svih mogućih svetova; jedni koji taj mit grade i održavaju obezbeđuju nespornu hegemoniju, a drugi – pojedinci, narodi, države – u to slepo treba da veruju

Mislim da to odgovara podeli na Evrooptimiste koji temelje Evropske unije nalaze u napretku znanja i tehnologija na dobrobit svih građana, integraciji proizvodnje i vladavini prava i institucija i Evroskeptike koji Evropsku uniju utemeljenu na ideji širenja tržišta za svoje nacionalne proizvode i usluge ne vide kao istinski održivu zajednicu naroda i pojedinaca.

Imajući u vidu istorijsko nasleđe svetskog sistema i borbu za hegemoniju ranijih kolonijalnih sila razloga za oprez, na žalost, ima. Evropska unija svim članicama i njihovim građanima mora ponuditi okvir i šanse za napredovanje koje oni posvećeno i uporno mogu da iskoriste. Ideje o različitim

krugovima unutar EU, različitim standardima i brzinama napredovanja, o pametnim specijalizacijama podsećaju na izreku "svi su jednaki samo neki malo više".

Verujem da ideja udruživanja na evropskom kontinentu neumitno napreduje, odgovornost je zajednička i onih u istorijskom centru i periferiji. Prvi da to ne iskoriste za nekakvo novo carstvo, a drugih da se oslove na istinske pokretače društvenog i ekonomskog napretka, a ne pomoći i transfere. To važi i za multipolarni svet u kome živimo, u kome ni ranije, a danas još manje, ili uopšte ne, ničija hegemonija – svetsko carstvo – ne može pretendovati da bude večita i neosporena.

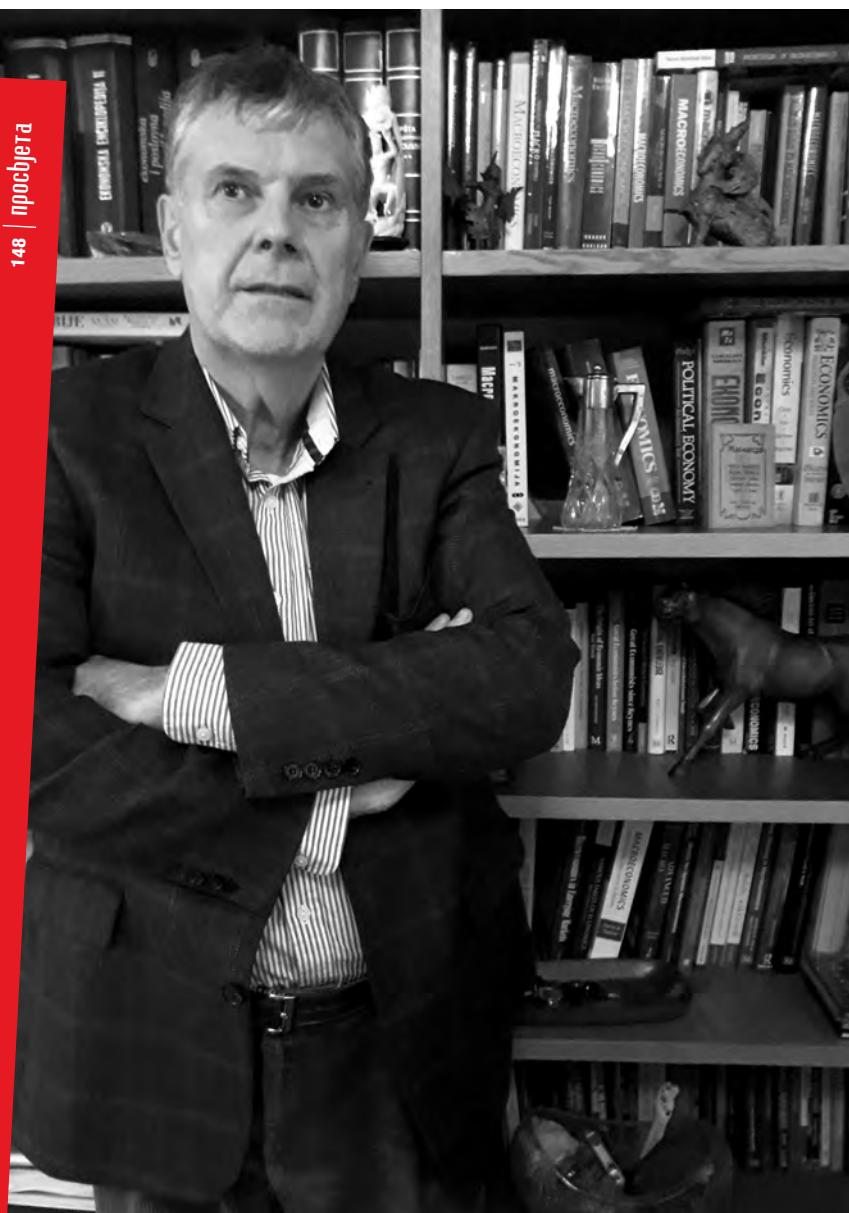
Ovo pitanje shvatite kao malu šalu: tko finansira to proširenje? Mislimo pri tom na praksi zapadnih banaka, recimo austrijskih, koje su nama u Hrvatskoj zanimljive, a koje u Austriji stambene kredite daju gotovo bez kamate, a u Hrvatskoj te iste banke barem traže deset puta više...

Miomir Jakšić: Pitanje je ko finansira evropsko proširenje, i sa neogničenim entuzijazmom globalizaciju? Jedni, za koje verujem da će gubiti i silaziti sa istorijske scene, podsećaju me na "duh Davosa" ili sličnih foruma u našem regionu, to shvataju samo kao još jedan dobar investicioni projekat koji im donosi profit i ma koliko retorički pričali o trajnom povezivanju u to ni sami ne veruju, jer vođeni logikom spekulacija brzo odlaze i dolaze, ulažu u prljave i najjednostavnije tehnologije, u finansijske i trgovinske spekulacije. Drugi, istinski posvećeni povezivanju naroda, kultura bore se za institucije koje će donositi dobrobit svima, stvarati jednake šanse za razvoj. Oni se zalažu za dobre institucije, ne kao nekakvu evropsku ili svetsku utopiju, nego kao mehanizme koji će ograničavati elite, onemogućavati diskriminaciju i podsticati društveni i ekonomski razvoj.

Daron Ačemoglu je na pitanje "Ako su dobre institucije toliko dobre zašto samo one ne postoje?", odgovorio da one loše zato i postoje jer je to u interesu delova elita koje pomoći njih prelivaju dohodak, iskorišćavaju znanje unutar država i u međudržavnom svetskom sistemu. To je, rekao bih, ono što potkopava tkivo modernih demokratskih država. Kada je reč o akterima tih procesa, banke i finansijske institucije širom sveta, pa i u EU, bile su glavni nosioci tih procesa. Setimo se istorije uspona kapitalizma – trgovачki kapital ustupio je mesto proizvodnom kapitalu koji je počinio na novim renesansnim znanjima, inovacijama u proizvodnji. Gradovi, srca novog svetskog sistema, bili su središta proizvodnje, zanatske, pa onda fabričke, banke i bankari bili su samo, bez preterivanja, sporedni akteri. Zato kada se danas govori o digitalizaciji proizvodnje dobara i usluga, ključni faktor uspeha i oslonac napredovanja je realni sektor, proizvodnja, a ne finansijski; bio je to svesno kreiran sistem koji je njegovim promotorima donosio enorme profite, ali se u krizi 2007. godine pokazao kao ekonomski i društveni corsokak.

Savremeni svet nije ovo više Srednji vek mercantilizma, Zakona o plovidbi ili slobodnim morima, pa da trgovачki ili finansijski kapital budu nosioci nove civilizacije. Uostalom, i tada se nečim trgovalo, a to nešto je neko proizveo na osnovu resursa i rada.

Protivno idejama o "kraju istorije" Velika ekomska i društvena kriza 2007. godine i dalje traje, možda se i zaoštrava. Vratio bih se na Adama Smita koji je govorio o manufakturi čioda kao proizvodnji koja omogućava

uspon i napredovanje. Verujem da je samo takva filozofija razvoja moguća u interesu čitavog sveta, svih zemalja. Nije to nikakva nova utopija, već razvoj koji počiva na novim znanjima i tehnologijama u interesu svih, a ne samo malobrojne elite.

Gdje vidite mjesto Srbije i ovdašnjih privreda u evropskoj i regionalnoj podjeli rada? Čini se u ovom trenutku da su naši proizvodni potencijali, ionako prepolovljeni u vrijeme građanskih ratova, naprsto postali suvišni. Što se tiče količine i cijena robe, mi možemo svi sjediti kod kuće.

Miomir Jakšić: Kada govorimo o mestu privreda Jugoistočne Evrope i Srbije u evropskoj podeli rada treba poći od koncepta otvorene privrede koja je izvozno orijentisana na osnovu konkurentnih razmenljivih dobara. Da bi se to postiglo i održalo neophodne su strane direktnе investicije koje umnogome postaju mera uspešnosti nacionalnih makroekonomskih politika. Posle početnog entuzijazma utemeljenog na šok terapiji i liberalizmu, ekonomski nauka i politika zaključila je da rasta i razvoja nema bez investicija, a da bi se to postiglo neophodna je izmena nasleđene institucionalne

i ekonomski strukture. Pri tom, ne može se računati na neproduktivne nasleđene kapacitete koji ne mogu izdržati izazove svetskog tržišta, posebno u uslovima dugotrajne svetske ekonomski krize posle 2007. i trgovinskih ratova i protekcionizma čiji su akteri globalne sile.

Prosečna stopa rasta BDP-a za petnaest zemalja Jugoistočne Evrope u periodu 1996-2000, iznosila je 3,2 odsto, a u periodu 2008-2017. samo 1 odsto. Vlade u regionu pravilno su zaključile da lokomotiva razvoja više ne može biti finansijski sektor, u prvom redu banke, što je proisteklo iz slepog verovanja u monetarizam. Okrenule su se realnim izvorima rasta, a za to su potrebne investicije, privlačenje kapitala, a još više znanja i savremenih tehnologija. U srcu tog modela razvoja je država i njene institucije kao pokretači tih procesa.

**Umesto nevidljive ruke
postoji "nevidljivo rukovanje"
– najupečatljiviji dokaz
obelodnjen je ovih dana kada
smo čuli da 26 pojedinaca ima
bogatstvo koliko i polovina
čovečanstva**

Problem sa državama Jugoistočne Evrope i bivše SFRJ je bila ideološka matrica da tranzicija kao napuštanje socijalizma i izgradnja efikasne tržišne privrede mora počivati isključivo na tržištu, jer je država nekakav ideološki relikt socijalizma. Nije se to događalo samo na ovim prostorima, duguje se povlačenju kejnzijske države blagostanja u korist neoliberalnog monetarističkog modela privrede i društva svuda u svetu.

Ima nečeg dobrog u krizi započetoj 2007., a to je ponovna afirmacija institucija, regulatornog okvira i podsticajne makroekonomski politike. Uspešna fiskalna konsolidacija u Srbiji započeta 2015. smanjila je ukupni javni dug, budžet beleži godišnje suficite, popravljen je kreditni rejting, uvećane su strane investicije, a očekuje se da će strani kapital sve više biti ulagan u sektore sa naprednijom tehnologijom i uz angažovanje visokoobrazovane radne snage. Skorašnje studije za Srbiju pokazale su da rast oslonjen isključivo na privatizaciju dugoročno nije bio održiv; to je bio svojevrsni mehanizam redistribucije postojećeg kapitala, uz česte primere stečaja i likvidacije. Da bi se došlo na putanju održivog razvoja neophodno je učešće investicija u BDP od najmanje 22 odsto, a da bi se to postiglo neophodna je podsticajna makroekonomski strukturalna politika. Projekcije za region su da će se ostvarivati stabilan privredni rast utemeljen na investicijama uz rastuću integraciju u svetsku privrednu.

Prošlo je vrijeme Marksove radničke klase, ali nije vrijeme radničke sirotinje, naročito po rubnim evropskim i svjetskim područjima. Gdje vidite danas potencijal društvene kritike i alternative, prije svega u Evropi, ali i u okruženju?

Miomir Jakšić: Kao što nema "kraja istorije", nema ni večitog teorijskog monopola. Uprkos nastojanjima da se takav monopol uspostavi nakon hladnog rata u liku neoliberalne doktrine, a u ekonomiji monetarizma, Velika kriza 2007. takav monopol je dovela u pitanje. Ekonomski rast i razvoj su reverzibilni procesi, moguće je napredovanje i nazadovanje, garantovanog, osiguranog uspeha nema bez institucionalnih promena koje su ključni faktor napretka, preduslov kontinuiranog rasta, ambijent za inovacije, promene, učenje. Ključna funkcija institucija je obezbeđivanje stabilnosti i kontinuiteta. Institucionalna inovativnost je potvrđena u prelomnim istorijskim događajima, prelasku u kapitalizam, dobu Industrijske revolucije, Velikoj krizi 1929. godine, obnovi nakon Drugog svetskog rata.

**Skorašnje studije za Srbiju pokazale
su da rast oslojen i sključivo
na privatizaciju dugoročno nije
bio održiv; to je bio svojevrsni
mekhanizam redistribucije
postojećeg kapitala, uz česte
primere stečaja i likvidacije**

Osiguranog demokratskog napretka nema, ne postoji monokausalno objašnjenje demokratije, različiti su faktori njenog uspostavljanja i održavanja, postoji konflikt interesa javnosti i elite, javnost je opredeljena za demokratski, a elite za nedemokratski poredak – društveni ishodi su neizvesni i zavise od mnoštva faktora koji omogućavaju dvosmernost – prelazak iz demokratije u nedemokratiju i obratno.

U procesu stvaranja i konsolidacije demokratije različite društvene grupe preferiraju različite političke institucije zbog načina na koji one alociraju političku moć i resurse. A upravo na toj pretpostavljenoj identičnosti preferencija i interesa počivala je neoliberalna paradigma: kao da radnici treba da budu zadovoljni kada se njihove fabrike zatvaraju, kada ih preuzimaju banke, gube posao i smanjuju im se plate, jer je to opšteprihvaćena mantra i ponavljanje "Vidi se svetlo na kraju tunela".

Osporavanje tog modela i lažne tvrdnje da svi koji se protive nametnutoj liberalno-tržišnoj paradigmi su protiv reformi – ustanovljavanja demokratskog porekta i efikasne tržišne privrede – danas više nije održivo i u središtu je novih socijalnih pokreta i heterodoksne ekonomske misli. Jedan jednostavni postulat glasi: Elita je bogata, a građani siromašniji, i između njih postoji konflikt; ishod tog konflikta operodeljuje karakter političkog režima, jer te grupe imaju suprotstavljene interese u pogledu političkih institucija na kojima treba da počiva nedemokratija ili demokratija, s obzirom na činjenicu da to opredeljuje i njihov položaj.

Što je nama Jugoslavija dala? Kakva je njena ostavština?

Miomir Jakšić: Odgovor na ovo pitanje može se dati iz ugla različitih

nauka, ograničio bih se na ekonomski i geopolitički aspekt. Nedavno, 1. decembra navršila se stogodišnjica od stvaranja Kraljevine SHS i najveći broj ocena i komentara imao je zajednički imenitelj da je to bila istorijska zabluda, nekakav čorsokak koji je trebalo izbeći. Iz retrospektive novonastalih država na prostorima bivše SFRJ mogu se razumeti takve ocene jer čini se odmah je trebalo poći tim putem. Svestan sam da je emocije i vrednosne sudove nemoguće odstraniti, ali činjenica je da su u drugoj polovini dvadesetog veka u Jugoslaviji svi narodi na tim prostorima doživeli ekonomski napredak, političku i kulturnu afirmaciju.

To je bio onaj temelj, u prvom redu teritorijalno-geografski, koji je omogućio nastajanje država na nasleđu SFRJ. Jugoslavija je opstajala u bipolarnom svetu, uspešno sama umela, a i drugi joj to dozvoljavali, da balansira na klackalici fifty-fifty. Prisetimo se nesrvstanosti, reeksporta velikih izvoznih preduzeća u svim krajevima Jugoslavije, nalik na moderne multinacionalne kompanije, industrijalizacije i agrarnog razvoja, gradnje svakovrsne infrastrukture.

Nije to jugonostalgija, već realni fundament koji je omogućio dalji razvoj novonastalih država proizišlih iz SFRJ. To je ono što nam je Jugoslavija dala, to je njena ostavština očišćena od ideološke pristranosti i kratkovidosti. Istočnja se naknadno ne može menjati, za razliku od istočnoevropskih satelita, Jugoslavija nije bila periferizovana i marginalizovana, njen položaj nadilazio je realne potencijale i kada su oni iscrpljeni, bez interesa sveta da se takva država očuva Jugoslavija je nestala. Namerno izbegavam reč raspala, jer se nije raspala sama od sebe u vakuumu, već uz presudni uticaj čitavog niza unutrašnjih i spoljnih faktora. Najkraće, na strani unutrašnjih faktora to je nespremnost na demokratizaciju društva i stvaranje efikasne tržišne privrede, na strani spoljašnjih faktora nerazumevanje tektonskih promena, nestanka bipolarnog sveta i stvaranja novoproklamovanog unipolarnog po modelu "kraja istorije". Kraj istorije nije se desio, ali jeste kraj Jugoslavije.

Propašcu zajedničke države kao da su u krizu ušle i naše društvene nauke koje su u taj projekt mnogo investirale. Kakva je situacija u današnjoj Srbiji u pogledu društvenih nauka uopšte, a posebno sa političkom i svakom drugom ekonomijom? Ima li ko da vas čuje?

Miomir Jakšić: Sve nauke, a posebno društvene, nisu mogle da ostanu izolovane od istorijskih promena o kojima sam govorio. Deo društvenih nauka, a to se odnosi u prvom redu na ekonomiju, politikologiju i sociologiju te promene je razumevao, tumačio i doživljavao usvajajući postsocijalistički vrednosni sistem, raskidajući svaku vezu sa socijalističkom teorijom, istovremeno do kraja usvajajući matricu, mejnstrim, teoriju koju možemo opisati kao liberalno-građansko-kapitalističku teoriju. Nestale su klase, svi imaju isti cilj i garantovano napreduju, elite su benevolentni dobri upravljači, države brinu o dobrobiti svih građana bez razlike, globalni svet je svet miroljubive koegzistencije, razlike između bogatih i siromašnih nestaju, finansijski sektor i banke su pokretač razvoja.

Ništa od toga se nije dogodilo, interesi su različiti, protivstavljeni, interesi radnika nisu istovetni interesima kapitalista, interesi bogatih su različiti od interesa siromašnih zemalja, banke brinu za svoje profite i spekulacije, a ne realni razvoj, konflikti u svetu se umnožavaju, a ne nestaju. I nije priča o tim problemima socijalistička pristrana analiza koja priželjkuje kraj kapitalizma.

O svim tim problemima, ograničavam se na ekonomiju, pisali su još merkantilisti u Srednjem veku, fizokrati, klasičari, kejzijanci. Ono što se dogodilo je da se po svaku cenu kraj istorije preliva u kraj ekonomije, ubeđivanjem da je liberalno-tržišna paradigma, na primer o jednom modelu demokratije ili liberalnom tržištu, delotvorna u svim okolnostima, u svim vremenima i svim prostorima, bez razlike

**Elita je bogata, a građani
siromašniji, i između njih
postoji konflikt; ishod
tog konlikta operodeljuje
karakter političkog
režima, jer te grupe imaju
suprotstavljene interese u
pogledu političkih institucija
na kojima treba da počiva
nedemokratija ili demokratija**

Kao da ne postoji *Zavisnost od putanje* o kojoj su davno pisali institucionalisti. Danas vidimo da svi govore o vladavini prava, kapacitetu institucija. Zašto? Ako je to sve po automatizmu trebalo da obezbedi ekonomsku i političku elitu u interesu svih, a na samo svom. Nisu to teme u nekakvom vlasništvu kritičke socijalističke misli, nego problemi koji se objektivno i nepristrasno moraju rešavati. Uspon heterodoksne dekonomije, u prvom redu institucionalne, otkriva ograničene domete i kratkovidost liberalno-tržišne paradigme.

Danas se malo ko sjeća „Marksizma u svetu“, mlađi ni ne znaju što je to, iako je riječ o jednoj od najzanimljivijih biblioteka prevodne literature kod nas. Kakvo je vaše sjećanje na saradnju sa njima? U kojoj je mjeri marksistička metodologija i danas relevantna za Vas i društvene istraživače oko vas?

Miomir Jakšić: Rado se sećam saradnje sa časopisom Marksizam u svetu. Niz saradnika, među kojima sam bio i ja, uređivali su tematske brojeve, prevodili i pisali kritičke predgovore. Brojne teme po prvi put su predstavljene jugoslovenskoj akademskoj i stručnoj javnosti. Da pomenem samo neke – novi društveni pokreti, nova levica, feminizam, heterodokse teorije, kritička teorija društva, država blagostanja i korporativizam, antiblokovska politika i razoružanje. Posebno bih pomenuo azijski način proizvodnje i činjenicu da je prvi preveden rad Karla Vitfogela u Istočnoj Evropi štampan upravo u tom časopisu. Bio je otvoren, kritičan, bez predsuda i ideološke uskogrudosti. Nije bio jedini, pomenuo bih, pored ostalih i Socijalizam u svetu, Vidiķe, Marksistička misao, časopise koji su izlazili u Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu. Predavači na javnim tribinama bili su priznati autoriteti u svetu, na primer Ernest Mandel, Rože Garodi i mnogi drugi. To

je omogućavalo samoupravljanje, radnička i društvena participacija, preteča savremenih koncepcija o dobrom, inkluzivnim institucijama kao temelju održivog demokratskog poretka i efikasne tržišne privrede.

Stara kineska izreka kaže "Neka cveta hiljadu cvetova". Nijedna teorija, pa ni marksistička, ne može pretendovati na nesporni primat i ekskluzivnost u tumačenju društvenih pojava. Istorija ideja, uzimimo samo velike ekonomske teorije, potvrđuje njihov životni ciklus, nastajanje, zenit i opadanje, tako je i sa marksizmom. Kritički odnos prema stvarnosti je ono što je presudno. Ako toga nema nauka postaje ideologizovana. Sudbina marksizma u Istočnoj Evropi dobar je primer za to, ali i savremeno pretvaranje liberalne doktrine demokratije i tržišta u večitu paradigmu i svemoćni načno-istraživački program.

Ima li danas u svijetu velikih ekonomskih mislilaca, kadrih misliti globalno i kritički, teorijski utemeljeno? Koga biste izdvojili od njih?

Miomir Jakšić: Svaki izbor je uvek subjektivan. U ekonomiji je relativno dugo prisutna tendencija kvantifikacije, počev od uvođenja operacionih istraživanja krajem Drugog svetskog rata do savremenih istraživanja uteviljenih na ekonometriji. Naučni radovi, neretko do ekstrema, isključivo se ocenjuju na osnovu empirijskih rezultata, a obrasci pisanja radova, na primer, onaj o pregledu literature su usputni deo koji treba da vodi na središnjem delu i doprinosi rada, izboru najprimerenijeg ekonometrijskog modela da bi se dokazale početne teze. A one sve češće postaju toliko usitnjene da se, narodski rečeno, od drveta ne vidi šuma.

Mogući razlog za to je uverenje da se sve odvija unutar jedne ekonomske teorije, neoklasike, u kojoj su pojedinci savršeno obavešteni, čine pravilne izvore, a *market failure* se tumači kao otkaz, kratkotrajan, privremen, a ne kao sistemski neuspeh. Velika ekonomska kriza 2007. razvezala je takve iluzije i danas se govori o obnovljenoj ulozi države koja nije atribut socijalizma, institucijama i vladavini prava, poverenju, reputaciji i kreditibilitetu ključnih makroekonomskih aktera.

Jedna nova disciplina – Politička makroekonomija – ponovo spaja ekonomiju i politiku, tumači protivrečne interese elite i javnosti, zasebne interese političara, neodrživost univerzalno važećih stabilizacionih programa, istorijsko nasleđe kao ograničavajući, ali i podsticajni faktor. Insistira na tome da političke partije budu konzistentne i sprovode partijske programe, a ne da pribegavaju obmanjivanju birača tako što levičarske partije sproveđe desničarsku politiku, ili, obratno, desničarske sproveđe levičarsku.

Sve su to novi izazovi o kojima se piše. Među brojnim autorima izdvojio bih Darona Ačemoglu, čiju sam knjigu *Ekonomsko poreklo diktature i demokratije* preveo 2013. godine i koji piše o tim temama na superioran način, oslanjajući se na teoriju igara i modeliranje. Dodao bih još jedno ime – slavnog Imanuela Valerštajna, koji je povodom 85 godina života i rada priredio izbor svojih radova koji su objavljeni pod naslovom *Sveti sistemi: kriza i naučnik* u kome analizira najaktueltne teme današnjice, Hladni rat, egzodus izbeglica, ulogu Islama, opadanje hegemonije SAD. Njegova teorija svetskog sistema ubraja se u fundamentalno tumačenje fenomena globalizacije i to na sveobuhvatan, objektivan, a ne navijački i pristrasan način, gde bi dobitnici uveđivali gubitnike da je to u njihovom najboljem interesu. Time naravno lista nije, niti može biti iscrpljena, ali ovi su moji favoriti.

SA ŠEKSPIROM PROTIV PREDSJEDNIKA DRŽAVE

GLUMCI U POLITICI

PIŠE: Bojan Munjin

U stabilnim sistemima političar se stvara godinama, a u ovakvoj rahojoj situaciji, kao u Srbiji danas, narodni se junak postaje u jedno prije podne... "Hteli ste nova lica, evo me!", uzviknuo je Sergej Trifunović u trenutku kada je postao predsjednik Pokreta slobodnih građana. Glumci u Srbiji najvjerojatnije neće doći na vlast ali, uz sve ostalo, danas predstavljaju široko rasprostranjeni znak gnjeva prema klasičnim političarima koji teško više mogu računati na respektabilni autoritet

U najnovijim antivladinim demonstracijama u Beogradu i u još 30-ak gradova po Srbiji, u višemjesečnom trajanju i među hiljadama ljudi, bilo je puno javnih ličnosti iz svijeta kulture i umjetnosti, koje su u maniru pravih narodnih tribuna često predvodili glumci.

Pitanje glasi: šta će glumci u politici? Načelno, na ovu dilemu još je davno odgovorio bivši francuski predsjednik Charles de Gaulle izrekavši onu čuvenu rečenicu da je politika previše ozbiljna stvar da bi bila prepustena samo političarima. Jest, njegov ministar kulture bio je André Malraux, slavni pisac a ne političar, ali kada je zagustilo te famozne 1968. godine i kada su studenti izašli na ulice Pariza vičući „budimo realni i tražimo nemoguće“, Malraux je ekspresno dekretom smijenio direktora slavnog kazališta *Odeon* koji je tim studentima dao svoj teatar na upotrebu. Hiljade građana tada je iz protesta slalo iz svojih privatnih biblioteka primjerke knjiga Andrea Malrauxa na njegovu kućnu adresu, želeći mu poručiti da je izdao principe slobode za koje se čitav život borio, a političar Charles de Gaulle morao se povući s vlasti. Deset godina kasnije, u Bijeloj kući u Washingtonu, na vlasti u dva mandata bio je dotadašnji filmski glumac Ronald Reagan. Za njega kažu da je igrao u više nego prosječnim vesternima, ali da je bio vješt političar, najvjerojatnije zato što je sa Rusima onomad dogovorio zaustavljanje trke u nuklearnom naoružanju.

Historijski, pokazalo se da svaki poredak, bio on demokratski ili autoritarni, može da izdrži „dilettante“ u politici, ukoliko se pokaže stabilnim u svojim pravilima igre. S druge strane, ti dilettanti često su se pojavljivali onda kada su ta pravila bila narušena: rat u Vijetnamu, sovjetska okupacija Čehoslovačke, kriza u Evropskoj uniji... U novije vrijeme dobar primjer tog iskakanja iz pravila je razbarušeni komičar Beppe Grillo, koji je sa svojim pokretom *Pet zvijezda* prilično zaljuljao talijansku političku scenu, usput tvrdeći da u njihovom parlamentu ima više kriminalaca nego u Bronxu u New Yorku. Ili pak naš lokalni Marjan Šarec, kojeg su u Sloveniji kao glumca imitatora poznavali jedino ljudi iz njegovog rodnog Kamnika a onda je sa *Listom Marjana Šarca* skoro potukao Boruta Pahora na predsjedničkim izborima.

Biranje strana

A kako je na vajnom Balkanu na kojem, kako je govorio Danilo Kiš, mrak pada ranije nego u drugim dijelovima svijeta? U vrijeme socijalizma ne sjećamo se da su glumci, a o njima je u ovom osrvtu ponajviše riječ, bili birani na važne državne funkcije, jer one su bile rezervirane, kako se tada govorilo, za „drštveno-političke radnike“. Glumci su najčešće bili ukras sistema: nastupali bi na proslavama Nove godine za političku elitu, bili bi pozivani u privatne odaje Josipa Broza i održavali su predstave po tvorničkim halama i domovima kulture. Što se tiče njihovog aktivnog učešća, potpisnik ovih redova sjeća se tek jednog rijetkog, gotovo paradoksalnog slučaja, kada je sredinom 80-ih poslanik u Skupštini Srbije Jovan Ćirilov, koji doduše nije bio glumac ali je bio upravnik Jugoslovenskog dramskog pozorišta, tražio da se u neki socijalistički zakon unese amandman o liberalnijem odnosu prema homoseksualcima... Vijest o tome prošla je u ono vrijeme prilično nezapaženo, što danas najvjerojatnije ne bi bio slučaj.

Glumci su se na javnoj sceni bivše države počeli pojavljivati u trenutku kada je ona umirala. Čuveni glumački tandem, Boris Dvornik i Bata Živojinović, kojeg su smatrali primjerom bratstva i jedinstva u glumačkim redovima, raspao se u trenutku kada se na prilično užarenoj političkoj sceni još postoji Jugoslavije jedan odlučio za hrvatsku, a drugi za srpsku stranu.

Glumci su tada počeli nicati na svim uglovima javnog života i ulaziti u društveni život, uzvikujući političke parole u svoje ime ili podržavajući neku od partija u borbi za vlast. Pitanje: zašto baš oni a ne inženjeri, rudari ili zanatlije? Odgovor nije jednostavan, ali nije ni tako komplikiran: s obzirom da se tadašnja nomenklatura socijalističke političke elite poprilično raspala glumci su bili, sa istreniranim alatima javnih nastupa i poznati u društvu, vrlo pogodna adresa da postanu glasnogovornici raznih političkih ideja i opcija. I još nešto, možda i važnije: glumci su čitavu povijest, gotovo po definiciji, bili blizu politike, jer igrajući mnoge društvene drame, historijske tragedije i političke satire, oni su sa tom politikom žonglirali, držeći ju u krilu. Ili, kako je to u svom upečatljivo neobuzdanom stilu nedavno izjavio glumac Nikola Đuričko, koji se posljednjih godina često pojavljuje na građanskim protestima u Beogradu: „Mene uvredi kad kažu: 'Šta imaju glumci da se mešaju u politiku.' Pa nisam ja starleta sine moj, ja sam čitao Šekspira, čitao sam Dostojevskog, imam neki stav o životu. Imam puno pravo kao građanin da iznesem svoje mišljenje, a to što sam glumac samo je prednost, jer mediji pažljivije slušaju.“

Glumačko važno oružje u komunikaciji sa publikom jest humor, koji preko tih lucidnih igrača na žici izražava autentičnu potrebu ljudi u svim vreme-

Sergej Trifunović

nima da nešto kritički kažu i o političarima i o svijetu u kojem žive. Engleski filozof Thomas Hobbes govorio je kako je humor na pozornici politički opasan jer, „kroz smijeh se upućuje najoštira kritika koja sramoti više od sramote“. U njegovo doba glumci su puškama istjerivani iz gradova i sahranjivani su u kolektivnim grobnicama, daleko od očiju vladara.

Branislav Trifunović

Glumac Nikola Đuričko, koji se posljednjih godina često pojavljuje na građanskim protestima u Beogradu rekao je: „Mene uvredi kad kažu: ‘Šta imaju glumci da se mešaju u politiku.’ Pa nisam ja starleta sine moj, ja sam čitao Šekspira, čitao sam Dostoevskog, imam neki stav o životu. Imam puno pravo kao građanin da iznesem svoje mišljenje“

U Hrvatskoj početkom 90-ih, koja je uz sav rat i nasilje na svom tlu te-pala sebi kao o mladoj demokraciji, glumci, kojih je sve više bilo u politici, sjedili su u saborskim klupama, nosili su kravate i davali su izjave za središnji Dnevnik. Nekako je postalo normalno da u saborskim klupama HSLS-a sjedi glumac Relja Bašić i da su mu ljuti protivnici iz tabora HDZ-a glumci Damir Mejovšek i Martin Sagner, a da gradonačelnik Zagreba postane HDZ-ovac Boris Buzančić, kojeg smo samo koju godinu ranije gledali u naslovnoj ulozi u filmu „Užička republika“.

U Srbiji su glumci početkom 90-ih u politici također bili vrlo prisutni ali – na ulici. Jedan od njih bio je Branislav Lečić, koji je pred okupljenom masom kod Terazijske česme u Beogradu vikao kako je to „plišana revolucija“ (držeći u rukama plišanu pandu), moleći Miloševića da siđe s vlasti, dok je tada mla-

đahna dramska spisateljica Biljana Srbljanović uzvikivala „opština Vračar je naša“, iako su tog 9. marta 1991. tenkovi bili na ulicama, radili su vodeni topovi, a policajci su, uz troje mrtvih, pendrečili koga su stigli. Na balkonu Narodnog pozorišta stajali su tada organizatori demonstracija i pored Vuka Draškovića, Đindžića i drugih bio je književnik Borislav Mihajlović Mihiz, koji je vedrio i oblačio srpskom kazališnom i literarnom scenom, dok su dolje među masom govorili, uz patrijarha Pavla, i književnici Dušan Kovačević i Borislav Pekić i glumac Rade Šerbedžija. Ipak Branislav Lečić je tada rekao i jednu rečenicu koja je dobro karakterizirala i tadašnje srpsko društvo i motive da se glumci bave politikom: „Za preddemokratsko društvo je jako važno da svi budu budni kako bi društvo postalo stabilno i normalno, jer samo tako ljudi mogu da se bave sopstvenom profesijom i životom.“

Nekako u to vrijeme, na drugom kraju grada, voljom Miloševićevog SPS-a za upravnika Narodnog pozorišta došao je Aleksandar Berček, jedan od najboljih glumaca jugoslavenskih prostora, neupitne karizme. U ta ratna vremena odmah je počeo da se ponaša tvrdo prema neistomišljenicima, tražeći recimo u Skupštini Srbije, čiji je bio poslanik, da se redatelju Goranu Markoviću i njegovom dotadašnjem prijatelju sudi za veleizdaju. Nešto slobodnije tumačenje ove radikalne transformacije kaže da se Berček poslije tumačenja uloge Miloša Obrenovića toliko srođio sa ovim historijskim likom da je počeo da se u kazalištu i u politici ponaša kabahajiski. Kako god bilo, iz protesta protiv Berčeka Narodno pozorište su tada napustili najbolji: Predrag Miki Manojlović, Svetlana Bojković, Predrag Ejdus, Dragana Varagić, Petar Božović, Bogdan Diklić i drugi.

„Gotov je“

Pet godina kasnije, u jesen 1996. protesti protiv Miloševića bili su još masovniji, njega se više nije molilo nego se od njega bijesno zahtijevalo da ode s vlasti. Parola „Gotov je“ bila je na svim transparentima. Hiljade mlađih vodio je tada student dramaturgije na beogradskoj kazališnoj akademiji, u kožnoj jakni i izlizanim trapericama – Čeda Jovanović. „Čedo, oženi me“, bio je jedan od glavnih bedževa na reverima studentica. Na tim demonstracijama među građanima su bili i mnogi glumci. Pokojna Milena Dravić tada je rekla: „Na demonstracije nisam išla sa političarima nego sa svojim komšijama.“ U go-

mili usplahirenih ljudi, koji su probijali policijske kordone, vjerujući da je to „sad ili nikad“, bio je tada i veliki glumac Ljuba Tadić. Deset godina kasnije Tadić je rezignirano priznao: „Ovako ćopav išao sam na te demonstracije i došao sam u situaciju u koju su došli svi hodači. Sadašnji skupštinski poslanici, oni za koje smo se mi nahodali, sada traže beneficirani radni staž, a meni je palo na pamet da u ime svih hodača i ja tražim neku naknadu zato što sam vikao, zviždao i lupao u kante.“

Kasnije, u nešto mirnija vremena, glumac Bata Živojinović (koji je u 90-ima bio poslanik u Skupštini Srbije na listi SPS-a) bio je kandidat za predsjednika Srbije, a u vladama demokratske orientacije mjesto ministra kulture bilo je rezervirano za glumce – Branislava Lečića, Voju Brajovića, a također i za čovjeka iz svijeta teatra, Nebojušu Bradića.

Glumci, kolikogod bili poznati i slavni i kolikogod se dramatične stvari oko njih zbivale, oni su na kraju dana ipak sasvim obični ljudi i kao i svi drugi smrtnici imaju različite motive za tako krupne odluke kao što je politika. Tako je ovih dana glumac Sergej Trifunović, nošen valom ovih najnovijih antivladinih demonstracija, izabran za predsjednika Stranke slobodnih građana, dok njegov brat, Branislav Trifunović, na protestima uzvikuje: „Narodu je prekipelo. Od afera, krađa i ludila političara. Nikome od njih više ne verujemo.“ S druge strane, mnogi srpski glumci u posljednjih 25 godina postajali su upravnici kazališta voljom te iste politike (da ne bude zabune i u Hrvatskoj je vrlo slična situacija) i nastupali su na predizbornim mitinzima i lijevih i desnih partija. Glumac Branislav Lečić nešto je pokušao i sam pa je bio jedan od osnivača Liberalno-demokratske partije, a zatim i član predsjedništva stranke. Kasnije je osnovao pokret „Moja Srbija“, koji se pak priključio Demohrišćanskoj stranci Srbije u kojoj je Lečić također bio predsjednik. Glumac Lazar Ristovski, pak, prvo je podržavao G17 i Mlađana Dinkića, potom je, pred izbore 2012., bio na strani Borisa Tadića i demokrata, da bi u novije vrijeme svesrdno podržavao SNS i Aleksandra Vučića. Član Liberalno-demokratske partije bio je pokojni glumac Bora Todorović, Vojislava Koštunicu i DSS aktivno je podržavao Milan Lane Gutović, dok je Lidija Vukićević, Ijepotica iz mega popularne serije „Bolji život“, dugogodišnja članica SRS-a Vojislava Šešelja. Glumica Neda Arnerić bila je poslanica u Narodnoj skupštini na listi Zorana Đindjića ali nakon afere „Bodrum“ i optužbe da je njena poslanička kartica iskoristena za glasanje dok je bila na ljetovanju, morala se povući. Za režisera Srđana Dragojevića legenda kaže da je redove SPS-a napustio brže nego što je u njih ušao. Za te stalne nespretnе rošade glumaca u politici ljudi u Srbiji kažu „džaba ste krečili“, dok bi Rade Šerbedžija rekao kako je politika „bila i ostala kurva, a umjetnici su njezine vjerne mušterije“. Kako se izvući iz tog galimatijasa iskrenih motiva, krivih odluka i pragmatičnih poteza glumaca u susretu s politikom?

Glumac Voja Brajović djeluje uvjerljivo kada kaže da se kao ministar kulture nije bavio politikom nego je samo pokušavao da napravi neko dobro u oblasti kulture, ali glumica Svetlana Ceca Bojković vrlo rezignirano dodaje kako takva plemenita nastojanja njenih kolega u pravilu završavaju neuспjehom. „Mnogi umetnici i glumci su dali podršku da se smeni režim 2000. godine, ali to nije donelo ništa dobro kulturi. Tu smo se navukli: hteli smo da pomognemo. Tada sam jedini put stala da dam podršku Borisu Tadiću; kao stvara se novo društvo, biće bolje, ali – svi smo mi bili naivni. Budžet za kulturu stalno se smanjivao.“, kaže ova glumica. Ostaje još samo lični interes: „Za sebe su uradili svi koji su davali podršku vlasti; uvek su dobili ili pare

za film ili festival...to je tako“, smatra Ceca Bojković. U nešto ublaženijem, ali jednako sumornom tonu profesorica na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu, Milena Dragičević Šešić, smatra kako je dosta nezgodno, naročito kada ste direktor kazališta, „ako vas neko nazove telefonom i pita ‘da li bi ti podržao našu stranku’ ...“ Tada je jako teško reći ne.

Subaše i raja

Ali, život i politika idu dalje i gužva u uskim ulicama se nastavlja, hranjena plemenitim idealima i ličnim kalkulacijama svih koji u tom balkanskom prostoru „krvi i meda“ pokušavaju da prežive. Profesor Fakulteta za pravne i poslovne studije Univerziteta u Novom Sadu Duško Radosavljević tu sadašnju navalu „amatera“ u politici vidi kao posljedicu činjenice da Srbija već najmanje 26 godina živi u „abortiranoj tranziciji“ i sa uglavnom istim političarima koji se smjenjuju kao vlast i opozicija. Tim uvijek istim licima danas se više ne vjeruje. Ili, kako sasvim politološki precizno primjećuje već spomenuti glumac Nikola Đuričko: „Srbija nema kapacitet republike. Već dva veka, nakon kratkotrajnog perioda progresa vrlo brzo se uspostavlja feudalni sistem: na vrhu postoji neki buljubaša koji ispod sebe ima neke subaše, koji opet ima svoje odane seljake, od kojih su jedni više privilegovani a drugi manje, a na dnu su svi ostali – sirotinja, raja.“

U takvoj atmosferi vertikalne neprohodnosti i nepopustljivog odnosa „onih na vrhu sa onima na dnu“ Srbija je kronično osuđena da živi u nekom tihom izvanrednom stanju, u kojem je ta raja, potencijalno uvijek spremna za neku vrstu „ustanka protiv dahija“. Terminologijom političke psihologije rečeno, na Balkanu neprestano netko nekoga čeka iza ugla, sa uvijek istom kletvom na usnama: Sada ćemo da vidimo čija majka crnu vunu prede!

„Aleksandru Vučiću, ovo je kraj!“, viknuo je glumac Nikola Kojo na jednom od prošlih beogradskih protesta i zapalio masu od nekoliko desetaka hiljada ljudi u centru Beograda. Teško je predvidjeti što će se dalje događati na ovim protestima, koji su bivali iz tjedna u tjedan sve masovniji, koje je podržalo već nekoliko stotina sveučilišnih profesora, na kojima se traži promjena čitavog političkog sistema i na kojima u prvim redovima nisu bili političari nego – glumci. U stabilnim sistemima političar se stvara godinama a u ovakvoj rahoju situaciji kao u Srbiji danas narodni se junak postaje u jedno prije podne... „Hteli ste nova lica, evo me!“, uzviknuo je Sergej Trifunović u trenutku kada je postao predsjednik Pokreta slobodnih građana. Glumci u Srbiji najvjerojatnije neće doći na vlast ali, uz sve ostalo, danas predstavljaju široko rasprostranjeni znak gnjeva prema klasičnim političarima koji teško više mogu računati na respektabilni autoritet.

Ali, na kraju, nije tako samo u Srbiji. Ovih je dana objavljen manifest, koji je prenio londonski *Guardian* pod nazivom „Evropa nam se raspada pred očima“ koji je potpisalo nekoliko desetina najrenomiranih svjetskih intelektualaca i Nobelovaca. „Moramo ponovo otkriti politički angažman ili ćemo nestati preplavljeni mržnjom i niskim strastima“, piše u manifestu. Stvari bez sumnje postaju krajnje ozbiljne.

Teško je dakle predvidjeti bilo kakvu političku budućnost i na globalnom nivou kada, ne samo u Srbiji, populistički pokreti i građanske inicijative s lijeva i desna niču kao gljive poslije kiše, a staru političku pravila kao da jedva išta vrijede. To svakako može biti krajnje opasna situacija ali možda i ljekoviti izazov, kako za današnje ljudi razočarane politikom, tako i za budućnost nekih novih naraštaja.

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (21)

ЗАРАЗА

пише: Горан Бабић

**Фрањи Туђману споменици уопће
нису потребни јер је он свој наук
уградио у срце и душу милијуна
хрватских човјека пустивши им
крв, претворивши их у инвалиде, који
разумљиво не могу заборавити своје
ране и своје мртве**

Након што је онај играч загребачког „Динама“ пред препуним Максимиром клицао „За дом спремни!“ казнили су болесника забраном играња, док оних 40.000 гледалаца, који су једнако урлали, нису казнили. Они урлају и даље.

Ово што се у Хрватској задњих десетица збива ако и нема везе са здрављем, свакако је тијесно повезано с болешћу. До овакве констатације доводи једноставна чињеница да се повремене провале масовног бијеса или хистерије (у што спада и одушевљење) не могу објаснити тзв. здравственим разлогима док их симптоми масовне психичке болести савршено објашњавају. Билој тога, истог или сличног, у хрватској прошлости и раније, али су појаве краће трајале, док садашња не показује знакове умора ни ишчезнућа. Прије тридесетак година (још док сам живио у Загребу) једне су вечери у Дневнику на државној телевизији поглавара (Туђмана) поменули 67 пута. Данас, након толико времена, истом су главару у част дијем домовине подигли не мањи број споменика. Сјетимо се да је исто друштво у првим данима своје власти срушило Грачанов кип Владимира Назоратика пред капијом Туђманове виле. Болест је ова, наиме, прогресивна и с временом не слаби и не јењава већ напротив јача. У суштини (сад ће ми чистунци – туристи замјерити на лијепој ријечи суштина, која бива није хрватског подријетла како ова генерација кроатоиди извољева рећи), елем у суштини, као говорим о предметној бољетици, говорим заправо о масовној зарази у Хрвату. Откако су измишљени антибиотици и друга модерна средства од здравља, нема више оних најезди куге (црне смрти) о којима евидентију пружа Мијо Мирковић у књизи о Flaciusu (Матији Влачићу Илирику), Лутеровом сураднику поријеклом из Лабина, чији је „Каталог свједока истине“ у Хрватској, а по Каптолу, био у суштини забрањен пуна четири стољећа.

Дакле болест. За разлику од тзв. болести лудих крава или других епидемија из надлежности ветеринарске струке, туђманоманија (како се овај психички поремећај зове) не напада рогату стоку ни стоку ситног зуба, него погађа људску чељад свих узраста при чему су антибиотици немоћни, недјелотворни. Не помаже ни цјепиво јер кад пред крај свог дугог живота том вирусу није одолио ни Старац са Гвозда (онај што је потписао Декларацију раставши се тако са Брозом, али и са Марком Ристићем) како су се напасти могли отхрвати млађи и слабије упућени? „Беспућа повијесне збильности“, тај круцијални шарлатански спис није, наиме, настао преко ноћи. Већ у полемици с Љубом Бобаном из прољећа 1967. (да начас занемаримо ранији спор с Пером Морачом, alias Фабијаном Тргом) видјело се, осим плаџијата, тј. лоповљука, да се аутор у потпуности приказа кврним и будаластим тезама свог ментора Ваце Богданова, произведеним још у периоду предратног сукоба на љевици. Да је Ваџек био жив године 1989. кад је Матица под руководством наше кухарице (Марије Пеакић-Жаје-Микуљан) објавила „Беспућа...“, Ваџек би био задовољан јер је он успио у онome у чemu нису (успјели) Анте Поглавник Павелић и патријарх Гермоген, поглавица тзв. Хрватске православне цркве, иза оног рата стријељан наводно на правди Бога.

Какве су шансе да се зараза у дрогедно вријеме обузда, да страст (вирус) из крви ишчили? Поштено говорећи, не видим такву могућност, не видим да би садашњи нараштај „хрватских људи“ (говорим наравно о већини а не о свима) могао оздравити. Фрањи Туђману споменици уопће нису потребни јер је он свој наук (свој болесни наук) уградио у срце и душу милијуна хрватских човјека пустивши им кrv, претворивши их у инвалиде, који разумљиво не могу заборавити своје ране и своје мртве. О томе рјечито свједочи његов чувени говор о Татарима на Гробнику почетком рата кад је изјавио како га радује кад види колико је људи из тог краја пало у светој домовинској војни.

Зараза је ова стога дуговјека и неће трајати краће од једног вијека ако не и знатно дуље. Додуше, неће бити мртвих као код обичних болести (рецимо куге или еболе), али ће многи подлећи врућици, грозници у којој ће се мијењати само објекти мржње те ће се једно вријеме mrзiti Словенци, онда Мађари, па Талијани, па Мусимани (сад Бошњаци), а затим и Албанци и Црногорци те Македонци, Роми и Жидови etc. Сви ће они повремено бити омрзнути, а само ће Срби бити стално на тапету, кривци за све и свја, злотвори што у Бечком Новом Мјесту убише Зринског и Франкопана, монструми што потписаше Римске споразуме и дадоше Далмацију Мусолинију, а напосе што основаше Јасеновац да у њему поморе питоме Рвате...

У тој су им антихрватској работи (у том злосиљу – рекла би „Беспућа...“) педесет љета помагале комуњаре, ти изроди хрватскога рода на челу с Брозом, Јосипом, Амброзом. Да није тако и да се у том тону не образује данашња младеж у цркви и у школи никад онај ћаћин син не би на екран турио јасеновачког кољача с откинутом људском главом у руци. То што му је ћаћа тренутачно посланик у славном Хрватском сабору пук је случајност, а и док се Павелићев Сабор састао свега једанпут за читавога рата, овај данашњи ради пуном паром.

ERRI DE LUCA, KNJIŽEVNIK, BUNTOVNIK I HUMANITARAC S RAZLOGOM I POKRIĆEM

ZATEKAO SAM SE U BEOGRADU

PIŠE: **Tvrtko Klarić**

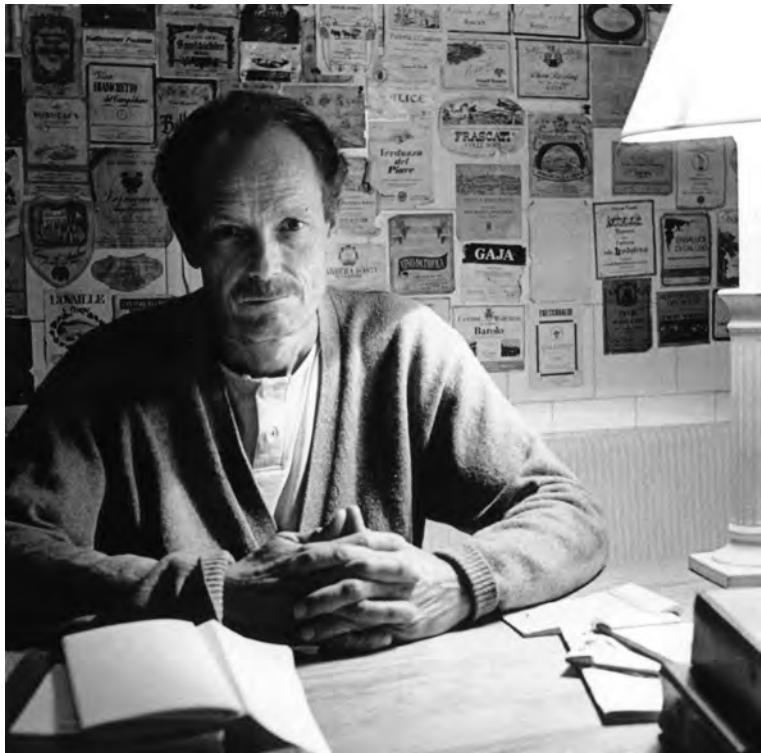
„Prosvjeta“ donosi djela suvremenog talijanskog pripovjedača, pjesnika i prevoditelja raskošne i razvedene (bio) bibliografije Errija De Luce. S izuzetkom autorova prosvjeda protiv NATO-vih bombardiranja Beograda (*Sirene*), nijedna pjesma ili proza nisu objavljeni u Errijevim knjigama, a – po svoj prilici – neće ni biti, jer ih je pisao za sebe

Suvremeni talijanski pripovjedač, pjesnik i prevoditelj raskošne i razvedene (bio)bibliografije Erri De Luca (Napulj, 1950.) vidljiv je i prepoznat – ne samo u talijanskom prostoru – kao građanin koji ne propušta priliku da izrazi vlastiti građanski gnjev i nezadovoljstvo, zalažući se za zdraviji okoliš i dostojanstvo svakog pojedinca.

Ponešto o tome govore i tekstovi koje predstavljamo na stranicama koje slijede. Valja imati na umu da tekstovi, s izuzetkom autorova prosvjeda protiv NATO-vih bombardiranja Beograda (*Sirene*), nisu objavljeni u Errijevim knjigama. Po svoj prilici neće ni biti objavljeni u tom obliku, jer ih je pisao za sebe, tj. za stranicu svoje Fondacije, gdje ih u pravilu objavljuje jednom tjedno.

Inače, ova godina protjeće u znaku tridesete godišnjice objavljivanja prve Errijeve knjige (*Ne sad, ne ovdje*), u Italiji. A proteklo je dvadeset godina, otkako je objavljeno prvo Errijevo djelo na našim prostorima (naime roman *Ti, moj* – 1999.), u prijevodu Sanje Roić, zaslugom manjeg izdavača u Sarajevu. Nekoliko godina kasnije zagrebački Meandar, zahvaljujući naporima Vande Mikšić, započet će objavljinjem niza Errijevih knjiga.

Pri susretu s tekstom ovog izvrsnog pripovjedača, nije zgorega imati na umu i neke izvanliterarne činjenice. Naime, svojom pojavom i djelovanjem u javnom prostoru, a to znači ne samo pri predstavljanju nekog svog novoobjavljenog djela, Erri De Luca – najblaže rečeno – zbunjuje. Zapamćen je

kao aktivni sudionik šezdesetosmaških prosvjeda, koji će u Italiji prerasti u pravi izvanparlamentarni pokret Lotta Continua.

Za sebe bez uvijanja govori da je nevjernik, ali ne i ateist, posve prostođušno podsjećajući da on nema prisnosti s božanstvom. Taj i takav Erri De Luca svaki novi dan počinje tako što pročita nekoliko stranica nekog starozavjetnoga teksta. I ne samo to – intelektualna znatiželja ga je odvela do toga da je samoinicijativno naučio hebrejski, pa s vremena na vrijeme za svog matičnog izdavača u Milancu (Gianfranco Feltrinelli) prevede neku od biblijskih knjiga, pa ih objavi uz nadahnute komentare, što nailaze na dobar prijem kod talijanskih čitatelja.

**Godina protjeće u znaku
tridesete godišnjice
objavljivanja prve Errijeve
knjige u Italiji. A proteklo je
dvadeset godina otkako je
objavljeno prvo Errijevo djelo
na našim prostorima**

Znatiželja, a pomalo i onaj urođeni a tokom života razvijani osjećaj za patnju drugoga i drukčijega, ponukao ga je da nauči i jidiš, pa da na miru prevede – na primjer – kratku prozu *Nóah Anshel s drugoga svijeta*, Davida Kotza (Brooklin, 1956.).

Vjerujem ipak da o kvaliteti Errijeve ljudskosti, jednako kao i one knji-

ževničke, najbolje govore njegovi tekstovi, pa tako i ovaj količinom skromni stručak izabran za ovu priliku.

Slonovsko pamćenje

Nebo na sjeveru počet će srušati se. Oblaci će se zgušnuti i spojiti kao poklopac. Neće se otvoriti ni kad bi ih se bombardiralo.
 Temperature će se sniziti, zemlja će se zalediti, postati neobradiva. Bit će tama i o podne za ljetnoga solsticija.
 Gradit će se gradokombe, podzemni gradovi.
 Stanovnici sjevera poželjet će emigrirati na jug Mediterana, gdje je sunce ostalo na otvorenom nebu.
 Tražit će od Afrike klimatsko utočište.
 Bit će odobreno onome tko bude dokazao da pripada porodici koja je bila gostoljubiva prema afričkom emigrantu.
 Postojat će registar i arhiv pod naslovom „Slonovsko pamćenje“. Konzultirat će se od slučaja do slučaja, kako bi se provjerile akreditacije.
 Tko bude bez njih, zateći će se u opasnosti da zlatom plaća ukrcavanje, ali će Mediteran i Atlantik postati olujni i nabusiti, s vjetrovima kao preprekama.
 Australija, koja zbog geografske širine ima otvoreno nebo, sprečavat će ulaz svakome bijelu. Imati tamnu kožu bit će sanitarno jamstvo za onoga tko pripada suncu.
 Na međi s Meksikom bit će granica Latinske Amerike.
 I tamo će prijemni ispit polagati samo oni koji će biti u stanju ponuditi akreditive bratstva iz vremena oprečnih migracija.
 Bijela komponenta ljudske vrste smanjit će se, prinuđena na izolaciju pod težinom neba.
 Pokušat će bijeg potomci onih koji su pričali o najezdzi.
 Sa Lampeduze će se vidjeti slabašno svjetlo na južnom obzoru, odakle pristigoše najraspršeniji potomci u povijesti ljudskoga roda.
 Na Lampeduzi Afrika će imati ured u kojem će se odvagivati molbe za spas.
 Drugi će biti na Ceuti, treći pak na Lezbosu.
 Historija se okreće poput kajgane koju u zrak baca mudar kuhar.
 Historija, po svojoj definiciji, ne zaboravlja.

Težina stopala

U ubrzanom vremenu XX. stoljeća tehnika je ponijela dvojicu muškaraca laganim korakom na slabu silu teže Mjeseca.
 Na Zemlji je težina pritisaka i potlačenosti bila znatno izraženija. Po stojala je u to vrijeme zemlja utemeljena na rasnoj superiornosti blje-

dolike manjine. Bila je to Južnoafrička Republika, ostatak kolonijalnih režima.

Za Nelsona Mandelu XX. stoljeće bilo je po mjeri ne svemirske kapsule, u trajanju od otprilike trideset godina. Njegova sloboda omogućila je da mu se zemlja iskrca u novo doba i u novu domovinu. Teritorij je bio isti, ali s jednakim pravima za sve njegove građane. Bila je to ista zemlja, ali nova kao Mjesec.

Na Mjesecu se, nakon kratkog putovanja, naslonio monolokal. Ona dvojica muškaraca što su se iskrčali na satelit prikupiše nešto kamena, zabodoše zašavicu i otidoše. Na ponekoj fotografiji lepša izdajnički, jer na Mjesecu nema okrepe vjetrom. Zato bi tragovi njihove obuće još uvijek trebali biti tamo. Mjesec je i dalje nenastanjen. Posjet brojnih brodica nije promijenio njegovu uporabnu namjenu, tj. nikakvu. Izleti su stali.

Nelson Mandela je svoj Mjesec izgradio na Zemlji, nakon što je proveo stoljeće u vakumu izolacija Robben Islandu. Zatočenici su bili samo Crnci, a tamničari Bijelci, ali to nije bila partija šaha, Crni se nije mogao micati sa svoga polja.

Izvan tog režima koji je svoju Državu zasnivao na inferiornosti mnogo brojnih, rasizam ima rasprostranjenije oblike. Njegova je konstanta da su mu potrebne autorizacije, da ga podupiru autoriteti. Bez službenog ohrabrenja, guši se sam od sebe. Druga je konstanta da se manifestira u brojčanoj premoći, napadom mnogih na izdvojene pojedince. Njegova konstanta je podlost protiv najslabijih.

U XX. stoljeću na srcu mi je težina Mandelinog stopala na tlu izvan kapije, a ne ono bez težine čovjeka na Mjesecu.

11. veljače 1990. dan je iskrčavanja čovjeka i njegove zemlje na površinu slobode.

Mostar

Priča se da je bilo mnogo mostova a da je ispod njih Neretva tekla kao kakav zeleni konj s više od jednog sedla. Najljepše je bilo ono bijelo od kamena „tinelia“, a tako visoko da se činilo kao da je polumjesec. Tako su zaljubljeni parovi u Mostaru imali dva mjeseca kad su odlazili ljubiti se.

Kada sam u nj ušao prvi put, bila je zima '93/'94., mostova nije bilo i to više nije bio grad. Bilo je to bojno polje, rov i guba granata od kaldrme do krovova, ali orijentalni Mostar, nije bilo teško voljeti te, zbog željezničke pruge u mirovanju i zahrdale, zbog bolnice u kojoj su šivana tijela po podrumima pod svjećama, zbog dječice hitre na osmijeh a okretne u gladi, po tome braća uličara u Napulju za mog ratnog djetinjstva. Ne govorim o riječi, jer više nije bilo skakača.

Talijanskim kamionima dolazio sam šest, dvanaest, dvadeset i četiri puta, sve dok se na tvojim raskrsnicama nisu pojavili poratni semafori. One zime donijeli smo generator za bolnicu, skriven među paketima s namirnicama, ali i vjenčanicu i trkači bicikl za tvog biciklistu, koji je ranijih godina sudjelovao i na Giro d' Italia, a još uvijek

je vozio, eda bi pokazao kako sport udaljuje od nevolja, pa čak i od bombi i snajpera.

Sad imаш Pavarotijevu koncertnu dvoranu, imaš kamenje Starog Mosta izvađeno iz rijeke, imaš pjesnike. Grad si ispunjen uskrsnućem, radnici i kavane udahnuli su ti svoj dah na usta. Ovo nije stoljeće proze, već poezije. Preostaje književnost onoga tko je imao malo papira te osjetio da se vrijeme stiše pa mu je preostalo da sav život koji je mogao zaključa na jednoj stranici. U varšavskom getu pisale su se pjesme. A tko se zatekao zatočen u nekom od zatvorâ XX. stoljeća bez druga i knjige, spasio bi se samo ako se sjećao stihova. Bilo je to stoljeće pjesnikâ i krvnikâ. I samo pjesnici mogu spasiti jezik koji su koristili krvnici. Samo su mi Heine, Rilke, Celan spasili njemački.

Život kreće od majčinih prsa i stihova. Ima ih tu, ali samo predujam, šaka izgubljnog fonda. Opsade sažiju knjižnice, a oni u opsadi sažiju knjige da se ogriju. Međutim, jedan list spase da na njemu zapišu stih, a odatle iznova kreću jezici, pisma i pošta bez maraka na kuverti, pošta koja omogućuje da pjesma iz Mostara stigne u ruke neznanca u inozemstvu. Evo nas Mostare, stranci smo koje si pozvao, najprije svojim kamenom u plamenu, a onda i pjesnicima.

Sirene

Zatekao sam se u Beogradu tijekom mjeseca svibnja dok je trajalo bombardiranje. Nedostajalo mi je snage da budem cum, sa: da uspostavim savez. Bio sam u tom gradu, stanovnik jednog njegovog noćnog balkona, u sobi 411. Naredio sam tijelu da bude stražar. Bio sam sâm: zaratio sam protiv svoje zemlje u gradu raskoljenom na dvoje: polovica s nebom, polovica sa zemljom.

Na pameti mi je bila jedna pjesma Dylana Thomasa koji je iz njemačkih bombi nad Londonom polučio stihove i naslov: „Među poginulima za avionskoga napada u zoru, zatečen je i jedan stogodišnjak.“

Starci u Beogradu su šetali. Zajedno s dangubom, koji je došao sa drugog nekog juga, odlazili bi do Kalemegdana, gdje se spajaju vode Dunava i Save. Igrali su šah, sjedeći po klupama. Na znak uzbune koja je označavala napad iz zraka, ostajali bi sjediti, pazeći da ne povuku pogrešan potez.

Starci, šah i mjesec maj: sjedeći uz njih napisao sam ovo:

*Misao budalaša pred Savom
jednoga svibanjskoga dana devedesetidevete:*

*poželjeh darovati sat starcu
koji dolazi sjesti, veli „dobar dan“
pa zapodijeva razgovor o vremenu
koje je kišovito ove godine
i škodi reumatičarima.
Baš ga i ne zanima šta radi netko iz Napulja*

u Beogradu, jer ne radi ništa samo stoji.

*U džepu mi je sat,
dao bih ga u zamjenu
za željeznu kukicu što mi je jučer izvukla
čepić cerumena iz ljevog uha.
I sada čujem tu daljinu, zvona, grmljavnu
i čujem sirene u Beogradu
zajedno s onima u Napulju preostalima u pričama
moje majke o ratu. Sluh je retroaktivan,
miješa bombardiranje,
stojim na prozoru u ulozi pastira
nad stadom oblaka
da ne razbježe se pod kanonadom
ispaljenoj na zvijezde.*

Poput kapi

Posjećujući daleka mjesta, susrećući lica narodâ različitih običaja, s drukčijima odjećom, govorom, izloženi svakovrsnoj neimaštini, događa mi se da bolje osjetim pripadnost mnogostrukoj raznolikosti nego pojedinoj vrsti. Događa mi se da jednakost očutim materijalno, što je obično apstraktna imenica koju su predviđele demokracije.

U tim dalekim mjestima jednakost je za me fizičko iskustvo. Omoćujuće mi da prepozna(je)m podijeljenu sposobnost ljudske vrste da se prilagođava i priklanja terenima, klimama, geografskim širinama i visinama, kao što to čine kapi na staklu. Čudesna je okretnost fizičke konstrukcije koja se multiplicira u tijelima.

Jedna židovska formula zahvaljuje božanstvu zato što preoblikuje stvorena. Čitajući je vidim da se slążem s njom. Nisam to znao ranije, dijelim to naknadno.

Na sliku smo i priliku sjemenki, putnici u naruču vjetra poput onih smreke, javora, topole, nošeni preko mora poput kokosova oraha. U stanju su okoristiti se prijevozom u potpalublju crijeva, kao što se dogodilo jabukama. Prema ljudskom rodu osjećam pouzdanje, kakvo gajim prema sjemenkama te zahvalnost što sam posijan.

Posjećujući daleka mjesta primjećujem da sam plod mnoštva, ne naduti prototip. Osluškujem raznolikost pričâ, promatranja prirode, tehnikâ, lijekova, ritualâ, vjerovanja, divim se pojedinostima. Raskrile li se pore za čuđenje, nezaobilazan uvjet koji prethodi pitanjima i objašnjenjima.

U pojedincima mogu prepoznati krivnje, mane, zlobe, kakve zatječem i u sebi samom.

U mnoštву nekog dalekog kraja čutim veličajnost i divljenje.

Autor prijevoda s talijanskog izvornika: Tvrto Klarić

**ПАВЛЕ СОЛАРИЋ, НАЦИОНАЛНИ ПРОСВЈЕТИТЕЉ
И ПРЕТЕЧА РОМАНТИЗМА (2)**

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ И ПАВЛЕ СОЛАРИЋ

пише: Душан Иванић

У овом односу Доситеј је имао улогу учитеља у библијском смислу ријечи, јер је у Соларићевој великој учености и спремности да се стави у службу народном просвећивању препознао свог истинског настављача и сљедбеника, узвикујући у једном од првих сачуваних писама Соларићу:
„Има Сербија Соларића“

Соларић је Доситеја помињао као свога наставника и доброхота, а ова њега узимао као своје духовно чело. Њихов рад се одвијао уз међусобну подршку и старање око конкретних књига и планова, али је важнији шири оквир ове сарадње, где се попунјава мапа очекивања или мапа потреба савременог српског друштва, народа који тих деценија из рода, имена, вјере и језика постаје нација и обнавља државу. Давнашња тема српске књижевне историје, посебних чланака и студија, филолошких коментара и биографских истраживања, никада није захваћена с обзиром на многоструку грађу која се тиче њих двојице.

На првом мјесту су обострана писма и њихова писма другима о међусобним везама. Она свједоче о сталној подршци и интересовању једног за рад другога. Други аспекти се тичу књижевних и научних дјела (пјесама, осврта, коментара) која говоре о њиховим односима, где се нарочито издава Соларићево настојање да дође до Доситејеве рукописне заоставштине и да је објави (далматински списи, писма, Мезимац). У том оквиру од посебног је значаја издавање посљедњег значајног Доситејевог дјела (Мезимац, 1818), мада би без Соларићевог

Доситеј Обрадовић

труда велик дио Доситејевих касније објављених рукописа (писма, далматински списи) вјероватно пропао.

У овом односу Доситеј је имао, не бисмо рекли покретачку, већ улогу учитеља у библијском смислу ријечи (како је Доситеј назвао Јован Скерлић). Он је у Соларићевој великој учености и спремности да се стави у службу народном просвећивању препознао свог истинског настављача и сљедбеника, узвикујући у једном од првих сачуваних писама Соларићу: „Има Сербија Соларића“. У то вријеме (крајем 1804) Доситеј је објавио пјесму „На инсурекцију Сербијанов“ и кад говори „Сербија“ он мисли не само на српски народ већ на земљу која је пошла у борбу за ослобођење, којој ће се за коју годину и сам прикључити.

По Соларићевом тврђењу, он се са Доситејем упознао у Трсту, у јесен 1803, а 10. децембра је у Падови угостио Доситеја и Атанасија Стојковића, славног већ по Фисици и првим романима у новијој српској књижевности. Трст се није случајно нашао на Доситејевом путу. Град богатих трговаца и бродовласника, постао је и стјециште тада водећих српских писаца из више генерација. Доситеј је дошао у Трст у љето 1802, на позив богатих трговаца, с понудом да издаје књиге за народ. Ускоро се упознао са Соларићем, тада коректором српских књига у Венецији. За своје замисли о ширењу просвјете и оснивању школа међу Србима брзо је придобио младог, ученог Соларића, који се оријентисао на превођење и популатизацију научних издања. Кад је

избио Карађорђев устанак, Доситеј је међу најагилнијим агитаторима за помоћ устаницима, прилажући и сам 400 форинти, половину своје имовине.

Уз мање прекиде, Доситеј је боравио у Трсту од 1802. до поласка за Србију, 13. јуна 1806. Остао је у том периоду у тијесним везама са Соларићем, помажући идејно и материјално остваривање својих стarih замисли о ширењу просветитељске литературе и оснивању српских школа. Те су се замисли тицала језика српске књиге, опште историје, географије, преводне литературе, књига за народ уопште (поучне литературе), налазећи плодно тло међу младом генерацијом учених Срба. Једни су их преносили у приповиједање (романи М. Видаковића), други у преводе романа и историографских, географских, педагошких и филозофских дјела. Готово једна мала библиотека проистекла је из Доситејевих подстицаја, гаје је Соларић био међу првим по броју дјела (географија, филозофија, етика, филологија, филантропија...).

(текстологија), библиографија, географија, филологија у широком смислу те ријечи. Он је, међутим, више него сљедбеник Доситејевог учења и Доситејевих настојања. Школе, књиге, родољубље, народни језик, досезање просвијећених европских народа, то су општи циљеви епохе просветитељства у српској култури. Соларић у та општа питања уноси методолошку свијест и аналитички језик расправа и огледа. Док Доситеј говори језиком проповједи, наговарања, приповиједања, полемисања, слика, Соларић је дискурзиван и прагматичан. Он је носилац нове фазе просветитељства, која са општих циљева (како их је назначио Доситеј) прелази на њихову конкретизацију, специјализацију или национализацију. Он, како је примјетила П. Лазаревић Ди Ђакомо, Доситејеве идеје уклапа не само у шире, већ и у модерније европске оквире просветитељства као што је филантропизам (2015: 155-156, 169), односно настојање да се српска школа и српско школство утемељи на савременим моделима васпитања.

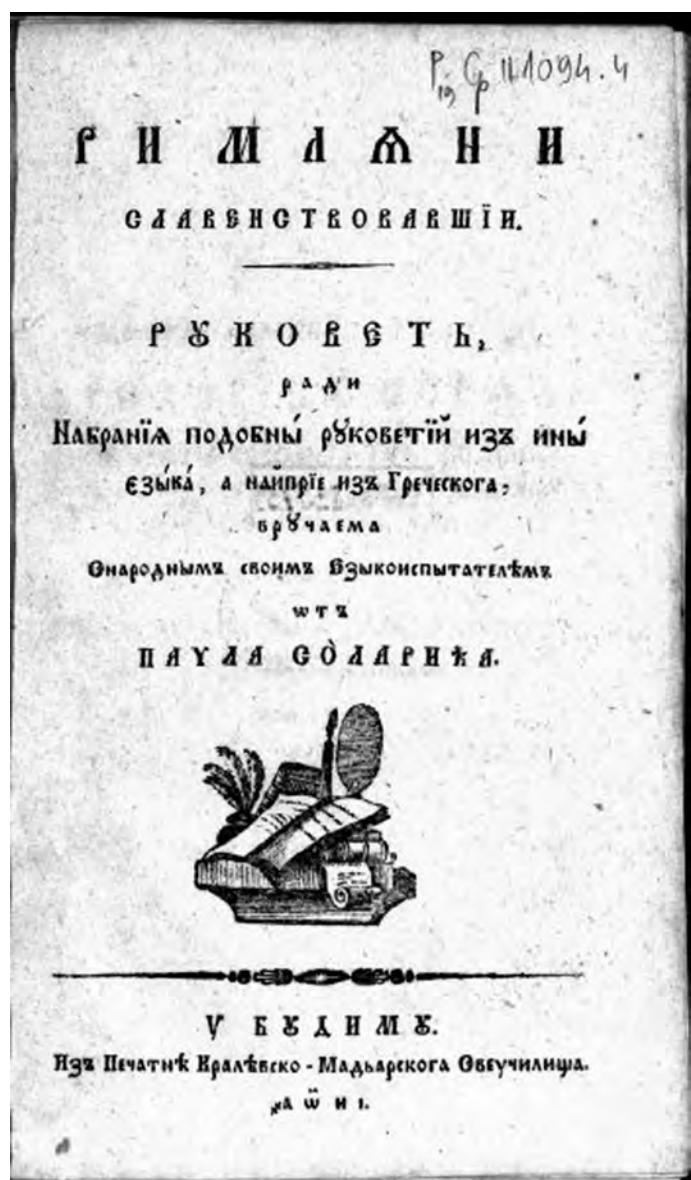
Обострана писма и њихова писма другима о међусобним везама свједоче о сталној подршци и интересовању једног за рад другога

Као што се добро зна, ове генерације је опсједала и мисао о српском језику у књижевности. Тешкоће није стварао народни језик, мање или више уједначен на цијелом штокавском подручју („општи прости дијалекат сви знају“, пише Доситеј у Писму Харалампију, 1783), већ језик књиге, који је почeo да се русификује и да се у том облику узима као књижевни језик. С прокламовањем потребе да се пише језиком који разумију сви, а служећи се језиком који је учен у школама или преузиман из књига, стварана је мјешавина без јасних граматичких правила (односно „по правилима бабе Смиљане“, како је написао Павле Кенгелац, а популаризовао Вук у полемикама са савременим књижевницима). Соларић је такође прихватио идеју да се пише народним језиком, али га је његова филолошка „славенствужча“ оријентација, склоност етимологисању и градњи нових ријечи, одвела у лексичко-сintаксички хаос. Код Доситеја се више може говорити о жанровском диференцирању језика: аутобиографска и наративна дјела уопште пише добрым народним језиком, док је у есејима далеко већи уплив рускословенског.

Још их непосредно повезује снажно родољубље. За њих се, поред Лукијана Мушицког, а потом Вука Караџића, може рећи да су кључни носиоци националног препорода, оријентисани на стварање нових темеља националне културе (језик, књижевност, школа, периодика, издавачке куће, штампарije). Соларић је такође носилац или зачетник нових дисциплина, међу којима је критика текста

**Соларићу је недостајала
Доситејева стилска
вибрантност и непосредност
и, ако се тако може рећи,
стваралачка слобода или
стваралачка енергија.
Преводећи туђе књиге, он је,
међутим, редовно настојао
да их актуализује у вези са
потребама српске културе**

Соларићу је недостајала Доситејева стилска вибрантност и непосредност и, ако се тако може рећи, стваралачка слобода или стваралачка енергија. Преводећи туђе књиге, он је, међутим, редовно настојао да их актуализује у вези са потребама српске културе. Пишући за њих предговоре или поговоре, проговарао је и о себи (аутобиографски), и о приликама у српској култури. И у једном од својих најважнијих дјела, Поминак књижески (1810), форму каталога „Греко-илирическе печатње Пане Теодосија“ почиње обимним предговором или уводом, прелазећи у културноисторијску, културолошку и геополитичку расправу о српском народу, његовом односу према европским народима и према народима у окружењу. Доситеј о томе говори у жељи за слобodom (посебно народа под турском царевином), школом, библиотекама. Соларић расправља о претпоставкама и условима за остварење таквих идеја. Њега је већ захватио талас борбе за очување националног карактера и изbjегавање, како каже, мајмунисања, тј. опонашања других народа. Он поставља питање јединства српског народа: само повезани људи могу да се зову народ,

каже у Поминку (1810: 66), констатујући велике регионалне разлике, уочава културноисторијске карактеристике поједињих дијелова српског народа и предности положаја једних над положајем других (примораца у односу на континенталце). Ипак је држao да се јединство народа, без обзира на расцепканост, помијешаност с другим народима, може постићи књигом (вјерском и свјетовном) и (православном) вјером.

Соларић је и издавач и преводилац прве географије на српском језику (1804), као проширен превод дјела Адолфа Христијана Гаспарија у дјеље књиге. Посебно је написао Кључић у моје Земљеописање, у уводу готово понављајући Доситејев избор врлина (љубав и пријатељство), залажући се за народни језик, тражи одобрење, међутим, за своје кованице и своју неумјерену смјешу „језика”, и пише у облику писама пријатељу стручне чланке, слиједећи форму другог дјела Доситејевог Живота и прикљученија. Лингвист, граматичар, палеограф, аутор приручних књига, Соларић је изразитији по идејама и покушајима него по њиховим остварењима.

Међу старијим историчарима књижевности (Никола Андрић, Јован Скерлић, па и Јован Деретић) у његовом опусу се најмање цијенила поезија, готово случајно сачувана, старањем пријатеља

и уредништва ЛМС око прикупљања и објављивања. Тек је с другим издањем Антологије старије српске поезије М. Лесковца и историјама српске књижевности Милорада Павића (Историји српске књижевности класицизма и предромантизма: Класицизам, 1979; Предромантизам, 1991) Соларићева лирика добила потпунију и афирмативнију рецепцију. Павић је у њој издајојо јаке знакове словенизирања античке митологије и градњу словенског пантеона, култ природе и „очовечење Бога”, апологију села, повјерење у националну будућност, откриће сна, љубав итд. Издање Здравка Крстановића (2000) коначно је ову поезију учинило приступачном, посебно у оквирима изучавања књижевне традиције Срба у Хрватској, почев од издања Станка Кораћа (1971; 1987).

Како је овде циљ да се истакне однос између двају носилаца српског просветитељства, поменућемо да је запажена сродност Соларићевог стиха (метрике) са стихом Доситеја Обрадовића (М. Д. Стефановић), што је највјероватније посљедица заједничких образца. Томе се може додати и сатиричан став према помодарству и присан однос према читаоцу. Ироничан према баснама (бјакама) о златном добу, Соларић их узима да се наруга губитку вриједносне оријентације у новом времену: рационалан и рационалистички дух, био је критичан према подређивању златној грозници и новчаним интересима. С тим је у тијесној вези пјесников сатиричан поглед на зле обичаје (не толико фолклорног поријекла, већ савременог живота), помодарство, охолост, презирање свога народа („Женидба по моди”, „Худа Србиња”). Колико тиме наставља један од водећих мотива грађанске поезије и Доситејевих погледа толико је близак и пјесмама млађих, Јовану Стерији Поповићу, Николи Боројевићу или романтичарима, Милици Стојадиновић Српкињи и Змају. Такође је с посредним коријеном у Доситеју отпор лажној култури и нехуманом напретку западноевропских цивилизацијских модела (истрага америчких Индијанаца).

Соларић, са својим етимологисањем, потрагом за коријенима народа, језика и цивилизација, био је осјетљивији него други према пролазности народа, језика, религија и култура, и можда је први у српској традицији историју описао као гробље пропалих народа и свргнутих богова:

Многима се име затре, многи ново приме,
Многи језик свој изгубе, и дожества с њиме.

То му је отварало пут да уместо античког храма Олимпљана уведе словенски храм, али и да у својим огледима искаже страх од губљења националног идентитета свога по средњој Европи и Балкану расијаног народа. У Поминку (1810) се питао: „Сербљи дома потурчили се с Турци, некија вјером, а сви наравами, повлашили се с Власи, помађарили с Мађари...! Шта је јошче требало, пак да ишчезне овога имена народ?” Занесен, као и Доситеј, огњем „слободе српске на Дунаву и Сави”, славом Карађорђева устанка, чинило му се да ће будућност свјетлија: „Каква год буде из нијешни (тј. садашњих) боренија, биће боља от бивше, судбина народа Српскога.” Пророчке визије националног ослобођења и вакрса српске државе потврђивао је стихом „Часи су се приближили опет нашег Царства” (у ненасловљеној пјесми, у Летопису, 1833).

ИЗ ПЛАШЧАНСКЕ ПИСМОХРАНЕ

ЈЕДНО ПИСМО ПАРОХА САВЕ КОСАНОВИЋА

пише: Чедомир Вишњић

Ријетко један, осамљени архивски документ, говори тако много о времену свог настанка, о култури, кореспондентима, њиховим дилемама, као што је случај са овим привидно безазленим писмом, што га је свом плашчанском Епископу, Михајлу Грујићу, упутио ријечки парох Сава Косановић, маја 1911. године

Ваше Високопреосвештенство, Свети Владико!

Дозволите, да Вам, у раду на општим црквенонародним пословима, којима се сада В.В. давите, овим мојим писмом одузмем неколико часака са једном локалном сличицом. Локална је, али је карактеристична и за опште црквенонародне прилике код нас.

У прошлу неђељу (15./28. V о.г.) одржана је ође прослава Доситијева.

... „Он је први код нас Срба почeo раскидати са идејом религије...“

... „Он је оснивач српског национализма...“

... Он се није обазирао на вјеру... нек је само Србин ма које вјере био...“

... „Њему су Срби од све три вјере једнаки...“

... Свакаје вјера добра, ако те учи, да будеш поштен човјек...“

... Он је први почeo учити код нас, да из вјере треба издацити све што је сувишно... голи формализам, а само задржати језгру...“

... „Он је први рационалиста код Срба“...

... „Што је код Чеха Јан Хус... код Француза: Волтер, Русо... то је Доситије код Срба...“

... „Он (Доситије) пише на једном мјесту: „Боље је једну полезну књигу превести на српски језик, него подигнути 12 звонара... и на њих објесити и највећа звона... јер шта ће звонаре, које неће народа ничему научити...“ „више вриједи једна добра књига, него све звонаре и прaporци...“

... Света Тројица Српска... то су: Св. Сава – Доситије и Вук...“

То су В.В.: цитати (мисли, а ријечи су моје), колико сам мога чути и запамтити из свечаног „говора“, што га је на тој прослави, пред сакупљеном мојом паством и мојим катихуменима – ђацима (међу којима и десетак горњогимназиста, седмо и осмо школаца) а у црквеној згради, и то, у школској соби нашег „Учевног течаја“, прочитao професор гимназије сушачке, госп. Богдан Ластавица.

То су му главне мисли из „говора“. А изостављам оно чиме је, (већ отрцаним фразама, а да већма привуче пажњу слушалаца), у најцрњим бојама (јер то упаљује!), сликао стање Цркве... Манастира... Свештенства обојега реда, које је стање, по њему, изазвало Доситију на рад.

Није узео за задаћу да прикаже Доситија као препородитеља српске књиге (каквога смо научили сви поштовати), него га је славио као неког реформатора Цркве... Као сатару за свештенство и калуђерство... Као каквог екстраваганта, попут Пелагића.

А говор је завршио апелом на слушаоце: „Ми, који смо се данас, кад се навршује 100 година од дана смрти великог Доситеја, сакупили ође, да прославимо успомену на тог великог човјека најбоље ћемо се одужити ћени његовој, ако будемо читали дјела његова и радили по науци његовој...“ „Завјеримо се“, да ћемо то чинити! –

Ваше Високопреосвештенство! – Што ће академичар у академији, пред потпуно образованим и дораслим људима са резервом... и сим grano salis, да не саблазни кога, говорити... на што ће и најгорњији журналиста, кад сједе да о том у политичкијем новинама пише, прилично припазити, да не „соблазнити единага малыхъ сихъ...“ то ође млађани господин професор комотно говори, и популарише, пред неуком, или још горе – полуобразованом публиком... у православне цркве згради, а под фирмом православних црквених организација! И још најзад – „завјеримо се“ ... на таки индиферентизам према Православној Цркви! –

Прославу ту приредило је (по гласу приложеног изреска из „Р.(ијечког) Нов. Листа“)... „српско црквено пјевачко друштво ријечко“, а да мене нико, ни једном рјечом раније ни о прослави, ни о програму јој, обавијестити није хтио. Приредило је без паастоса.

Мене је у задњем часу, непосредно пред почетак, дошао позвати на прославу предсједник Пјев. Друштва г. др. А Пахани. И на моје питање: „Ко ту прославу приређује?“, рече ми: „Црквена општина!“

* * *

Упадно је!

На Св. Саву о.г. дао је учитељ („Учев. Течјај“) и уједно ц.о. первовођа, г. Јов. Бандур, без мога знања, школском ђетету за декламацију Змајеву пјесму: Моје уверење (в. у прилогу) у којој се пред иконом Св. Саве, публици и школској омладини декламује:

„Нека буду и три вере,

Стог не прети Српству пад..."

А у неђељу, на истом мјесту, то парализирање Православља у ријечкој публици која је и без тога, због милијеа, у коме је врло подложно утицају аправославном, у свом, уру дугом говору, тој публици, надуго и нашироко развио је професор мојијех Ђака: Ластавица.

В.В.! – Ако овако потраје... иако ће се чаку црквој згради... под фирмом: црквеног пјев. друштва, или: православне црквене општине овака наука пропагирати, и омаловажавати Србину Православље и то још од учитеља и професора, онда ова општина губи моралну подлогу и право да се зове: ... "православном црквеним..."

Ондаје свештеников радоће, на усађивањуљубави кПравослављу, врло непопуларан ... назадњачки, и као такав: и у пасти, и у школској омладини илузоран ... немогућ!

Онда ће брзо доћи вријеме, да ће бити најсовјетније ову „звонару“ затворити, и свештеника одавле дигнути, да им не смета у њихову „раду“ за одржање ... „Српства – од све три вјере“, и четвртога – безвјерства!

У тако дивергентним правцима, уз цркву, радити оба не можемо.

Или – свештеник, или – они!

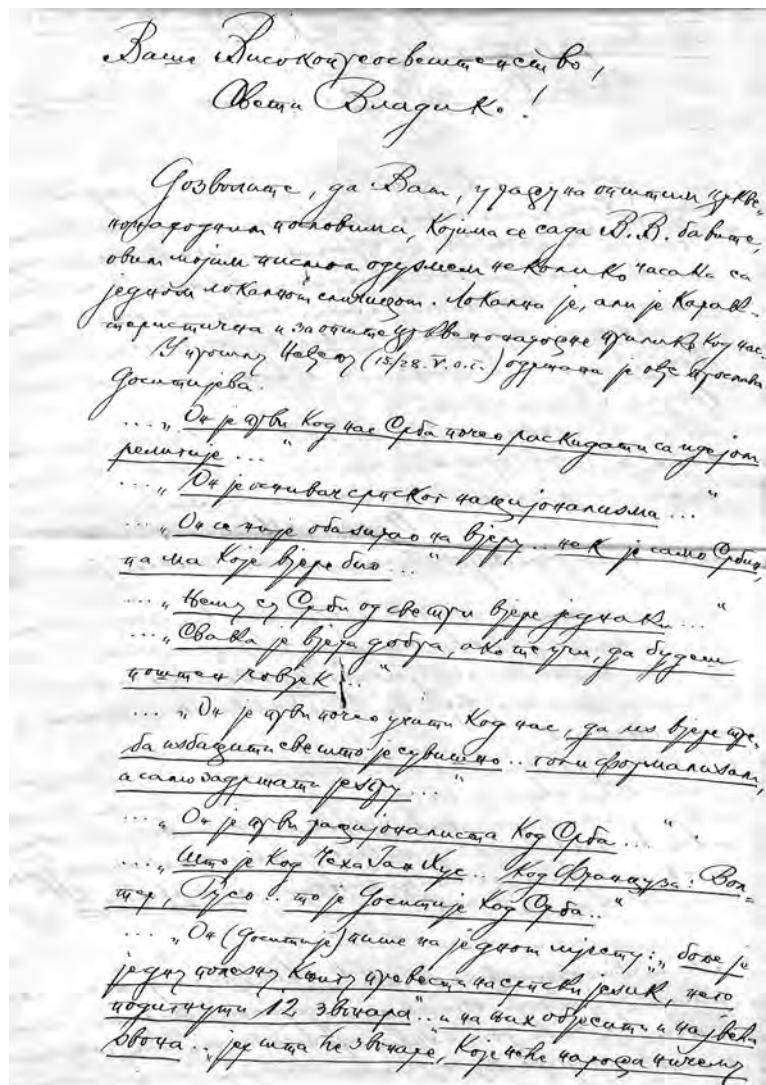
Целујући св. Архијерејску десницу
Најпонизнији

Сава Косановић
Протопрезвитар

Ријека, 21.V/3.VI 1911.

Ријетко један, осамљени архивски документ, говори тако много о времену свог настанка, о култури, кореспондентима, њиховим дилемама, као што је случај са овим првидно безазленим писмом, што га је свом плашчанском Епископу, Михајлу Грујићу, упутио ријечки парох Сава Косановић, маја 1911. године. Зато вриједи и мало дубље закопати око њега, па да овај бисер сине пуним сјајем.

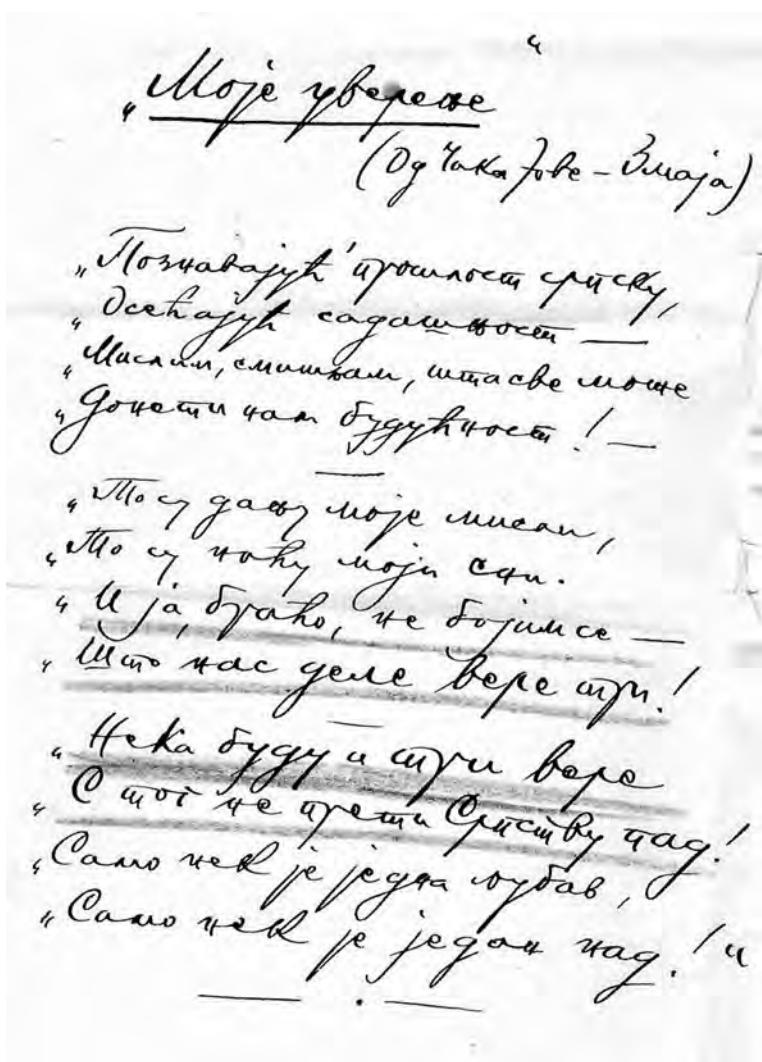
„Свима је познато, да велика већина наше српске дјеце потиче из мјешовитих бракова. Некоје су матере покрстиле прије, а некоје при, а некоје послије вјенчања. То покрштење је само спољашња форма, којој се је удовољило. Али тим покрштењем нијесу те матере постале Српкиње“

Факсимил писма Саве Косановића

Најприје о лицима. Сава Косановић (1862.) родом из Плашког, брат је свог претходника на столици ријечких пароха, Николе Косановића, у културној јавности познатог као преводиоца Пушкина и Шилера, и зета Николе Тесле (оженио је Теслину сестру). Из тог је Николиног брака потекао касније познати самосталски политичар, Саво-Савица Косановић. Саву, свештеника, је за протопрезвитера произвео баш Михајло Грујић 1897. и поставио у Ријеку 1900. године, након братове смрти. Михајло Грујић родом из Краљевчана на Банији, отац Петар био је учитељ, у тренутку у којем прима ово писмо сједио је већ 20 година на столици плашчанских епископа, носећи и у оном времену репутацију врло авторитетног, па и ауторитарног, црквеног поглавара (вјероватно, примарно у поређењу са Мироном Николићем из Пакраца). Сам је за себе често говорио да је конзервативац, униониста, остао је трајно везан за политику коју је дugo оличавао Кујен Хедервари. Млади из „Новог Србобрана“ били су му сумњиви, није вјеровао да ће црква којој је стајао на челу просперирати од њихове борбе и био је, на њима врло важном горњокрајишком простору, њихов најозбиљнији противник. Па је то тако парох Сава, а Михајло је био страх и трепет за подручно свештенство, радио сигуран посао кад је састављао и слао ово писмо. Била је то, једино и замислива, преписка између коленопреклоно оданог свештеника и његовог, реално, врховног ауторитета.

Млади књижевник Богдан Ластавица, за којег из писма сазнајемо досада непознат детаљ, да је професор на сушачкој гимназији, у том

Факсимил преписа Змајеве пјесме

је тренутку већ носио бациле туберкулозе у свом организму. Годину раније, баш у Ријеци, код Ђуре Трбојевића, изаби ће његови „Први откоси”, књижевни првенац и јединац. Пона године послије овог писма, након што однесе своје задње текстове у Гајеву 4, посвећене српској народној књижевности, немоћан да се носи са тада неизлечивом болести, извршиће самоубиство.

Мјесто радње: Ријека. Град, у том времену Србима занимљивији, него што би то могле посједочити службене бројке о њиховој заступљености у градском становништву. По подацима магистралног шематизма „Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905. год.”, у краљевском слободном граду Ријеци живјело је 287 Срба, са тамо смјештеним војницима, односно, 21 брачни пар, 9 мјешовитих бракова и 5 дивљих. Била је то лучка градска заједница са још увијек неучвршћеном везом са својим крајишким залеђем, па и самосвијешћу која их је одвајала од тог залеђа. Односи са парохом Савом очито нису били идилични, говори о томе и протина жалопојка истом епископу Михајлу из септембра 1912. Он је претходно од свог Владике добио двомјесечни допуст ради лијечења, уз уobičajenu напомену да је Црквена општина дужна дати награду једном од браће из манастира Гомирје, који ће га замјењивати. Као је тај допис из Плашког стигао на расправу на сједници Црквене општине ријечке,

три члана њеног Одбора, Радмановић – предсједник, Егић и Видовић били су против, Симеон Грковић је био за то да се испоштује вишња воља, а Милеуснић и Маријан „нијесу ни за ни против“. У записнику је остало да су се прва тројица „изјавили за то да се допуст преч. госп. проти узме на знање, с тим, да исти сам свога замјеника из властитих средстава плаћа, пошто опћина не може тога трошка сносити и против истоме се ограђује...“ Сава је записник ове сједнице послao Михајлу, јадајући се, „колико је христољубива црквена општина ријечка, код ове прилике, свом оболелом свештенику у помоћ притеља, и „болнога подворила“...“

Доситије-Доситеј

Обрадовић, још и 1911.

године, читав вијек

послије смрти, био

је кадар узвитлати

духове, па и натјеравати

свештеника да у

перспективи види и

рушење своје „звонаре“

Занимљиво свједочанство о атмосфери и међусобним односима, баш у то вријеме, оставил је и већ спомињани учитељ и црквено општински перовођа, Јово Бандур. „Учевни течај“ у којем се цijела ова мала драма одиграла, покренут је 1909. године, као припремни облик, „док се не би основала потпуна школа“, како је стајало у образложењу. Настава се одвијала свако поподне по 1 сат, у једној групи 1. и 2. разред, а у другој 3. и 4., укупно њих нешто преко 40. Бандур се као учитељ, дакле и из лако разумљивог личног интереса, залагао да се у Ријеци отвори српска школа, написао је и штампао тим поводом посебан летак „О оснивању српске школе на Ријеци“, октобра 1910. Жалио се да дјеца не знају Ћирилицу, чemu је налазио и нарочит узрок: „Свима је познато, да велика већина наше српске дјеце потиче из мјешовитих бракова. Некоје су матере покрстиле прије, а некоје при, а некоје послије вјенчања. То покрштење је само спољашња форма, којој се је удовољило. Али тим покрштењем нијесу те матере постале Српкиње, нијесу добиле српске свијести и српскога васпитања, које би оне морале својој дјеци у душу пресадити – дакле, оне, као први васпитачи, не могу своје дјијете у српском националном духу васпитати – не могу му дати оно, што оне саме немају. Дјеца су некоја крштена у српској цркви, некоја су тек послије покрштена. Сад таково дјијете, које нема темељног материјског националног васпитања, долази у мађарску или талијанску школу... Дјијете од куће не зна шта је, и оно наравно вјерује ономе, што му учитељ каже...“

Дакле, опет исти проблем, испричан од још једног просвјетног радника свог времена. Тамо где су Сава и Михајло могли проблем сматрати ријешеним, младим националистима он се тек отварао. Занимљиво је да се и Бандур у свом апелу позива на свеприсутног 3маја и његове стихове:

„Не штед, бабо, рад' добра мога,
Смиљу се, бабо, тако ти Бога!
Јер биће дана, ал среће неће,
И биће људи, ал Срда неће!“

Све је, дакле, било хисторијски и политички логично. У ову нашу причу 3маја су увели Бандур и прота Сава. Да то распетљамо помаже нам и једна техничка чињеница. Као прилог свом писму Михајлу, парох је уредно преписао 3мајеву пјесмицу „Моје уверење“, коју је декламовао онај Бандуров течајац. Пошто је то активистичко стихотвореније, којем нису били намирењени поетски циљеви, од значаја за нашу тему, преписујемо га и ми у цијелиости:

Моје уверење
Познавајући прошлост српску,
Осећајући садашњост –
Мислим, смишљам, шта све може
Донети нам будућност! –

То су даљу моје мисли,
То су ноћу моји сни.
И ја, браћо, не бојим се –
Што нас деле вере три!

Нека буду и три вере
С тог не прети Српству пад!
Само нек је једна љубав,
Само нек је један над!“

Национална идеја, која је овде главни мотив, није импресионирана припадника старије генерације свештеника Саву Косановића, као ни пјесничка репутација 3мајева. Још мање су то могли постићи призвуци политике народног јединства – југославенства, нове политике која је ницала дијелом из овог свесрпског врела и међу којима границе још нису биле до краја и јасно повучене. Сава је био политички лојалан Михајлу, што се није могло рећи за све свештенство плашчанске епархије. Неки од њих били су у врху политици која је издавала лист „Србобран“, који није према њиховом епископу био нарочито обзиран. Та значајна заступљеност свештенства у националном покрету, нарочито са Баније, Кордуна и Лике, којег су предводили, била је људима око овог листа јака кочница у слободнијем приступу српском националном питању и окупљању. У ситуацији у којој је у краишком селу свештенство често представљало једину просвјетитељску, па чак и модернизацијску силу, без које нису могли, они су у националној политици морали бити традиционалнији у изразу, у односу на лична увјерења.

Тек се повремено Светозар Прибићевић усугђивао о томе

tiji. Kako сазнajemo, доћи ће доскоро осјећко казалиште на гостovanje u Opatiju, te ће давати niz opereta. Sada gostuje ovo kazalište s liepim uspjehom u Zagrebu, pa izgleda, da je osjećka operetna družina dobila pod ravnjanjem Fallerovim mnogo na svojoj vrednosti. Nadamo se, da će i u Opatiji gostovati na obće zadovoljstvo.

Proslava Dositijeva na Rieci. Srbsko crkveno pjevačko društvo na Rieci poziva ovim sve ovdješnje Srbe na proslavu Dositijevu, koja će se održati u nedjelju, poslije službe božje u zgradi crkvene občine. Odbor se nada, da ne će biti Srbkinje ni Srbina, koji bi propustio ovu priliku, da se upoznaju s radom i značenjem ovoga velikog prosvjetitelja narodnog. Neka nas priznanje njegovih zasluga sakupi na nekoliko časova, okrije pi i osnaži, da još bolje poznamo, što je polezno i potrebno nasemu blagopoliciju vremenom i večnom, kako bi rekao veliki Dositije.

Nezadovoljstvo medju riečkim židovima. Zadnji izbori za gradsko zastupstvo kanda su doneli sobom jednu antisemitsku demonstraciju koli medju pristašama Zanellinih autonomaša teli medju legašima. Obje stranke bijahu kandidirale po nekoliko gradjana izraelitske vjeroizpovedi, ali su dotične izbornice na obim linstinama skroz brisali i mečali druga imena tako da su ostali

искрено проговорити. Једна од таквих прилика је била на саборској сједници из фебруара 1907. године, у полемичком контексту: „С ове стране ишло се затим, да се прикаже, да наше српство има конфесионални карактер. Ја морам одлучно порећи да тај приговор стоји, јер ми не стојим на становишту једне вјере, напротив, ми жељимо да обухватимо у оквир српства све народне елементе, који хоће бити Срби, без разлике вјере...“ Светозар је био неоспорни политички ауторитет за Богдана Ластавицу, који је ишао његовим трагом, а обојица су лако разумјели Бандура и његов програм. У том тренутку се још и практично-политички могло говорити о реалности, макар ограничено, Српства од три вјере, у Дубровнику и Босни и Херцеговини. У Хрватској и Славонији су националне границе биле већ јасно ојртане, тек су појединци мијењали Цркву, ради другог брака.

И на крају, Доситије-Доситеј Обрадовић. Још и 1911. године, читав вијек послије смрти, био је кадар узвитлати духове, па и натјеравати свештеника да у перспективи види и рушење своје „звонаре“.

И тешко је данас рећи да ли је ико у овој дискусији био сасвим у криву.

**SLIKOVNI IZVORI ZA POVIJEST
BANIJSKOG GRADIĆA**

KRALJ ALEKSANDAR U GLINI 1931.

PIŠE: Igor Mrkalj

Pronalazak dosad nepoznatih fotografija sa svečanog dočeka kralja Aleksandra u Glini predstavlja dragocjeno otkriće i važan povjesni izvor za daljnja istraživanja ne samo lokalne i regionalne povijesti, nego i povijesti Hrvatske u Kraljevini Jugoslaviji

Proglašenje Šestojanuarske diktature 1929. godine označilo je početak politike integralnog jugoslavenstva¹ koja je početkom 1930-ih – konkretno, 7. lipnja 1931. – dovela Glinu na prve stranice vodećih dnevnih listova u zemlji.² Naime, u sklopu svog dužeg boravka u Zagrebu i Savskoj banovini 1931. godine, kralj Aleksandar je također obišao Baniju i Kordun, a upravo toga dana posjetio je Sisak, Petrinju, Glinu, Topusko, Vrginmost, Vojnić i Karlovac.³ Ovaj posjet jugoslavenskog kralja i spektakularan doček koji mu je priređen u Glini ostao je trajno zabilježen ne samo na naslovnim stranicama tadašnjih novina, već i na filmskoj vrpci i kino žurnalima onog doba.⁴ Premda je riječ o značajnom događaju, koji još uvijek čeka svoju znanstvenu

Kraljev automobil u Marinbrodu

i kritičku obradu, pronalazak dosad nepoznatih fotografija sa svečanog dočeka kralja Aleksandra u Glini predstavlja dragocjeno otkriće i važan povjesni izvor za daljnja istraživanja ne samo lokalne i regionalne povijesti, nego i povijesti Hrvatske u Kraljevini Jugoslaviji.⁵

Iako su tadašnje novine bile pod izravnom državnom cenzurom, posjet kralja Aleksandra moguće je približno rekonstruirati iz nekoliko novinskih izvora.

Prema pisanju zagrebačkih *Novosti*, u nedjeljno jutro 7. lipnja 1931. dvorski auto uputio se iz Petrinje za Glinu, a premda protokolom to nije bilo predviđeno, nakratko se zaustavio u selima Marinbrod i Prekopa, gdje su izašli mnogobrojni seljaci, čije su kuće bile okićene zelenilom, narodnim vezivom i zastavicama. U prvom, Kralj je izašao iz automobila i zadržao se u kraćem razgovoru s mještanima, koji su mu izrazili razne molbe i želje, dok se u drugom rukovao sa seljacima okupljenima oko slavoluka izrađenim posebno za tu priliku.

Automobil je nastavio svoj put prema Glini, gdje je pored iskićenih kuća uz gruvanje prangija i zvonjavu crkvenih zvona stigao u 11.45 sati. U trenutku kada se automobil pojavio, zaorili su se poklici Kralju i Jugoslaviji, pisale su tadašnje novine. Kralja i pratnju su uveli u Glinu mnogobrojni konjanici, a glavni doček organiziran je u glavnoj ulici, koja je nosila njegovo ime. Prema procjeni zagrebačkih *Novosti*, tu se "sleglo oko dvadeset hiljada naroda, srpskih i hrvatskih seljaka". Duž čitave ulice bio je postavljen široki sag od trave i cvijeća, dok su iz okolnih kuća izvirivale jugoslavenske zastave. Iznad puta ispletene su girlande, a postavljeno je i više slavoluka sa natpisima:

¹ Premda nigdje ne spominje Glinu, politiku izgradnje državnog i nacionalnog jedinstva u multi-etničkoj državnoj zajednici za vrijeme Šestojanuarske diktature (1929.–1935.) odlično je istražio Christian Axboe Nielsen, *Making Yugoslavs : Identity in King Aleksander's Yugoslavia*, University of Toronto Press, Toronto 2014.

² "Банија одушевљено дочекује Џ. В. Краља", *Политика*, Београд, год. XVIII, бр. 8288, понедељак, 8. јун 1931, стр. 1–2; "Њ. В. Краљ у Глини", *Novosti*, Zagreb, god. XXV, бр. 156, понедељак, 8. јуна 1931, стр. 3–4; "Њ. В. Краљ у народу. У Глини и Петрињи", *Време*, Београд, год. 8, бр. 3387, понедељак, 8. јуна 1931, стр. 3; "Њ. В. Краљ је прошао кроз народ – У Глини: Краљ приступа добровољцима, рukuje се i razgovara sa njima. Prizor koji je sad видio u Glini, остат ће запамћен за сва времена", *Novosti*, Zagreb, god. XXV, бр. 157, уторак, 9. јуна 1931, стр. 1–2.

³ *Kralj i narod. Trijumfalna putovanja Njegova Veličanstva Kralja po Savskoj banovini 1. VI. – 18. VI.*

1931., uredio Petar Mihočević, Tisk Jugoslavenske štampe d.d., Zagreb 1931; izvještaj iz Gline na str. 46–47.

⁴ Vidi Arhiv Jugoslavenske kinoteke i film *Poseta kralja Aleksandra Hrvatskoj 1931 godine*, kao i antologiju *Legenda Oplena* (1935) u produkciji Jugoslovenskog prosvetnog filma, gdje su umontirani i dijelovi iz posjete Glini 1931. godine.

⁵ Boravak u Glini zabilježen je u prigodnom foto-albumu *Uspomena na boravak Njihovih Veličanstava Kralja Aleksandra i Kraljice Marije u Savskoj banovini god. 1931.* (bez mesta i godine izdanja), koji sadrži 162 fotografije i danas se čuva u Narodnoj biblioteci Srbije u Beogradu, pod signaturom Af 29. Na ovom mjestu, autor izražava profesionalnu i kolegijalnu zahvalnost Maši Miloradović, dipl. bibliotekaru savjetniku i načelniku Odeljenja posebnih fondova NBS, koja je dozvolila objavljuvanje slikevih izvora.

„Zdravo sine kralja Petra Velikog Oslobođioca!“ – „Živio ljubljeni Kralju!“ – „Živio Kralj velike Jugoslavije!“.

Izašavši iz automobila, Kralj je krenuo pješke sredinom ulice, praćen ogromnim mnoštvom ljudi. Krećući se kroz golemi špalir naroda, Kralj je stigao do kraja ulice i glavnog trga. Sa svih strana trga bilo je poredano oko dvije hiljade Sokola iz mjesta i okolice, brojna glinska društva sa svojim stavama, te velik broj bivših ratnih dobrovoljaca. Opća slika bila je životpisna s ogromnim i šarolikim mnoštvom okupljenih ljudi, brojnim slavolucima i barjacima te uzdignutom tribinom sa školskom djecom. "Tu je kralj doživio takve ovacije kakve je retko gde sreo na Svome putu poslednjih dana", pišala je beogradска *Politika*.

Na trgu, Kralja je svečano pozdravio načelnik glinske općine Stevo Despot: "Vaše Veličanstvo! Narod našeg kraja, Zrinskih brda i Petrove gore, odavno je željno očekivao sretni čas, da se vidi i pozdravi sa svojim ljubljenim Kraljem. Junačka naša Krajina dala je saradnike slavnom vojvodi Petru Mrkonjiću kao i nekada slavnom knezu Petru Zrinjskomu, obrani našeg naroda od tujdina i u borbi za naše narodno ujedinjenje. Prolivena krv braće naše sa Drine i Morave, ujedinjene sa četama braće dobrovoljaca naših iz ovih strana za naše oslobođenje, jamstvo je za sreću i budućnost našeg naroda i kraljevine Jugoslavije. Danas mi Hrvati i Srbi, ujedinjeni u bratskoj slozi, kao čuvari narodnog i državnog jedinstva, stojimo rame uz rame na braniku svoga naroda i naše domovine Jugoslavije, proti svima i svakome, a uz svoga junačkoga Kralja."

Poslije govora, Kralja je pozdravila i kćerka pokojnog dobrovoljca djevojčica Nevenka Pokrajac s prigodnom pjesmicom, nakon čega je predala Kralju cvijeće. Zatim su Kralju predstavljeni predstavnici svih lokalnih nadleštava,

Glavna ulica uoči kraljevoq dolaska u Glinu (izvor: osobni arhiv autora)

The image shows the front page of the newspaper Politika. At the top left, it says 'Коштарица падена у логору' (Cost of war) and at the top right 'Бројни рачун Евро 53.000'. The main title 'ПОЛИТИКА' is in large, bold, black letters. Below the title, there's a column of text in Serbo-Croatian. At the bottom, there are several columns of text, including 'ПРИЈЕДУВАЊА' (Headlines), 'БЕГАНОВАЦ' (Beggar), 'БЕГАНОВАЦ' (Beggar), and 'ПОЛИТИКА' (Politika). The date '1 јун 1931' is also visible.

Банија одушевљено дочекује Њ. В. Краља

Review No. B-10000 v. Munc

Одушевљени садаци инадрзају Краља теракотом одвојка из Ивањице

Naslovnica *Politike* od 8. lipnja 1931.

Kralj prolazi glavnom glinskom ulicom

Kralj u Karlovačkoj ulici, u automobilu, prilikom odlaska

Kralj prima cvijeće; u pozadini starješina Sokolskog društva

kulturnih, nacionalnih i humanih ustanova. Kralj tada sa svakim kratko razgovara, rukuje se i razgovara sa svećenicima obiju vjera. Zatim je Kralj pristupio starješini *Sokolskog društva* dr. Milanu Metikošu, koji ga izvještava o radu Sokola u Glini i okolici. Kralj pozdravlja Sokole sa "Zdravo Sokoli", a trokratni gromki "Zdravo!" njihov je odgovor na njegov pozdrav. Kralj potom pristupa ratnim dobrovoljcima, rukuje se i razgovara s više njih. "Pita, koliko ih ima. Odgovoriš mu, da ih ima u svemu sto i dvadeset." Kralj također zalazi među seljake i razgovara sa njima, interesirajući se za prilike.

No kada je krenuo prema spomeniku kralja Petra, nastala je opća euforija i zanosno klicanje okupljenog naroda, pisale su novine.⁶ Potom je dječji zbor otpjevao državnu himnu, a Kralja je pozdravila mala Sokolica, učenica Ana Hrkovac. Bio je to ujedno i završetak svečanosti nakon čega se Kralj sa svojom pratnjom uputio prema automobilu, okružen masom ljudi koja mu je oduševljeno klicala. "U dotad neviđenom slavlju", Kralj je nastavio svoj put dalje prema Topuskom, Vrginmostu, Vojniću i Karlovcu.⁷

Kralj se rukuje i razgovara s dobrovoljcima (izvor: publikacija *Kralj i narod*)

⁶ Spomenik kralja Petra I. Karađorđevića (1844.–1921.) podignut je na glavnom trgu u Glini, 8. rujna 1929.

⁷ "Nj. Vel. Kralj na Kordunu", *Jutarnji list*, Zagreb, god. XX, br. 6948, ponedeljak, 8. lipnja 1931, str.

1; "Dočekali smo ga! – Veličanstveni doček Našeg Kralja u našoj Krajini", *Jedinstvo, Petrinja*, god. XIII, br. 24, nedjelja, 14. juna 1931, str. 1–3; također vidi specijalno izdanje *Илустровано Време*, Београд, год. II, бр. 25, 20. VI. 1931.

ПОРОДИЧНЕ ПРИЧЕ

ЉУБО ШПАНАЦ

пише: Драгољуб Чупковић Чупе

**„Он ме је у црно завио, причала
сам ти, изгубила сам сина и брата
у кратком времену ради његове
политике и на крају није се људски
понио, чак ме је у мојој муци
извијеђао и понизио гдје га
сматрам као кључног кривца за
моје муке и ако смо на истом срцу
лежали, ја му не могу опростићи
док сам живи...“**

Љубомир Кнежевић познатији као Љубо Шпанац, партизанска икона кинеског краја, довољно јавно представљен али, као и многи њему слични, једнострano. Да би прича била комплетна потребно је представити лице и наличје. Као поратно дијете, упијао сам ратне и поратне приче сједећи уз огњиште, уз печење полица крумпира, без струје, штедјело се на петролејкама, што је имало своју љепоту, посебно у зимском периоду. Приче су биле разноврсне, а минуле ратне су доминирале: ко је био на „правој“ страни, ко дезертер, симулант, ко патриот ...

Љубо Шпанац је често апострофиран као икона, освијештен и напредан скојевац али било је и оних који нису тако мислили...

Моји лични утисци, сусрети, искуства, запажања и...

Било их је свега три – четири пута, гдје ћу дати кратке осврте:

– **Книн, 1964. год.** мој први сусрет са ујаком. Налазимо се по препоруци родбине испред Гранд хотела тада већ хотела Динара. Речено ми је да ће бити сам, избегавао је публицитет. Сусрет је био дирљив ујака и нећака, те смо ушли у ресторан и наручили: ја каву а ујак минералну воду. Надобудно га приупитам зашто не попије нешто “конкретније”, наслијао се и рече: „Ускоро по договору требају ми се придружити неки људи о којима немам добро мишљење и морам бити уредан“. Брзо је стигао Предсједник општине, скида шешир и са наклоном поздравља друга Љубу Шпанаца, а у делегацији су двојица представника борачке организације. Ја сам се поздравио и напустио друштво .

– **Слиједећи сусрет је љето 1967. у Београду** (тада Булевар Револуције 85). На самој жељезничкој станици уредно мечка ујак, сједамо у градски пријевоз гдје се возимо уз показ ујакове исказнице. Ћутим и закључујем да је ујак фаџа. Улазим у голему зграду са лифтовима. У стану сусрећем први пут ујну Љубицу (ех Брадвица, Љубушки – Херцеговина) и двије сестре Мирјану и Милицу. Послије доручка и кратког друштва ја и ујак прелазимо у посебну собу и разговарамо сами. Прво питање које ми још звони у ушима гласило је, јеси ли организован тј. јесам ли члан Савеза Комуниста. Рекао сам да нисам. Срам те било, слиједио је пријекор. Тада отвара ормар и показује многа одликовања из Шпаније, Југославије (мислим да их је било осамнаест...). На јесен одлазим на редовно служење војног рока у ЈНА. Жеља је била Школа резервних официра (ту није било места за дјецу из „четничких“ мјesta). Некако будем примљен у Војну полицију (сан сваког младића да положи возити мотор...). Ни ту нисам имао срећу јер сам се сукобио са сином шефа Војног одсјека Книн и по „казни“ упућују ме на редовно служење војног рока „Пољска пјешадија“. Тада размишљам, први пут о равноправном друштву о којем ми је ујак причао. Одлазим у ЈНА. При доласку и на самом почетку сукобим се командиром одјељења, гдје по „казни“ идем на курс, којег из ината успјешно завршавам и постаем старјешина и члан СКЈ. По изласку из ЈНА враћам се на старо радно мјесто, богатији за чин и чланство у СКЈ. Та љубав је кратко трајала јер долази сукоб у СКХ-а. Другови из комитета хвале Милоша Жанка а у року мјесец дана ти исти људи га осуђују и траже од мене, као свјесно и морално језгро друштва да то подржим, наравно, не пристајем, гдје се „коректно“ разилазимо....

**Љубо Шпанац је често
апострофиран као
партизанска икона кинеског
краја, освијештен и
напредан скојевац али било
је и оних који нису тако
мислили...**

– **Љето, Задар 70.** многи Книњани и други из успутних мјesta свакодневно одлазе на једнодневно купање возом (углавном су имали ђачке исказнице или режијске попусте). Сплит и Шибеник су били из више разлога неповољнији, између остalog и због веће националне хомогености.

У Сплит се углавном ишло на неке ногометне утакмице „велике“ четворке па и неке друге, тада велике државе. У Шибеник, по много чему ближи а како би се рекло „с не руке“, возом пресједање у Перковићу или ријетким аутобусима тада не асфалтираним цестама, преко Окаја и Дрниша, а како смо били ЗВО (Ши.Др., Кн.) углавном се ишло по административним потребама.

УСПОМЕНА НА ЉУБУ ШПАНЈОЛЦА

Лjubo Knežević

Druže uredniche, molim vas obradite i objavite u našoj cijenjenoj »Putici borca« napis o sljeđujućem.

na Ljubu Kneževića iz Otona. Podak-

ce o njemu pokupio je i pripremio za

biografiju Dvogolub Škundrić-Lju-

ban, generalmajor JNA – uz dostra-

jjeni „materijali“ piše nam u popra-

nom pismu Branko Simobad iz Knin-

ja.

Ljubo Knežević Todor je rođen je 14. srpnja 1908. godine u Otonu, krajem i stromalnom selu u Kninskoj krajini. Seoska sirotinja iz koje je poniknuo jedva mu je omogućila osnovno školovanje. Mnogi gladna usta u kući oca Tadora mognala su dječaka da bosonog krene trbuhom za kruhom, da se sasibibor za svoje mjesto pod sunčem, da jede kruhu vlaštitičnu, kruhino natopljenju, da postane svoj čovjek. Segrtovanje u survoj revolucionarnej skoli započeo je kao čobanac, sluga u nekog imunujemog. Potom je u 14 godina, dake golobor i gospodin mješić, obreo u Beogradu. Žezunić, Željko, tamo živio, kada počinio prvi vojni gradilički borac. Tako je postao, on-ovi postupci i mala zareda nisu dječaku občevali da će mu se ovtvariti san o »vlajstvu kruhini« pa se vratio kući, jer tamo u Otonu, u roditeljskom domu iako je najviše glad, ipak je topile oko srca – nitko ga ne udara nogom, ne dijeli čukle.

Ljeti 1922. godine ponovno se ottinuo u bijeli svijet. Ovoga puta otiskao je na rad u Francusku. Radio je što mu je potrebljalo. Bio je najviše građevinski radnik kod raznih firm u Lioumu. U sedam godina poslao se na Francusku, u Francuskoj dve puta je došao u kući, u Otonu, i oba puta ga je ušljala bivač jugoslavenske kompanije. Prvi put je bilo kada se pojavio u Kninu predočen, uređenoj tragi-je, kada je radnicima tumaćio kako nihovih drugova u Francuskoj imaju veća prava, veću socijalnu sigurnost i sindikalnu slobodu nego oni nisu u našoj zemlji. Bilo je dovoljno da odigre i tri mjeseca u kninskom zatvoru. Drugi put se poslovio 1936. godine. Za isti daljki odležao je osam mjeseci u zagrebačkom zatvoru. U međuvremenu, u listopadu 1934.

Slobodna Dalmacija, Split, 20.XII 1998. –

Ликови борца „УСПОМЕНА НА ЉУБУ ШПАНЈОЛЦА“

Но да се вратим на *teritum* приче и већ споменуту '70. godinu. Навratim kod rođene sestre i тамо налазим сестру од ујака (Шпанца), тинејџерка с „београдског“ асфalta, где уз пипћенце и мезу мало проћаскасмо... Изједио из стана мало прошећемо и она ме прати до жељезничке станице и успут јој предложим да дође у Книн, па да одемо у Отон да види место где јој се отац родио јер тамо никад није била. Слиједио је рефлексан одговор. Не, не и не! Мало затечен и помало забуњен, питам зашто? Слиједио је брз одговор „ТАМО СУ СВЕ ЧЕТНИЦИ“. Ја онако хладно, од куд ти то? Рекао ми је мој тата! Ја ћутим ко заливен а она ме пита: „Шта је бато?“

Навиру мисли из прошlosti, био сам прекоброни када сам пожелио ићи на радне омладинске акције, да јој објашњавам нисам сигуран да ће то разумjeti... .

Размишљам, како елегантно то превazihi: ја млад, она још пуно млађа, род смо... шта да јој кажем? Ипак, упитам је, „јеси ли била у мјесту мами ног рођења (Херцеговини – Љубушки)“, код ујака Анте, Винка... Слиједио је опет брз младалачки одговор „Свако љето, барем мјесец дана“. Шта да јој кажем, а да је не увrijedim јер она дефинитивно није ни за било што крива. Осећам, лови ме нервоза, да ли да јој кажем моје спознаје да баш није то тако просто како је њој предочено. Питам се који ће бити ефект? Да јој кажем да су ти „ЧЕТНИЦИ“ (Устаници) из нужде

били присиљени и приморани шtititi свој народ од њених ујака – било их четверо (Анте, Винка... били усташе и домобrani a тaj sam podatak već tada znao). Одустajem, kad буде друга прилиka a она одрасте, можда ћe и sama s временom sхватiti.

На ту тему касније с њом нисам разgovarao aли сам то искорistio pri susretima s њenim i mojim roditeljima a kada smo pričali o drugim temama, rodbinskim i interesantnim dešavaњima iz prošlosti.

Сасвим отворено с Мандом...

Морам признати што сам бивао старији, све више и више ме занимала прошlost iz бурних времена. Саговорници i извори су били разни, a закључke sam donosiо лично na бази података i спознајa.

Искрен i отворен разговор с Мандом (мојом мајком i сестром Љубе Шпанца), често вођене u разним приликама i пригодама koje pamtim?!

Четрdesete prošlog stojeća, dosta zbujujuće, u zraku visi neizvješnost koja izvješno ne donosi dobro. Bijeda, neimashchina, škrto obrađivana zemlja nije dovoљna za naхранiti gladna usta. Mуж (глава породице) odlaže trbuham za kruhom kako bi prehranio porodicu i zaključek je izrazio: „Radnički pravac“.

Pre direktivu CK KPJ, u kolovozu 1941. godine, Ljubo je bio u većoj grupi Jugoslavena – Španjolaca koji je preuzeo njemačku policiju i prebacili na teški rad u rudnik ugljena kod Lajdjina i smještio u koncentracijski logor Eschenbach.

Pre direktivu CK KPJ, u kolovozu 1941. godine, komunistički logor, u kojem je Ljubo Knežević, učinkovito bio i organizator i bez izgube vremen i sredstava pratio se do Zagreba i stavlja na raspolaženje Partiji. Ljubo je imao nešto da ga u blizini Zagreba ubapi ustaka policija, jer nije imao nikakvih dokumenata ali se analiza, jer ustaše nisu mogle ni saznati o tome tko im je dopao Šaka, pa je „radnički besposlušnik“ upravo krenuo u Zagreb da preuzme lpravce ko je ga čekao. Pobjegavši brže bolje s tog mjestu, obreo se u Zagrebu, javio na ugovorenu javku i stavio se na raspolaženje Komitetu za pomoć Španjolskim dobровoljcima.

‘41-e, narod obezglavljen, neinformiran, nailazie i prolaze sve vojske – paravojske, bez stida pijačaju, kako bi se danas kazalo „raspad sistema“, a stanje tumače kako kome pase....

Narod se tada počinje samoorganizirati u zaštitu svojih porodiča,

imovine i mesta i sebe nazvali Ustancima i borbima protiv zla koje

ih je zadesilo.

Druga polovica ‘42-e u selu stiže brat Љубо – zvani Шпанац i preko svojih pozanika organizira sastanak u kući sestre Mandi. Okupio se pristojan broj mještana. Љубо Шпанац odriči kratak govor i прочita „Проглас Комунистичке партиje“ gaje se svih pozivaju na zajednicku borbu protiv svih neprijatelja...

Једног momenta za riječ se izbrije Nikola tзв. Nikolica i bez pardona rече: „Нећu Titu, neћu Dražu, ajd' u šumu pa me trazi“, dobi pristojan aplauz...

Љубо помalo затечен, vidi okruženje te im energetično rече: „Ako moja sestra буде imala ikakvih nepričaških da je sam ja sal ovdje, budite sigurni da ћe vše planuti“. Slijeđiо је razlaz, a sestra ga na samom kraju zamoli јer je predviđela da posledice slijede poslije ovog svega „Поведи mi ovog malog (sina – nemam ni 20. god), te pripremi na njega, ti si mu ujak, a za čovjeka ništa ne znam niti imam viesti...“ Slijeđiо је odgovor da tada ne može јer imaju planiran žestok sukob s ustashama u Lići, a ja ako preživim dolazim uskoro i neka буде spremam te joj dade komad riz (crvena tkana) neka skroji petokraku. Petokraka na kapu је sashivena, čuvala сe u slamarići od kukuča i čekao сe dolazak ujak...

U međuvremenu rat se širi, ustache iz pravca Zagreba i Gospinj

крећу возом са свом техником и људством у правцу Книна. Када су кренули из Госпића, везом (тел.-граф) су најавили и обавијестили све жељезничке станице (постаје). У Зрмањи скретничар, случајно је упао у везу (разговор) и под кринком обавијестио неке чланице Устаника. Исти су се организирали и на једној кривини над провалијом између Отрића и Прибудића, размонтирали шине (трачнице) и усмјерили воз к провалији.

Чекали су долазак воза распоређени по чукама. Долазак воза и пут у амбис су попратили с пуцњавом и што није убијено се разбјежало у личко-велебитска брана.

На границима Тромеђе (Лике, Далмације и Босне), у почетку рата партизанске јединице су незапажене, а доминирали су Устаници. Јачањем партизанског покрета '42. и '43. врши се обрађивање и прелазак у јединице НОБ-а. Четничке снаге војводе Момчила Ђулића, Мане Роквића, Бране Богуновића... су се наметнули код маса да су они истински заштитници народа.

Тада долази до честих окршаја између партизана и четника, посебно око стратешких положаја и вијадуга Чупковић, где су партизани тада били слабији.

Како је вријеме пролазило партизанске снаге су се шириле и јачале и у том простору у рану зору, пролеће '43. минирају лио вијадуга Чупковић, да онемогуће долазак непријатељских композиција жељезничком пругом.

Вријеме је пролазило, стиже и '43-а, ујак не стиже а Устаници постадоше четници који у сарадњи с Талијанима извршише опћу мобилизацију. Мандин син Илија није поштеђен (ем млад, јединац...) по увјерењу комшија сумњив, зна се ко му је ујак...

Први жешћи сукоб са партизанима, комшије четничке воје поставише га на чуку (звана Карнића Кита) са једним под пријетњом да нема предаје или ће га они ликвидирати. Остали су без муниције и његов суборац оде у базу по муницију и побежеје јер није било никога. Илија је остављен и убијен. Ту причу нисам слушао само од Манде већ лично од човјека који је постао и пријатељ куће све до своје смрти (небитно-четнички омладинац, његови католици, касније прешли у православље). Манда плаче и прича, сина јединца довезоше комшије у воловским колима, бугарење (нарицање), клетва... неки надобудни партизан је још и удари или га прекори командир, и ти си мајчино дијете...

Касније је у силој неимаштини подигла споменик (ручно клесани од далматинског камена с натписом) и то је платила продајом вола који је био извор прихода.

Коначно стиже брат Шпанац...

У село је стигао конспиративно уз пратњу, наврати код сестриног Ћевера и из даљине угледа сестру у црнини и успут упита шта се дододило. Ћевер исприча да јој је син страдао и под којим околностима. Одлази код сестре и када га је угледала у бијесу рече сада си стигао када је све моје нестало. Умјесто утјехе сестри рогобатно каже: „Шта је другарице, погину бандит, што није ишао у ослободилачку војску“. Сестра скрхана у боли сочно одбрusi: „Љебем ти твоју ослободилачку војску, примили сте у своје редове непријатеље свога народа“.

Пала су нека четничка упоришта, села и управо партизани гоне стоку,

а сестра Манда у бијесу изговара: „Је ли ти то ослободилачка војска која пљачка сиротињу“.

Друг Шпанац наређује пратњи да је хапсе и воде на пријеки суд који се налазио недалеко од мјesta на подручју Лике. У кући плачући остаје троје гладних уста женске дјеце. Кад су стигли на простор Лике испред Команде штаба била су постављена вјешала за противнике комунистичког покрета. Успут јој је речено да ће и она висити за примјер другим...

Манда прича и дубоко уздише. Чува је наоружана пратња и у једном тренутку наилази познаница Сока – Личанка, партизанка, с којом је прије рата трговала у замјену, кромпир за вино, којој исприча како се ту нашла. Оде Сока на састанак и моли Љубу Шпанаца, тада комесара: „Немој Љубо, немој друже, немој ради дјеце...“ Љубо је неумољив, треба сестру осудити и објесити и своју вјерност партији потврдити. Сока, види да враг носи шалу и када је пао мрак на свој „властити“ ризик и одговорност нареди пратњи да Манду пусте кући и дјеци...

Бауљала Манда скоро цијелу ноћ кроз шуму и споредне путове док није стигла кући.

Страх је био присутан и када би било која војска наилазила, бјежала би од куће, сакривала се вођена мислима да је брат прогони и то је трајало неколико мјесеци...

Почетак јесени 1943. капитулација Италије, настаје престројавање, неки четнички одреди прелазе у партизане, али у многим мјестима доминирају четници. Тада своје снаге што више концентришу Нијемци, који су грубљи и према дјеци и цивилном становништву, за разлику од Талијана. Манди запалише десетак кошница пчела јер у њену кућу долазе комунисти...

Позна јесен, уочљив рад на терену, врши се агитација да се сви прикључе НОО-у.

Љубо стиже у село с локалним пребјезима, а база је Мандина кућа и ту долази до преговора с остатком становништва. Мјесто и окружење је још под утјеџајем четничких снага. Једног момента близу куће стиже група тзв. четничке омладине и гласно запјеваše: „Партизанко, реци право јели Мошо (Пијаде) с тобом спа'о, није Мошо него Тито, диг'о ноге није пит'о“. Неко рече „издаја“, а „другове“ ухвати паника и кроз прозоре искочише главом без обзира. Локални конвертити да се додворе, убеђише Љубу да га је сестра издала, Манда опет постаде дежурни кривац...

Касније Љубо стиже у родну кућу и инструкира рођеног брата Илију да ради са мјештанима у селу које је било под јаким четничким утјеџајем и да се опредијеле за НОП. За активности Илије и раду у илегалном НОО-у, дознају локални четници и брзо га ликвидирају близу куће... Остадоше четверо ситне дјеце на бригу самохране мајке Даринке. Тако за врло кратко вријеме Манда остаје без сина и брата са презиром према брату Љуби којег је обиљежила као искључивог кривца.

За живота контакти више нису успостављени. Други брат Мандин (Јован) је прије рата одселио на рад у Петроварадин (Н. Сад), по причању био симпатизер Краља. Идеолошки се није подносио с братом Љубом и били су затегнути односи, дуго послије рата, али Јово је редовито одржавао контакте са сестром Мандом па и помагао...

Рат, као и сваки рат је завршен, исход се знао – поражени и побједници („неком рат, а неком брат“), где су неки смјештени без своје воље а најмање жеље....

Манда вила своје ране, али се на крају указује трачак свијетла из мрачног тунела: враћа јој се муж Лазар с привременог рада из „туђине“ којег није видела четири године, добива мушки дијете а то значи, огњиште се не гаси.

Лазар је често знао причати, новце које је тешко стекао нова држава је обезвриједила. Уз симболичну надокнаду и са сјетом је гледао како његов труд се пали, у врећама „ко шушањ“ (увенуло лишће).

Послије кратког времена најстарија кћер се удаје за официра ЈНА. То Манди није било по вољи, владала је атмосфера у окружењу – ем војник, ем Хрват (не популарно) и заједљиво је рекла „Ниси имао кога врати од Сиња до Книна него моје дијете“ и цјепаницом га погоди али на крају љубав је побиједила ...

Мора се признати да се је живот вратио у нормалнију колотечину, а послиje десетак година фамилија и родбина се проширила.

Био сам свједок, дјечак, када би се обично за Св. Илију (слава села), традиционално скupila сва родбина: кћери, зетови са дјецом ... Један од тројице зетова упита „Баба, који ти је од нас тројице најдражи (двојица Срби) а Манда без размишљања и пардона, Буњевац (фигуративно назив у селу за Хрвате)“...

**Прво питање које ми још
звони у ушима гласило је,
јеси ли организован тј. јесам
ли члан Савеза Комуниста.
Рекао сам да нисам. Срам те
било, слиједио је пријекор.
Тада отвара ормар и
показује многа одликовања
из Шпаније и Југославије**

Поново у Београду, јесен 1971.

Стижем у Београд (ја и супруга) ненајављен: обиђем град, састанемо се са пријатељима и на крају посетим ујака с породицом. При самом доласку у Београд у јутарњим сатима, слиједи шетња: од жељезничке станице, Балканском, Теразије, Кнез Михајлова,... и успут узимам нарамак новина и по коју књигу. Доминирале су новине којих тада није било на киосцима у провинцији: Студент, Комунист, Књижевне новине, Јеж, Књижевна реч, Ревија 592,...

Супруга први пут у Београду, ја се фолирам да знам уже језгро града и по договору налазим се са пријатељима у традиционалном мјесту окупљања Книњана у хотел Москва. Послије дружења, говорим им да оставјемо 2-3 дана код ујака, тада крећем и успут застанемо код споменика Вуку јер је то свега неких стотињак метара до одредишта (базе). Коначно код родбине.

Уз мезу и кафу креће краћи диван, где ујак посебно весели да ми је жена Хрватица, те да смо ми млађи прихватили идеју братства и јединства. Успут је шкицну оком и погледао штампу и коментар је био: „Шта ће ти то смеће и не труј се будалаштинама“. Помало збуњен, настојим се оправдати да су ме моји другари замолили да им то набавим! Контам, ујак у пензији, али увијек на задатку !?.

Сутрадан, послије доручка уз кафу, прелазимо у примаћу собу и у четири ока, што је иначе практицирао (професионална деформација), започиње диван.

Ја онако похвално: запослен, завршио школу, одслужио ЈНА и изишао са чином водника, постао члан СКЈ-а, оженио се (нисам се уđо)... Цијело вријеме ме копка од синоћи, ни да пита за сестру Манду (моју матер), за разлику од ујне Љубице.

Мало се опустим и чак се дрзнем поставити неколико „неугодних“ питања, која су ме интересирала и копкала: актуално, Хрватско прољеће, обнова српског либерализма, прије тога пропаст Новосадског договора '67.(језик), студентске демонстрације '68....

Директно питање: „Ујаче, мени се чини да сте се борили за бољу државу?“

Слиједио је кратак одговор: „Ипак си ти још млад, да би то све схватио.“

– Нисте послије рата обишли родну кућу?

– Свега сам се одрекао у корист тамошњег становништва, ја сам задовољан с овим шта имам.

– Па ни власт, организације ... ?

– Немам ни воље, ни жеље, мање-више то су кокошари, а многе сам прогањао као шпиљаре. Покушали су ме компромитирати и ослабити код маса, када сам радио на дизању устанка, продавали лажи да сам отишао у Француску и припремао атентат на Краља Александра (Marseille - 1934.) Четничке вође су то знале да се то прима код сељана... Доказано, оптужбе без покрића и није уродило плодом...

Слушам, контам да мени ипак тога пуно није јасно !

У међувремену долази ујна каже да ме зову неки другари (конт. тел. дат).

Јавим се и договоримо да се нађемо навечер око 18 сати у Скаларлији, код кафане „Има дана“ или „Три шешира“. Послије ручка, ујна послужи уштипке (фритуле), специјалитет њеног краја. Ујак још активан иде на састанак? Ја и супруга се договорамо са ујном о простору за спавање и на излазу даје кључ од стана јер ће они прије лећи, чак је упитала треба ли нам новаца, Београд је скуп... У договорено вријеме нађемо се са пријатељима, попричамо, опустимо се, забавимо и још једном констатирамо да Београд има душу за провод и разликује се од других метропола ...

Сутрадан уз нешто касније буђење код домаћина, послије доручка у соби уз ćezvu каве и ракијицу настављамо разговор започет јучер, а овог пута ујак па скоро води монолог. Искрено ми је признао да је био затечен мојом радозналошћу и да ће ми потанко изнијети своје ставове на моја јучерашња питања.

– Ја сам, стар, искусан, начетог здравља и не вјерујем да ћу дugo - у даху изговара

– Све што сам стекао и имам захвалан сам мојој Комунистичкој

Манда (1908 - 1989.)

партији. Могао сам више јер ми је нуђено, нисам био грабежљив и није ми за то криво. Криво ми је као су разне фукаре без покрића наплатиле туђе заслуге.

Ево овај стан када сам добивао, нуђена ми је нечија вила на Дедињу (по заслуги) коју сам одбио: „Другови, нисмо се за то борили“, био сам јасан. Данас ми и моји најближи то спочитавају. Даље, мој нећаче, шта ти желим рећи!

Од друштва сам имао корист једино што су ми запослили обадвоје дјеце по завршетку школе у СУП-Београд. Ја ту нисам интервенирао, али су знали чији су или их је неко други обавијестио.

О својој служби је мало причао али је говорио о тешким временима по завршетку рата, обрачуна и хватању банда, све до Драгољуба (Драже) Михаиловића...

— Промијениле су се неке вриједности, а тебе сам оцијенио да би могао имати можда и неких проблема у даљњем животу јер очито „ивер не пада далеко од стабла“, а ако си увјeren у правду и искреност обрати се мом пријатељу Јакову Блажевићу који те може посавјетовати и помоћи. Иначе сваки његов посјет Београду се чујемо, сртнемо и често сједи сада где ти сједиш, то је мој стари ратни и најбољи друг...

*оп.а. Имао сам неких проблема с бирокрацијом (радни спор) 80-тих и нисам користио препоруку, одлучио сам да је то моја битка и да сам је у обавези сам рјешавати. Да сам био у праву, потврђује чињеница, тада већ члан СКД „Просвјета“, страдава Хрватска Матица (у обрачуна с хрватским национализmom. 21. сједница СКЈ у Карађорђеву), где исти прозва СКД „Просвјetu“, ради баланса Матици Хрватској и проглашава је њеним трапантом, на 10. сједници СКХ-а.

Послије ручка, срдачан растанак и по договору налазим се са мојим

Манда и Лазар

Обитељ Манде и Лазара

пријатељима у ресторану „Арвар“ преко пута жељезничке станице и успут узмем још неке фришке новине као ексклузиву за Книн.

Вријеме је пролазило ја сам срећивао утиске из те бруталне прошlosti!

Сестра Манда га није вољела!

Почетак септембра 1973. године, чиста класика, гледам ТВ Дневник, тада јединствен за цијело подручје велике државе СФРЈ, и у ударним вијестима: умро Љубо Кнежевић... Сутрадан, у то вријеме сва југословенска штампа, објављује вијест и осмртнице. Ја узимам новине и исијецам чланке као алиби невјерним Томама да из (устаничко – четничког) краја постоје идеалисти и интернационалисти...

Сједам у ауто и одлазим у село Бендер, где ми живе родитељи и да матери изразим саучешће и предложим да се припремимо да одемо на сахрану сутра на вечер јер је сахрана прекосутра. Манда је ћутала, дуго је трајао мук... Ја наивно прокоментариса, знам, брат ти је умро... Манда подигне повезачу (борша) и оштро одбруси „Није штета“, и даде

свој став: „Он ме је у црно завио, причала сам ти, изгубила сам сина и брата у кратком времену ради његове политике и на kraju није се људски понио, чак ме је у мојој муци извријеђао и понизио где га сматрам као кључног кривца за моје муке и ако смо на истом срцу лежали, ја му не могу оправити док сам живи...“. Остао сам без коментара. Упутио сам телеграм фамилији и нисам отишао на сахрану. Касније су ми причали ближњи рођаци који су присуствовали сахрани да је спровод обављен скромно уз све државне почасти. Скромно, како је и живио, чак у комплексу зграда, најближе комшије до тада нису знали ко је био, а још мање о његовим заслугама, то никад није истицашо као предност него је то сматрао обавезом и моралним чином ...“

Послије краћег времена одлазим код другог ујака у Петроварадин (Н. Сад) где смо причали о животу у завичају, прошлости, новој средини.... Како ујак није имао дјеце нудио ми је да се сви преселимо код њега где је имао солидну кућу са пространим двориштем (Мажуранићева 74), викендцу са воћњаком и виноградом на Ф.Гори , мени и супруги запослење у Н. Саду јер и он је био фактор у фабрици „Победа“. Необавезно разговарам с родитељима о понуди, кад сам се вратио у Книн. Без размишљања одговор је био негативан, нигде из Далмације....

Боравак у Петроварадину трајао је 4-5 дана (база), где сам обишао сестру у Шапцу и на вечер се враћао. Јуна Параксева иначе Русинка – католкиња са сетом ми исприча један бизаран детаљ који ју је као истинску вјерницу увриједио. Имала је привезак на ланчићу крст/криж и ћевер Љубо Шпанац је укорио да то скине и стави петокраку, те да су попови мафија у мантијама и кад се сртне попа треба за њим пљунути. Живот стварно пише романе, да ујак за тренутак може ваксрснути и видети да му се унука тј. ћерка од млађе ћери удала за свештеника, која би реакција била? То је живот и треба изаћи из неких болесних предрасуда и идеологија! Ни брат Јово није му хонорирао одвратне поступке према цркви и другим идеологијама па из тог основа нису били у братским односима, тврди да му толеранција није јача страна а има сазнања да је и у рату био пријеке нарави („кратак фитиљ“), то му је и те како сметало да постане и народни херој...

Једну вечер назовем телефоном ујну у Београд да би је сутра радо посетио јер сам у Новом Саду ...

Поново Булевар Револуције 85 – Београд...

Дочека ме ујна, послује питам за сестре, одмахује руком, њима се ништа не зна: кад су на послу, кад на излету, кад на ручковима, ... То су Љубине мезимице ... Касније, кад се тог сјетим, сјетим се Миломира Марића и „Деца комунизма“... Стекао сам утисак док ћаскамо уз мезу да водим искрен разговор, за разлику од претходних са ујаком. Ујна, разборита и племенита жена, искрено жали што су се родбински односи стјецајем околности пореметили на које је безуспјешно покушала утјечати да се поправе. Пritchala је о тешком животу у Херцеговини, о браћи кад се рат завршио који су били обиљежени као противници режима. Када се видјело ко ће побиједити, а ко су губитници, мене су младу гурнули у СКОЈ, где сам вадила кестење и спашавала част породице и родбине. Мој активизам у СКОЈ-у, довео је до познанства с твојим ујаком...

Била су таква времена, не поновила се, на која ми нисмо могли много утјечати. Све је то један народ, сви смо ми род, гаје се ко затекао

и чију идеологију примио? Ко нас је дијелио, за чије интересе где смо у коначници сви губитници а тек жртве?...

Збори ујна без задршке и као да жели коначно олакшати душу јер у кући је то било забрањено говорити, а (дјецу то не занима) стално подвлачи - нећу ни ја дugo али.. „Рећи ћу ти још нешто ако не знаш, јер си млад, о мојој Херцеговини гаје је брат зло чинио брату. О овоме се не смије говорити јер је то забрањено, али да знаш...

У прошлости је било пуно пребјега у нације и да би се доказали и додворили својим вођама (црквеним, партијским...), који искористише биједу, неимаштину, заосталост... Знао је то и твој ујак, али ти то не би рекао ради стабилности система и мира.“

Слушам и све са опрезношћу шкрто коментаришем чак помишљам да није нека навлакуша, ипак је ујна била годинама жена високо позиционираног запосленника ДБ-а. Покушавам промијенити тему, али ујна води монолог, ја размишљам ко ли је најутио? Искрено, тада ме то није претјерано занимало, али с ове временске дистанце и све што се издешавало, постаје ми занимљиво и зато евоцирам сјећања. Ујна поткрепљује своје аргументе и тражи логику у неким презименима у Херцеговини и „класично“ српска, а има их код Хрвата, мање код Муслимана и то: Јовановићи, Поповићи, Петровићи, Трифуновићи, Милошевићи, Марићи, Шушци, Перићи, Вуковићи, Вукојевићи, Видовићи, Јовићи, Јелићи....

Да би била још увјерљивија, исприча причу њихових рођака, а ради се о породици Чолак који су некад били Чолаковићи, доселили из Рашке (стара Србија) у околину Бјелине и бежежи пред Турцима, насељише се у Херцеговину и Далматинску загору. Неки задржаše презиме, а неки промијенише у Чолак (турски: сакат, кљаст, богаљ) у руку... Има их Срба, Хрвата, Бошњака...

У кинеској крајини живе неколико стољећа са презименима: Чолаковић и Чолак и сви су Срби, православци, сви славе Св. Ђурђа. Слично или исто је стање углавном код већ набројених презимена у кинеској крајини сви Срби и православци, а документи говоре о насељавању пре 400, 500... година. То би значило да ујнина прича пије воду, да је то један народ и да је ударио брат на брата (црква најача партија...). На кратко смо посетили Ново гробље и поклонили се Љуби Шпанцу...

Напуштам Београд пун утисака, информација и размишљам што би ујни да отвори душу. Знам поуздано да је та племенита жена подузимала све да се родбински односи нормализирају, али јај је био непремостив. Из разговора осјећам као да чисти нечију савјест где она није могла утјечати.

Ријетко ме тада пут водио према Београду, а било је то 2-3 пута и успио сам је посетити још једном, а можда и два пута прије него је нажалост умрла.

Post scriptum

Прича о Љуби Шпанцу – ратној легенди, има и другу страну медаљу где „добро није увијек побиједило зло“, а имамо само један живот...

За сам крај, цитирам француског књижевника и Нобеловца:

„Ето, у животу је, на жалост, тако: трње добију живи, а руже мртви“
(Anatole France)

**IN MEMORIAM –
DUŠAN MAKAVEJEV (1932 – 2019)**

NEPATVORENI KOZMOPOLIT

PIŠE: Đorđe Matić

**Makavejev je bio Jugoslaven, i
potpuno određen Jugoslavijom
ne kao populističkim nego
kao modernističkim, gotovo
avangardnim projektom, idejom
koja uvijek gleda prema svijetu,
kontra svih zatvorenosti**

*Formula je da živimo u Jugi, a da pravimo filmove koje izbacujemo u svet da taj svet vidi što imamo da mu pokažemo – a imamo najbolje! (...)
Slušam Maka, volim svoju zemlju kao i on, iako ga ona nije baš vojela.*

Svetozar Cvetković

Za razliku od većine režisera i ljudi kulture odavde koji su se trudili da budu svjetski, Dušan Makavejev je to stvarno bio. Ako je jedan naš umjetnik u punom smislu pojma i riječi bio kozmopolit to je Mak. I to, bez naprezanja i pretvaranja.

Ovo se vidjelo i van filma već: recimo kad bi ovdašnji reditelji davali intervju za televizije vani, gotovo redom djelovali su pogubljeni ili čak smiješni, što je izrazito uočljivo pogotovo danas – kako su se mučili u komunikaciji, kako su se trudili prevesti neprevodive realnosti na jednostavan i svedeni jezik, posebno kad bi govorili za anglosaksonske medije. A kad se sad gleda intervju za BBC u specijalu koji je napravljen o Maku, gde ga intervjuira legendarni George Melly (što je uopće nevjerojatan spoj iz današnjice gledano, sa svim naknadnim znanjem) – Makavejev, čovjek ruskih korijena pritom, govori lako, bez mistifikacija, s idiomatskim engleskim izrazima, potpuno komotan u svijetu u kojem se nalazi. Od svih naših režisera bio je i ostao najsvjetskiji, od vremena kad ova riječ nije još izazivala refleksni podsmijeh. Uz njega ostali – čast pokojem izuzetku – dјeluju svi kao provincijalci.

To je zato što je Mak bio istinski, nepatvoren kozmopolit, i to bez na-

ročitog truda, svakako bez pretvaranja i prenemaganja. Reklo bi se da je tu stvar bila do ličnosti, unutarnje strukture i kulture koje prethode umjetnosti. Njegova je legendarna vesela, a filozofska „ljudost“ bila nekako po sebi predodređena i baždarena za prijelaz preko granica, političkih i vlastite nacionalne kulture, koja je *nota bene* u doba razvoja i ranih pa onda zrelih radova režisera bila sve osim skučene. Makavejev je naprsto zračio neukočenim, značiljnim nečim, bez muke preskačući kulturne i ideološke barijere čijim je jasnim demarkacijama bio ispresijecan tadašnji svijet.

To može samo onaj koji, pored vlastitih osobina i karaktera, zna odakle dolazi. I koji ne odstupa od toga gdje god bio, koji se neće prodati niti dati da mu identitet kroje drugi po svojoj mjeri i pogledu – na kraju samo takvi onda i dobivaju poštovanje, i eventualno uspjeh. Ako imaju što ponuditi dakako. A Makavejev je u svom pozivu i struci nudio nešto potpuno drugačije od svih.

Nedavno je tako profesor Milo Lompar govoreći o Milošu Crnjanskom upotrijebio stari, gotovo zaboravljeni izraz, nazivajući velikoga pisca „jednom od najoriginalnijih ličnosti našeg Dvadesetog veka“. Ako i za koga, ova rečenica i tvrdnja već pri prvoj pomisli na Dušana Makavejeva slažu se odmah, lako, kao ruka u rukavici. Pa tko nije znao ili nije obratio pažnju na ličnost, filmovi su govorili za sebe, razvidno o toj originalnosti, a trajno izneđujuće i s namjernim vizualno-misaonim klopkama za gledatelja.

Kako je vodeća teoretičarka istočnoevropskog filma Dina Iordanova po-

kazala, on je godinama prije Tarkovskog i *Zrcala* eksperimentirao spojevima igranog i dokumentarnog i kroz svoje filmske kolaže stvarao kompleksne poruke. Uvijek u polju subverzivnog, društveno i ideološki izazovnog i opasnog. Makavejev je koristio dokumentarne snimke u igranim filmovima, što je stara tehnika filmskog jezika naravno, ali stil takve, kako ga teorija zove, „asocijativne montaže“ – gdje režiser sam iz individualne perspektive pomoći postojećih snimki i materijala pravi narativ i interpretira historiju ili društvo, gdje dakle personalizira dokumentarno – radikalno je razvio i produbio, igrajući se formom kao nitko u nas. U tome je Makavejev bio ne „samo“ nov nego i, što se manje zna, izuzetno utjecajan – kod nas i, većini potpuno nedostizno, na Zapadu. Ako su pedesetih stvoreni pojami i čitava filozofija „autorskog filma“, autora kao centra i točke odakle film ide i razvija se, Makavejev je u nas bio „najautorskiji“.

Karakterizirala ga je u tom smislu upravo neiscrpna duhovitost, lucidnost i, možda najviše od svega, njegova ironija, do surovosti skoro. I osjećaj kojim su obavijeni kao nevidljivom membranom svi njegovi filmovi, a koji se može nazvati katastrofičnim humorom, „smijehom pod vješalima“. To se moglo interpretirati kao obrana od ludila ideologije, represije i svijeta kao takvog, u nekoliko epoha koje je umjetnik i misleći čovjek odživio. Ali nije bilo samo to: film *Mr. Montenegro* iz 1981. gledan devedesetih – potpuno je profetski, na točki gdje se ideologija dodiruje s kulturom i obrnuto.

Katastrofičnost u humoru kod Maka bio je znak da je on izgleda vidio i znao sve vrijeme da će sve završiti u katastrofi, ili u seriji katastrofa različitih pojavnosti i intenziteta. Od potpunog raspada i neshvatljivog užasa koji će se dogoditi kod nas, do „tihog kaosa“ i suptilnjeg, skrivenijeg ludila koje se uvuklo u sretnije zemlje i kulture, i na Zapadu i na Istoku. Pogotovo na Zapadu, reklo bi se.

Ali kod Makavejeva nikad nije bilo cinizma niti sarkastičnog podsmijeha. U njegovoj jugoslavenskoj fazi nije bilo ni mržnje na sistem kao kod ostalih crnotalasovaca. Naprotiv, jedna ogromna humanost i toplina zrače iza toga vanjskog, često nacerenog lica njegovih filmova – u klasičnim *Čovek nije tica* i *Ljubavni slučaj ili tragedija službenice PTT* – iza ironičnog okvira kojim je uvek uokvirivaо svoja remek-djela.

U svojim domaćim filmovima bio je takav, ali filmovi koje je pravio na Zapadu tek nisu ostali dužni društвima i kulturama u kojima ih je snimao.

Tako, *Sweet Movie* iz 1974. – istinski zapanjuje tek sad i to koliko je režiser i promatrač naslutio što će se po pitanju medija, percepcije, manipulacije s oboje u odnosu na stvarnost događati četrdeset godina (!) poslije. „Reality“ programi, opscena televizijska natjecanja, potpuno brisanje granice privatnog i javnog – sve je to ono što smo gledali kasnije, što su neki od nas vidjeli najprije u centru, na Zapadu, osjetivši ovakve devijantnosti u svojoj prvoj, najvulgarnijoj formi, a onda i u evropskim provincijama poput naše, bez ograničenja i zaštitne membrane kulturnog društva. I sve je to Makavejev snimio u tom, kažu najcenzuriranijem filmu od svih, fiksirao svojim vidilačkim okom još sedamdesetih.

Eto i zašto nije snimao filmove devedesetih vani. Već je sve bio rekao ranije.

Razlog zašto i kod kuće tada više nije radio ništa od većeg značenja, drugačiji je. Ne samo što ne bi bio mogao, bilo financijski ili ideološki – jer ideologe u rodnom Beogradu i Srbiji njegova filmski kontrolirana a suptilna raspamećenost nije zanimala naprosto – nego nije snimao zato što nije

pripadao u to doba, doba provincializacije, doba *smanjivanja*, atomizacije jedne velike zemlje u gomilu malih, zatvorenih i beznačajnih. Upravo kao što su samo i provinčijski duhovi mogli raditi i ono nešto kvalitetnog što se pojavilo – njihovo je vrijeme bilo. Makavejev je bio Jugosloven, i potpuno određen Jugoslavijom ne kao populističkim nego kao modernističkim, gotovo avangardnim projektom, idejom koja uvijek gleda prema svijetu, kontra svih zatvorenosti. I odjednom nakon takve radosne otvorenosti, svemu unatoč što je ideologija nosila, dogodila se suprotnost: od većega, od širenja sloboda, od svijeta – u ništa. Kulturno, politički, ekonomski. I problem, fatalni, svih autora s jakom satiričkom crtom: negdašnje kontrolirano ludilo filmova i namjerne pretjeranosti poražene su, *nadgornjene*, ludilom u vlastitim filmovima predviđene stvarnosti, groteska i satira filmova pobijeđene sto puta jačom i gorom groteskom u životu.

Zato je vrijeme njegove najveće umjetničke napetosti bilo između sredine šezdesetih do sredine sedamdesetih – tada je Makavejev napravio naš najznačajniji film: *WR Misterije organizma*. Zašto najznačajniji? Zato što je to film koji je otkrio jedinstvenu činjenicu o autoru i cjelokupnoj kulturi: umjetničko djelo koje se nije moglo pojavitи nigdje drugdje osim u Jugoslaviji – ni na Istoku ni na Zapadu. Niti ga je mogao uraditi bilo tko drugi osim Makavejeva. Samo se iz Jugoslavije moglo vidjeti to o čemu film govori i samo je takav čovjek to mogao vidjeti: konkretno – seksualnu represiju na Zapadu i ideološku na Istoku. Točno ono što su mu cenzurirali: na Zapadu nisu mogle proći seksualne scene, na Istoku one o komunizmu. Makavejev je genijalno uočio neuralgiju obje strane svijeta i anksioznost obje kulture. I historijsku i ideološku ironiju zemlje između: na tom mjestu s kojeg su se tako jedinstveno mogle promatrati stvari – nije moglo proći ni jedno ni drugo, i film su mu bunkerirali, „udUTURE“, u komadu, i gurnuli pod zemlju za dugo godina. Onaj koji je shvatio razlike obje polovice podijeljene ideologijom i pokušao da ih nađe sponu, točku razlike koja bi – ako ne po harmoniji onda po traumatskom – mogla biti i točka susreta. Koliko je prirodne snage, vedrine, optimizma i ljubavi prema životu i stvaranju trebalo da čovjek ne potone i od sebe ne napravi, kao većina naših kvazidisidenata u kulturi, ucviljenu žrtvu, koja beshumorno i zapravo samoljubivo pati ucjenjujući emocionalno okolinu, čekajući na priliku za „iskupljenje“ i osvetu. Makavejev – uvijek ispitujući, istražujući, čudeći se, bez predrasuda, uvijek otvoren i gotovo djeće znatiželjan – kad nije mogao kod kuće, otiašao je tamo gdje je mogao – u svijet naravno – i napravio kao jedini odavde, pored Kusturice kasnije, istinsku svjetsku karijeru.

Mak je bio fasciniran simbolikom mostova, a za Balkan je rekao da je jedino mjesto „gde reke teku preko mostova“. Još je jedan umjetnik dakako koga ispred svih ostalih na mah povezujemo s mostovima kao simbolima – onaj jedini od naših koji je dobio Nobelovu nagradu. Možda neće onda biti slučajno da su baš njih dvojica – dvojica ključnih autora suvremene jugoslavenske civilizacije – dijelila fascinaciju tom najizrazitijom metaforom povezivanja, materijalizacijom ljudskog nastojanja da nadvlada zadatosti, ograničenja, zatvaranja, izolacije, zabrane. I možda je Makavejev kroz to općeljudsko, nadovezujući se međusobno, u tajnom dogovoru s prethodnikom, i na ovaj način govorio što i u svim svojim filmovima: nešto ključno i o ovom mjestu odakle smo, i nešto o njegovoj zagonetnoj i neshvaćenoj jedinstvenosti.

Istoj koja je i dala i njega, ne manje jedinstvenog.

**VELIKI RAT U POKRETNIM SLIKAMA:
UZ FILMOVE ZASPANKA ZA VOJNIKE I
KRALJ PETAR I: U SLAVU SRBIJE**

STARE BOLJKE I NOVE NADE

PIŠE: Danilo Lučić

Oba filma prate narativnu formulu svog slavnog pretka, filma *Marš na Drinu* Živorada Mitrovića, a to je da se daje uvid u atmosferu i događaje iz prvih borbenih redova paralelno sa oficirskim, komandujućim vojnim krugovima

Ta svest, što se razvila iz harmonije vrlina našega naroda, jemac nam je, da je naš narod zreo, da u krugu ostalih naroda, može napredovati ka cilju čovečanstva. A šta mu je od preke potrebe, po taj napredak?... Sloboda.

Petar I Karađorđević

(Iz predgovora njegovom prevodu "O slobodi" Džona Stjuarta Mila)

Prvi svetski rat za srpski narod je istorijski događaj u kojem postoji najmanje prostora za revizionizam. Srbi su se tu borili na pravoj strani istorije, pod jednom zastavom i uz jednu ideologiju. S tim u vezi, proslavljanje stogodišnjice Velikog rata u Srbiji završava se sa dva (za uslove domaće kinematografije) visokobudžetna ratna filma: *Zaspanka za vojнике* i *Kralj Petar I: U slavu Srbije*. Perspektive oba ostvarenja žele da filmskim jezikom prizovu uspomenu na veliko stradanje i hrabrost vojske i naroda koji u formi mita sežu do sadašnjeg trenutka i, čini mi se, predstavljaju opomenu da ovaj narod ne bi trebalo da pravi razliku između želje za slobodom za koju se borimo protiv tuđinaca i slobodom za koju se borimo protiv domaćih zavojevača. Ali čini mi se i da govore o tome šta je sve potrebno učiniti u Srbiji u XXI veku da se ovakvi projekti finansijski iznesu do kraja, te na kakvu vrstu kompromisa se mora (ili želi) pristati da bi se bavilo filmskom umetnošću.

Oba filma prate narativnu formulu svog slavnog pretka, filma *Marš na Drinu* Živorada Mitrovića, a to je da se daje uvid u atmosferu i događaje iz

prvih borbenih redova paralelno sa oficirskim, komandujućim vojnim krugovima. Želja je verovatno da se pokažu specifičnosti težine ratnog života na svim nivoima vojske, gde različite, ali iz svačijeg ugla podjednako teške muke, sumnje i odgovornosti pritiskaju i redova i generala. U tome upravo i jeste problematika dramaturgije ratnog filma, jer ukoliko ne prati jednu jedinstvenu narativnu liniju kojom želi da opiše samo jednu individualnu sudbinu ili događaj, već pretenduje da progovori nešto o ratu na mnogo širem, recimo nacionalnom kontekstu, onda mora tako vešto i pažljivo da kalkuliše sa svojim ritmom i dodeljivanjem adekvatne količine vremena mnogobrojnim likovima kroz čije sudsbine treba da se da koherentna slika nečeg tako fenomenološki mnogostrukog kao što je rat.

Ono što je zajedničko i *Zaspanci za vojнике* i *Kralju Petru I*, a što najpre upada u oči, ako ni zbog čega drugog već zbog same upornosti sa kojom su se zapatili u domaćoj kinematografiji, jesu sledeće manjkavosti:

– ona za objašњavanje teška, specifična domaća gluma, afektivna, prenaglašena, patetična i kad treba i kad ne treba, nesvesna estetske osobujnosti kamere kao i mimike i gestikulacije koju ona ne trpi. Što je najgore, najčešće od ove glumačke "boljke" pate mladi glumci i glumice, oni koji tek treba da se dokažu kao nosioci promene i progrusa,

– lenj i kvalitativno izrazito neujednačen scenariistički posao, sa niskomimetskim replikama, dijalozima i generalnim govorom junaka. Oslanjanje

na žargon u savremenim, a na anahronizme u istorijskim filmskim nartivima nedovoljno je promišljeno i često nefunktionalno i neekonomično rabljeno, pa stoga junaci i junakinje govore kao okamenjena lingvistička svedočanstva trenutka na koji ulogom referiraju, umesto da njihov jezik dočarava svetonazor, klasnu poziciju, osobenost karaktera i verodostojnost psihologizacije. I tako, umesto da postane alat kojim će postići individualizacija pojedinca ili pojedinke, postiže se samo njegova tipizacija.

– uporno i dosledno izbegavanje pružanja ženske perspektive na rat. Ovo ne znači da u filmovima nema ženskih junakinja, već da su njihove perspektive i funkcije u narativu uvek stereotipne. Naime, u domaćem ratnom filmu žena je u velikom broju slučajeva ili majka koja žali za odlaskom sina u rat, ili žena koja žali za odlaskom muža, ili sestra koja žali za odlaskom brata ili devojka koja žali za odlaskom momka. Po tom tipično patrijarhalnom narativnom obrascu žena je najčešće nagrada i/ili uteha ratniku, ili neko ko će oplakati njegovu smrt. Kao da one nemaju i svoju sliku rata, svoj doživljaj i filozofski odnos prema njemu, koji se nesumnjivo mora razlikovati od muškog, ako ni zbog čega drugog, makar zbog pozicije koja joj se uvek dodeljuje. U srpskoj, a kasnije i jugoslovenskoj vojsci, oduvek su postojale hrabre ratnice i borkinje za slobodu svog naroda, čija herojska dela i vojno umeće ni po čemu ne zaostaju za muškim. One nisu bile samo figure koje pate i strepe i čekaju na svog gospodara, domaćina, starešinu, nadređenog da im izbori slobodu, već su spremno davale život za slobodu i budućnost, kao i svoja uverenja.

**Dva filma predstavljaju
opomenu da ovaj narod ne
bi trebalo da pravi razliku
između želje za slobodom za
koju se borimo protiv tuđinaca
i slobodom za koju se borimo
protiv domaćih zavojevača**

Osim ovoga, već tradicionalno koketiranje sa politikom i religijom u van-umetičkom, van-filmskom kontekstu nije izostalo ni ovaj put. Najpre se pojavila kao značajna vest u medijima da je patrijarh srpski Irinej lično blagoslovio ovaj film, da bismo oko Nove godine pratili u dnevnoj štampi peripetije oko toga da li će se film premijerno prikazati na Pinku ili RTS-u. Sa druge strane, produkciji filma *Kralj Petar I* prethodila je javna podrška Lazara Ristovskog SNS-u i predsedničkoj kandidaturi Aleksandra Vučića. Ovakav politički angažman glumca čija producentska kuća Zillion films stoji iza *Kralja Petra I* ne treba da čudi, jer svojevremeno su njegovu javnu podršku imali Mlađan Dinkić i G17+ (u čemu mu se pridružio i Goran Paskaljević,

režirajući njihov propagandni spot) i Boris Tadić. Zanimljivo je pomenuti da je i jedan od koscenarista ovog filma Milovan Vitezović učestvovao u izbornoj kampanji Aleksandra Vučića ispred SNS-a, napisavši tekst za njihov spot "Prestonica nade" na muziku Leontine Vukomanović. No, izgleda da najskuplja i najmlađa umetnost traži velike žrtve i odricanja, makar tamo gde ova umetnička industrija nije sposobna da sama odgovori na izazove tržišta. I nekako tu često strada umetnička i svaka druga sloboda.

Stare boljke

Zaspanka za vojnike je film Predraga Antonijevića, koji je ime u domaćoj kinematografiji stekao ostvarenjima poput *O pokojniku sve najbolje* i *Mala*, svojevrsnim kritikama komunističkog režima u Jugoslaviji, a slavu, ulaznicu za Holivud i iskustvo sa ratnim žanrom je stekao filmom *Spasilac*, u kome glumi Denis Kvejd, a producira ga je kontroverzni Oliver Stoun. Pa ipak, nakon svoje avanture u američku kinematografiju, vraća se u Srbiju i nastavlja da radi na zapaženoj domaćoj seriji *Ubice mog oca* (koja dosledno pati od velikog broja tipičnih problema amortizacije, ovaj put detektivskog, žanra). *Zaspanka*, pored gorenavedenih tegoba, teško se snalazi i sa motivacijskim nijansiranjem patriotskih postupaka svojih junaka. Nekako usiljeno i neubedljivo se pokazuje kako je mali čovek u velikom ratu svestan, i odatle spremjan, da se žrtvuje za ogromne, metafizičke pojmove, kao što je otadžbina, kruna i vera. On mora nekako iz svoje skučene perspektive da filozofski dobaci do takо velikih ideoloških simbola i u njima nađe dovoljno vrednosti zbog kojih bi bio spremjan da ostavi kuću, porodicu i na kraju svoj život iza sebe. A film prikazuje male ljudje, iz male sredine, koji se nalaze daleko od političke vreve i raskrsnice puteva informacija, kao što je recimo prestonica. Možda tako zaista jeste bilo, možda se na periferiji, po provinciji bolje poznavalo pravo stanje stvari (u šta duboko sumnjam) u ono vreme, ali u prostoru vremena i filma gledalac mora biti iznova ubeđen u to. Kada bezimeni Komandant (tumači ga sjajni Ljubomir Bandović), oličenje slepe zadrtosti vojne discipline, govori da je otadžbina važnija od naših porodica, to nema emotivnog odjeka u onima kojima je namenjena, već deluje kao nerazumna ideja vodilja oficira kome su u ratu važniji konji koji vuku topove od ljudi. To jeste tačno formalno, pošto priča prati doživljaje topovske baterije, čija je svrha opremanje, transport i održavanje ovog teškog naoružanja, ali sa druge strane стоји pitanje koje se na blogu "Autostoperski vodič kroz fantastiku" može pročitati u odličnoj kritici na ovaj filma: "Šta je ideal patriotizma, onog ispravnog? Koliko god mi teritoriju smatrali svetom, ono što digne kuke i motike nisu stene i pesak, nego plodno zemljište koje im hrani porodice. Na kraju, svaki od tih vojnika je tu na frontu da bi sprečio Austrougare da dođu do njihovih ognjišta, a ne zbog kralja, koji je sasvim sposoban da pobegne čim zatreba, što je i pokazano dvadeset i kusur godina kasnije. Kako otadžbina može biti važnija od naših porodica kada su naše porodice – otadžbina?"¹

Film počinje i završava se dolaskom naratora u crkvu, na obeležavanje 20. godišnjice I sv. rata, gde zatiče Komandanta, te se, pod okriljem ikona i religioznosti ispovedaju jedan drugom, uz flešbekove ratnih dana. I kao da

¹ <https://fantasticnivodic.com/izdvojeno/2018/11/oda-srpskom-junaku-zaspanka-za-vojnika/>

je to okrilje hrišćanstva tu da ublaži i dâ smisao stradanju, tako što se ljudi u ratu, sa obe strane, izjednačava. To nam sugerije scena u kojoj pravoslavni sveštenik prolazi poprištem bitke i moli se i za srpske i za austro-ugarske poginule vojnike. Zbog neuverljivosti takvog čina, ne samog sveštenikovog postupka, nego zbog završetka jedne krvave ratne scene gde treba da budemo ubeđeni da za njom odmah može da sledi od strasti pročišćena, religijskom smirenosću intonirana konkluzija, poverovaćemo da je Bog, ako postoji, bio daleko od tog mesta. Ne zato što mu mesto tamo nije, nego zato što režiser nije umeo u takvo mesto da nas ubedi.

Još dve stvari ozbiljno narušavaju opšti utisak u vezi sa ovim filmom. Najpre, istorijski spektakli zahtevaju ogromne produkcije i odgovarajuće sredstva, jer postizanje autentičnosti epohe je jako skupo. A ako sredstava nema dovoljno, manjak će se lako uočiti i narušiti ubedljivost vremena i prostora koji se oživljavaju. To je povremeno, ali ipak prečesto, bio i slučaj sa *Zaspankom za vojниke*. Prepostavljam da je velikom scenografskom i kostimografskom dovitljivošću, a naročito dobrom scenarijem i uverljivom, virtuoznom glumom to moguće donekle kompenzovati, ali ovde to nije bio slučaj. Stiče se utisak da se može osetiti zamor u režiserskom radu Predraga Antonijevića, te da se u ovom slučaju zadovoljio onim što je samo dovoljno dobro – dobro recimo za nivo produkcije televizijskog filma – a što je da-

leko od onog neophodnog za jedan ovakav poduhvat. Taj zamor se oseća i na planu ritma filma, sa bespotrebno (takođe, tipično za domaću kinematografiju) razvučenim scenama, nedovoljno napetim kadrovima ratnog razaranja i neubedljivim replikama koje scenaristkinja Nataša Drakulić iz literarnog predloška nije uspela da adekvatno pretoči u scenario. A moguće je i da joj on nije nudio neko naročito izobilje potencijala za tako nešto.²

**Po tipično patrijarhalnom
narativnom obrascu žena je najčešće
nagrada i/ili uteha ratniku, ili neko
ko će oplakati njegovu smrt. Kao da
one nemaju i svoju sliku rata, svoj
doživljaj i filozofski odnos prema
njemu, koji se nesumnjivo mora
razlikovati od muškog**

² *Zaspanka za vojнике* je snimljena po romanu *Devetstočetrnasta*, uvodnom delu trilogije koju je napisao akademik Stevan Jakovljević (rođeni brat spisateljice Milice Mir-Jam Jakovljević) o svom ličnom angažmanu u I sv. ratu.

Nove nade

Međutim, za divno čudo, upravo u ova poslednja dva aspekta *Kralj Petar I* ne podbacuje. Veoma često se može naći komentar da ovaj film izgleda *holivudski*. To znači da ne izgleda jeftino, da pirotehnika, kostimi, rekviziti i scenografija uspevaju da uvere gledaoca da se ono što gleda događa zaista pre 100 godina, tokom jednog nezapamćenog rata. Osim toga, nepristupačnost i divljina prirode planina preko kojih se povlači srpska vojska snimljena je u svojoj lepoj surovosti. Statista i glumaca ima dovoljno (ili ih je CGI obezbedio) da mogu da dočaraju kako izgleda masovni zbeg jednog naroda, koji se u dugačkim kolonama po najgoroj zimi probija skroz sneg i led. Osim toga, debitant Petar Ristovski kao režiser pokazuje da se ne plaši brzog tempa, eliptičnosti i fragmentarnosti, a koristi ih odmereno, onda kada radnja treba da ubrza do sledeće tačke na kojoj će se suzbina likova razložiti detaljnije. Iako je raspolagao velikim sredstvima, u opremi, ljudstvu i rekvizitima, Ristovski se nije libio da daje izolovane portrete, detalje i sitnije mizanscene, koje je jako često umešno suprotstavljaо masovnim scenama i širokim kadrovima.

**Pa ipak, sa naknadnim promišljanjem
i vaganjem svih mana i kvaliteta
ovog ostvarenja, može se reći da je
Kralj Petar I položio većinu žanrovske
ispita jednog ratnog spektakla**

Lazar Ristovski, koji definitivno nije u ulozi svog života, kako je najavljivao, ipak glumi dosta drugačije, svedeno i odmereno, svakim gestom i grimasom dočaravajući čoveka na izmaku svih životnih snaga kojeg je ratovanje uništavalo i kada je pobedivao. Njegov *Kralj Petar I* je umoran, pesimističan vladar kojem nije ni do ceremonije ni do slave, ne zato što on ne zna da ih ceni, već zato što zna koja je njihova cena. Takva gluma je bila preuslov da se film izvede kao potpuna deheroizacija rata, da se on prikaže kao mašinerija za sakaćenje budućnosti u kojoj nikad ne može biti pobednika. U filmu, *Kralj Petar I* nije neko ko staje pred svoj narod posežući za patetičnim motivacionim govorima kada ga treba osokoliti, već je pojedinac koji se bori sa sobom da nađe smisao u svemu tome. Kada na kraju filma nekako stigne sa svojom vojskom i narodom na obalu Jadrana, kralj izgleda kao sumišavši Mojsije koji je narod nekako doveo do mora, samo da bi shvatio da se to more ipak neće pred njima otvoriti, tj. poslati lađe da ih prevezu na sigurno. Pogrbljen i pogubljen, on luta sa pastirskim štapom obalom sa koje voda odvlači mrtve ljude i ne samo da ih ne može spasiti, već i sebe zamišlja kako ga guta plava grobnica. Lazar Ristovski je tokom određenog dela karijere svoj glumački izraz bazirao na svesnoj upotrebi šmiranja i preglumljivanja sa ciljem ostvarivanja tragikomičkog ili apsurdnog efekta, što mu je polovično polazilo za rukom (videti njegove režiserske uratke *Belo*

odelo i *Beli lavovi* gde je i glavni glumac). Ali, toga se u ovom filmu odrekao, i time uradio odličan posao.

Filmski kritičar Zoran Janković je u svojoj pozitivnoj kritici filma primetio jednu njegovu upadljivu manu: "Na drugom tasu tu je povremeno ispadanje iz pripovednog ritma (što i ne čudi imajući u vidu dve narativne linije koje nužno moraju da se spoje i samu minutažu ovog filma, od 140 minuta) (...)" Ovo zaista pruža jednu perspektivu kroz koju možemo provući sve tri manjkavosti sa početka ovog teksta. Majka jednog od vojnika kreće da sinu odnese zimske čarape koje je zaboravio da ponese, i od svih ljudi u toj opštoj gunguli nekako uspe da taj za nju bitan zadatak poveri nikome drugom do kralju. To je zamisao Milovana Vitezovića opisana u njegovom romanu *Čarape Kralja Petra*, koja je, iako možda istinita i kuriozitetna istorijska činjenica, slabašan motiv za nošenje celokupne dramske strukture filma. Kralj, koji na početku filma rezignirano i nihilistički primećuje kako rat oduzima čoveku dušu, a on se dosta naratovao, na sebe uzima pomalo bizaran, ekscentričan zadatak da nađe jednog vojnika, među hiljadama ranjenih, onesposobljenih, uništenih i prognanih podanika i da mu donese tople čarape koje mu je majka isplela. Iako je očigledno da ovakav zaplet treba da potcrta humanost i dobrotu *de facto* najomiljenijeg srpskog kralja, u datim okolnostima ovakav gest deluje psihologizacijski neubedljivo i kao proizvod senilnosti starca koji gubi kontakt sa stvarnošću. Druga narativna linija prati sina, čija početna i početnička, nagla i krvava vojna iskustva pružaju sliku srži ratnog pakla. Delovi tela koje raznose šrapneli, granate, meci i bajoneti škrope crvenom bojom izgaženo blato u kojem se neprijatelji valjaju, čime ih zemlja pre vremena obeležava da joj pripadaju. Na ovom mestu se, nažalost u negativnom aspektu, *Kralj Petar I* poklapa sa *Zaspiskom za vojнике*. Glavne uloge su poverene mladim glumcima koji su sa glumačkih akademija izašli inficirani tom upornom anti-filmskom glumom, koja možda jeste adekvatna za teatar, ali je strana objektivu kamere. Doduše, i replike koje su im dodeljene po svojoj neinventivnoj prirodi ne nude im dovoljno prostora za briljiranje (istini za volju, epizodna uloga Radovana Vujovića me na ovom mestu može demantovati). I opet, žene u oba filma postoje samo kao bespomoćne, jednodimenzionalne figure majki čija egzistencija se iscrpljuje samo u opterećujućoj brizi sa svoje sinove.

Pa ipak, sa naknadnim promišljanjem i vaganjem svih mana i kvaliteta ovog ostvarenja, može se reći da je *Kralj Petar I* položio većinu žanrovske ispita jednog ratnog spektakla na kojima je domaći film do sada redovno padaо. (Ne treba propustiti da se napomene odlična muzika u filmu koja veoma efikasno koketira sa nekakvim western soundtrackom, čime daje svemu jednu novu poziciju za tumačenje.) Ali ono dokle najdalje dobacuje jeste neočekivana svežina u predloženoj slici rata. Ta slika je lišena grandioznog, neupitnog patriotizma i vojničke slave u pobedi kojom se zlatnim slovima kleše u knjigu istorije ime pobednika. Ne, rat nam se predočava kao odvratni ljudski običaj u kojem tako brzo i tako temeljno stradaju dostonstvo, ideali i humanost, a od čoveka se pravi najbedniji oblik života na Zemlji. I sva tragedija tog čoveka, koja je široko obojila ovaj film, počiva u tome što samo onaj ko se u ratu brani jedini je koji ništa od svega ovoga ne može da izbegne.

3 <https://citymagazine.rs/clanak/najludi-filmovi-za-starije-od-18-iz-1960-ih-i-1970-ih>

**PRVI SVETSKI RAT U SRPSKOJ I ANGLOAMERIČKOJ
PROZI (III): ISIDORA SEKULIĆ I VIRDŽINIJA VULF**

ŽENE I RAT

PIŠE: Dragan Babić

Pored Milice Janković, Rebeke Vest i drugih, kao predstavnice proze koja na kritički način gleda na svet ističu se Isidora Sekulić i Virdžinija Vulf ophodeći se ka Prvom svetskom ratu kao događaju koji neumitno određuje život ne samo onih koji su zarobljeni u njegovom vihoru, nego i onih koji se u civilstvu bore sa posledicama ratnih dešavanja

Kao zasebna grupa autora koja se ostvarila nakon Prvog svetskog rata i stvarala pod uticajem tog događaja, nameću se oni koji nisu direktno učestvovali u ratu, već su posmatrali njegove odjeke sa bezbedne udaljenosti mirnodopskog okruženja. Posebno mesto među njima zauzimaju spisateljice koje ne mogu aktivno da učestvuju u ratu, ali snažno osećaju njegove posledice. Isidora Sekulić i Virdžinija Vulf su autorke koje su tematizovale rat, a njihovi prozni izrazi povezuju se na stilskom, jezičkom, tematskom i poetičkom planu.

Vrlo brzo shvativši da su upravo prošli kroz najtraumatičniji i najtragičniji događaj svog veka, generacija pisaca koja je učestvovala u Prvom svetskom ratu je u deceniji nakon njegovog okončanja donosila nova i kvalitetna dela koja su opisivala ratne i poratne traume. U tom naraštaju se najviše ističu autori sa direktnim ratnim iskustvom, ali je pogrešno tvrditi da su jedino oni književno relevantni i da je učeće u ratu preduslov za kasniji spisateljski rad, pošto je jasno da su mnogi autori te generacije ostvarili svoje književne ambicije iako nisu došli ni blizu fronta. Među njima je i grupa književnica koja je bila aktivna u tom periodu, a one se izdvajaju od ostatka ratnog korpusa po nekoliko osnova – svojoj poziciji žene u patrijarhalnom okruženju, udaljenosti od najžešćih sukoba, činjenici da vesti o ratu do njih dolaze posredno, prilici da posmatraju ponašanje društva koje je samo prividno u mirnodopskom stanju svesti, usmerenju na specifične tematsko-motivske okvire, itd. Pored Milice Janković, Rebeke Vest i drugih,

Virdžinija Vulf

Isidora Sekulić

ističu se Isidora Sekulić i Virdžinija Vulf, predstavnice proze koja na kritički način gleda na svet, ophodeći se ka Prvom svetskom ratu kao događaju koji neumitno određuje život ne samo onih koji su zarobljeni u njegovom vihoru, nego i onih koji se u civilstvu bore sa posledicama ratnih dešavanja. Koje

su, dakle, sličnosti ovih autorki i na koje načine se Prvi svetski rat javlja u njihovim opusima?

Pogled izdaleka

Sama činjenica da su fizički udaljene od rata i da u njemu ne učestvuju, određuje pristup ovoj temi kod obe književnice, i one mu pristupaju indirektno i posredno. Sekulićeva se posvećuje aluzijama na ratno doba, paralelama između predratnog i posleratnog vremena, uticaju rata na više generacija iste porodice i metafizičkom značenju koje oslobođilački rat ima na srpsko društvo. Sa druge strane, Vulfova se usredsređuje na najavu rata i njegovo anticipiranje, kao i na mentalne i fizičke posledice koje on ostavlja na one koji su ga preživeli. U prozi ovih autorki su stoga češće *aluzivne* slike koje asociraju na rat nego *direktna prikazivanja* ratne stvarnosti i učešća njihovih junaka. Ipak, to ne znači da njihov opus nije relevantan deo korpusa srpske i angloameričke ratne proze, te se tako kod jedne ističe zbirka pripovedaka *Iz prošlosti*, a kod druge romani *Izlet na pučinu*, *Džejkobova soba*, *Gospođa Dalovej*, *Ka svetioniku i Godine*.

Početak rata zatekao je Sekulićevu u Sokobanji, na opravku od fizičkog i mentalnog zamora uzrokovanih krhkim zdravljem i patnjom zbog reakcije Jovana Skerlića na njen prvenac, zbirku *Saputnici* iz 1913. godine. Objavljen u vreme Balkanskih ratova, taj naslov je odredio kasniji rad ove autorke, ali i njen stav ka književnosti. Ona u Sokobanji proživljava prevratne događaje leta 1914., a jedan od njenih prvih komentara na rat je nekrolog braći Vladislavu i Darku Ribnikaru početkom septembra u *Politici*. Kasnije se seli u Aleksinac gde održava kontakt sa priateljima i kolegama, a u pismima i intimnim beleškama opisuje stanje svesti ljudi koje je rat šokirao i paralisao. Strah i panika zamenjuju spokojnu svakodnevnicu, a njeni zapisi svedoče kako je rat poremetio funkcionalisanje grada i ljudi koji su ostavljeni na milost protivnika, nemajući gde da pobegnu. Ona kasnije prelazi u Beograd, i dalje pišući o pulsu prestonice pod okupacijom, ali i o povlačenju prema Albaniji, osvetljavajući manje zastupljen aspekt ratne stvarnosti – život u pozadini – i dopunjajući korpus ratne književnosti.

Za razliku od nje, rad Vulfove nije zavisio toliko od reakcije kritike i čitalaca koliko od porodičnih trauma – gubitak roditelja i brata – i mentalne nestabilnosti, zbog čega je neprestano bila na korak do ludila. Ona nikada nije saznala precizno određenje svog mentalnog stanja i dijagnozu svojih simptoma, a to je misterija i današnjim istraživačima njenog života i rada. Njeni simptomi su bili kompleksni i neretko kontradiktorni, a većina ukazuje na pojavu manične depresije i bipolarnog poremećaja, bolesti koju je prihvatala i protiv koje se borila pisanjem. Smena spokojnih i nespokojnih stanja trajala je sve do marta 1941. godine kada je Vulfova osetila da više ne može da se bori na toliko frontova i pobedi ne samo bolest, već i smrt bliskih prijatelja i turobne vesti koje stižu sa ratišta. Ona se i dalje prema svom stanju ophodi samosvesno, ne odustajući od bitke, ali se nešto u njoj menja, i ona izvršava samoubistvo, bežeći od bolesti i ludila rata koji preti da joj ugrozi duševni mir.

Kada se posmatra opus Sekulićeve, može se primetiti jasna razlika između naslova nastalih pre i posle zbirke *Iz prošlosti* ali, da bi se razumelo poetičko odstupanje zbog kojeg to delo deli njen rad na dve celine, neophodno je razumeti kako je došlo do te zbirke. Razlog je, jasno, Skerlić i njegov stav o *Saputnicima*: on zamera autorkin egoističan pogled na stvarnost i manjak

nacionalizma u trenutku kada je, po njemu, zbog Balkanskih ratova neophodno isticati domoljublje. Optužena za manjak nacionalne svesti, egoizam i nesvesnost o istorijskom trenutku, Sekulićeva tokom i nakon rata oblikuje i priprema rukopis kojim će odgovoriti na Skerlićeve tvrdnje i istovremeno ponuditi sopstvenu verziju nacionalnog ponosa, te su stoga dva ključa za čitanja zbirke *Iz prošlosti* upravo reakcija na njegovu kritiku i reakcija na rat. I odnos Vulfove prema ratu bio je složen i specifičan, neretko zvaničujući za čitaoce i istraživače. Sa jedne strane, čini se da je ona potpuno izolovana od ratne kataklizme, zbog čega o njoj i o svom privatnom ratu protiv bolesti razmišlja u istom kontekstu. Rat provodi u pozadini, slušajući priče onih koji su ga videli, i zato ne piše direktno o ratu jer je bio van njenog ličnog iskustva. Međutim, to ne znači da rat ne utiče na njenu psihu, shvatanje sveta i književnost, a ovaj događaj prisutan je u skoro svim njenim romanima, od *Izleta na pučinu* do *Između činova*, ali uvek na različit način, pokrivajući najširi mogući spektar tema i različitih junaka – od vojnika koji ginu u ratu, preko onih koji se iz njega vraćaju, sve do civilnog stanovništva koje ne vidi rat, ali oseća njegov odjek.

Sekulićeva se posvećuje aluzijama na ratno doba, paralelama između predratnog i posleratnog vremena, uticaju rata na više generacija iste porodice i metafizičkom značenju koje oslobođilački rat ima na srpsko društvo (...) Vulfova se usredsređuje na najavu rata i njegovo anticipiranje, kao i na mentalne i fizičke posledice koje on ostavlja na one koji su ga preživeli

Uticaj rata na civile

U srži odnosa prema Prvom svetskom ratu obe autorke krije se činjenica da one posmatraju ovaj sukob iz pozicije višestruke izolovanosti, razlikujući se od većine autora koji svoja ratna iskustva pretapaju u književnost. Kakav je onda njihov odnos prema ratu i u kojoj meri se one mogu smatrati epitomima srpskog i engleskog društva?

Ratna tematika nije bila prirodna Sekulićevoj i nije se uklapala u njen život, ali je ona na ratne okolnosti ipak odgovorila adekvatno i kvalitetno. Zbirka *Iz prošlosti* pojavila se 1919., nakon višemesečnih peripetija sa lekturom, korekturom i štampom, sabirajući šest obimnih pripovedaka: „Susedi“, „Vesnik“, „Šumanović“, „Odužen dug“, „Ka istom cilju“ i „Jedna noć na Slovenskom Jugu“. I pored dobre inicijalne recepcije, zbirka nije doživela uspeh *Saputnika*, *Pisama iz Norveške* ili *Đakona Bogorodičine crkve*, te danas ne zauzima primarno mesto u opusu autorke, niti se kasnije štampa kao zaseban naslov, već samo u okviru sabranih dela kao dodatak drugim

proznim tekstovima. Ipak, ona je, čak i uprkos manjku interesovanja kritike i istraživača, bitan deo opusa Sekulićeve, ne samo kao korak između dve faze njenog rada – beletričke i eseističke – već i kao beleška o jednoj specifičnoj grupi junaka u jednom specifičnom istorijskom trenutku. Tražeći tematsko-motivski opseg u kojem bi najadekvatnije mogla da se izradi, autorka se usredstvila na poznat okvir Srba iz Vojvodine i Slavonije i njihovih iskustava početka i toka Prvog svetskog rata, a upravo u tome leži najveća promena koju ovaj ratni sukob izaziva u njenom radu.

Taj isti sukob je, sa druge strane, toliko podelio englesko društvo da se može smatrati za liniju koja razdvaja prošlost i sadašnjost, a za Vulfovnu i njene prijatelje iz družine Blumzberi, on je bio otrežnjenje i prilika da shvate intenzitet ljudske zlobe i nasilja, što dovodi do poetičkih promena i češćeg pisanja o ratu. Sama autorka ga je videla i kao šansu da progovori o pitanjima koja su je opsedala – posledice na mirnodopsko društvo, položaj žena u domovini i život u civilstvu uslovljen ratnim događajima – i tako rat u njenoj književnosti postaje događaj koji utiče na privatni život svih građana, bili oni u ratu ili ne. Ona piše dnevnik u kojem opisuje sve ono što prečukuje u prozi: ponudu u prodavnici, vojnike na ulicama, let ratnih aviona, prisustvo zarobljenika, povratnike koji se oporavljuju, itd. Vulfova sve vreme pokušava da suzbije prisustvo rata u svom umu i racionalizuje sve što joj se dešava, pokušavajući da zaboravi razaranja oko sebe. Iako ne previše napadno, rat se u dnevnicima javlja često – u januaru 1915, na primer, skoro svakodnevno – i čitaocima postaje jasno da on raste u društveni događaj koji je vrlo bitan u životu spisateljice.

Traženje osobenih junaka

Prvi svetski rat ne zauzima primarno mesto u književnom radu ovih spisateljica, ali jeste značajna tematska okosnica. No, ono što ih spaja jesu istovremeno neobični i uobičajeni junaci, kao i neskriveno osvetljavanje svih aspekata njihove ratom pogodjene intime.

Sekulićeva opisuje prečanske Srbe i njihove živote, ali i nesuglasice stanovništva mešanih sredina („Susedi“), stav prema srpsству pripadnika austro-Ugarske vojske („Šumanovići“), verske odnose („Ka istom cilju“), junake koji poznaju obe zaraćene strane („Vesnik“) i težnju ka prelasku u srpsku vojsku i konkretizovanju sopstvene nacionalnosti („Odužen dug“, „Jedna noć na Slovenskom Jugu“). Stoga je i najveća vrednost zbirke prikaz ignorisanog stanovništva, a u njoj autorka pokazuje umešnost opisivanja nacionalno-istorijskih tema i izražava svoje rodoljublje. Ove priповetke su isečak predratne, ratne i poratne stvarnosti, i opovrgavanje Sekulićevih stava o manjku nacionalne svesti u književnosti Sekulićeve. One su potpuno ratne – i po vremenu nastanka i po temama – i dovode do inovativnog čitalačkog utiska i jedinstvenih protagonisti. Oni su istoriji nepoznati junaci, daleko od epskih pojedinaca spisateljičinih savremenika, ali ne bilo kakvi mali ljudi, već epitomi istorije i tragike jednog velikog dela srpskog naroda. Zbog njih ove priповetke rastu u nešto više od obične proze i postaju zapisi o rodoljublju prečanskih Srba, a njihove sADBINE tako dolaze do čitalaca koji pre toga o njima nisu znali dovoljno.

Vulfova često koristi impulse iz spoljašnje stvarnosti kao osnovu svoje proze, a intenzitet tih impulsa se pojačao u periodu tokom i nakon Prvog svetskog rata. Ona uspeva da dočara više različitih sADBINA u ratu, što se može videti poređenjem romana *Izlet na pučinu* i *Gospođa Dalovej* – nji-

ma figuriraju kako isti junaci, tako i junaci potekli iz istog materijala, ali se razlike između njih očituju upravo na planu ratnih iskustava i poratnih sADBINA. Uz to, Prvi svetski rat se nameće kao toliko bitan događaj za njene protagoniste da se i ceo opus ove autorke uslovno može podeliti na dva dela na osnovu različitog tretmana i tematizacije rata. Sa jedne strane su romani *Izlet na pučinu* i *Džejkobova soba*, a sa druge *Ka svetioniku i Godine*, dok je središnja tačka tog opusa i ove podele roman *Gospođa Dalovej*. U prva dva naslova, rat je prisutan u najavi i javlja se u tragovima, kao zlokobna pošast koja vreba junake, dok potonja dva konkretno govore o njemu i njegovim posledicama. Najotvorenoje o njemu piše u romanu o Klarisi Dalovej i Septimusu Smitu, tematizujući posleratne traume vojnog i civilnog stanovništva, kao i univerzalnu vezu koja se formira ne samo između protagonisti, već i svih ljudi koji su preživeli rat i godine stradanja.

Šta je rat u civilnom svetu?

Premda ratna tematika nije primarna u opusima ovih autorki, evidentno je da je Prvi svetski rat izazvao velike promene u njihovim životima i doveo do inovacija u njihovom pisanju. Isidora Sekulić zbirkom *Iz prošlosti* započinje istraživanje novih tematskih okvira i dokazuje da su stavovi kritičara o njenom patriotizmu u ratno doba neutemeljeni i neumereni. Taj iskorak je prisutan i u njenom kasnijem radu, gde ona stalno traži nove teme i pomera granice svog pisanja, a isto to čini i Virdžinija Vulf koja svakim novim romanom iznova dostiže nove domete prozogn stvaralaštva, neprestano pominjući rat kao kraj jednog i početak drugog perioda savremenog društva koje je obeleženo tim događajem. Zajedno, ove autorke opisuju uticaj rata na posleratni svet, kao i načine na koje taj događaj, koji je daleko od mirnodopske svakodnevice junaka, i dalje uspeva da je uzdrma, poremeti i izokrene. Najzad, one se nameće istovremeno kao kontrapunkt i dopuna opusima autora koje su obradila prethodna dva teksta iz ove serije – Miloš Crnjanski i Ernest Hemingvej, te Stanislav Krakov i Vilijam Fokner – čime se pruža potpunija slika o tematizaciji Prvog svetskog rata u srpskoj i anglo-američkoj prozi.

LITERATURA:

- Garonja-Radovanac, Slavica (2003/2008) „Ratna proza Isidore Sekulić“. *Isidorijana*, god. 9–15, br. 12–14, str. 69–103.
 Lemason, Aleksandra (2008) *Virdžinija Vulf*, prevela Dragana Banković. Beograd: Clio.
 Mijatović, Andelka (1983) „Iz prošlosti Isidore Sekulić“. *Književna istorija*, god. 15, br. 59, str. 369–379.
 Peković, Slobodanka (2009) *Isidorina oslonci*. Novi Sad: Akadembska knjiga.
 Popović, Radovan (2009) *Isidorina brojanica*. Beograd: Službeni glasnik.
 Sekulić, Isidora (1919) *Iz prošlosti*. Sarajevo: I. Đ. Đurđević.
 Harris, Alexandra (2013) *Virginia Woolf: biografija*, s engleskoga preveo Slaven Crnić. Zagreb: Sandorf.
 Woolf, Virginia (2011) *Jakobova soba*, prijevod i pogovor Marina Leustek. Zagreb: Centar za ženske studije.
 Vulf, Virdžinija (1946) *Godine*, preveo Josip Torbarina. Zagreb: Matica hrvatska.
 Vulf, Virdžinija (2017) *Gospođa Dalovej*, prevela Ivana Tomicić. Beograd: Areté.
 Vulf, Virdžinija (2002) *Dnevnik spisateljice*, izvode iz dnevnika priredio Lenard Vulf, prevela Slavica Stojanović, redakturnu prevodu izvršila Dragana Starčević. Beograd: Feministička 94.
 Vulf, Virdžinija (2013) *Izlet na pučinu*, preveo Lazar Macura. Beograd: Službeni glasnik.
 Vulf, Virdžinija (1983) *Talasi*, prevela Milica Mihajlović. Beograd: Nolit.
 Vulf, Virdžinija (2016) *Ka svetioniku*, prevela Zora Minderović. Beograd: Areté.

UVIJEK NAVIJAM ZA NAŠE

PREDRAG LIČINA, REDATELJ I KNJIŽEVNIK

Ja sam uvijek isticao da sam Srbin. Ljudi su krili. Puno je gore kada skrivaš i kada vide da si usran od toga. Kada to istakneš, njega nećemo. I danas mi je najbolji frend Kris Milić koji je izrazito desnih stavova. Mi smo se 90-ih družili i tvrdili okolo da imamo firmu „Suživot“. Poslije mi je rekao da me je odmah po faci prepoznao, da sam Srbin. Kao prepoznaće ljudi po izgledu. Uvijek kad se nalazimo radimo međunacionalne šale

RAZGOVARAO: Srđan Sandić

FOTOGRAFIJE: Jadran Boban

Predrag Ličina (1972.) zagrebački je filmski redatelj. Dinamovac i liver-pulovac. Zafrkant. Beskrajno duhovit. Punker. Pisac. Studirao je filmsku i TV režiju na Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu. Ranih devedesetih pisao je filmske kritike za novine (Vjesnik, Studio, Panorama), a nakon toga je radio kao prvi pomoćnik redatelja na Hrvatskoj televiziji, gdje je asistirao na izradi glazbenih dokumentarnih filmova. Do kraja devedesetih potpisao je i sedamdeset muzičkih spotova. Između 1997. i 1999. godine režirao je tri dokumentarna filma ("22:04", "Pet plus", "Mladi talenti") za Hrvatsku televiziju, također u okviru redakcije ozbiljne glazbe. Početkom 2000. godine počeo je režirati reklamne spotove kojih je do danas snimio oho - ho. Godine 2012. napisao je i režirao 15 epizoda humoristične serije za mlade "Nedjeljom ujutro, subotom navečer", 2013. režira prvi kratkiigrani film "Teleport Zovko", a ovaj početak 2019. obilježava njegov dugometražni prvijenac "Posljednji Srbin u Hrvatskoj", kao i knjiga "Bljuzga u praskozorje" koje su povod ovom razgovoru.

Tvoji su režijski počeci vezani za spotove?

Predrag Ličina: Da, muzičke. Nekada kada je cvjetala ta industrija kod nas. Od početka devedesetih, '93., '94., pa sljedećih deset godina. To je bilo ono deset soma maraka – je to malo, puno tada, što budžet? Te devedesete su bile ono... Znaš, "kao".

Kojeg se najradije sjećaš? Koji je bio najskuplji, najzabavniji?

Predrag Ličina: Najskuplji je bio sigurno Prljavog kazališta „Brane srušit će sve“, deset soma, film šesnaest milimetara. Tada je došao prvi grejd u Lju-

bljanu, tele kino, radila se slika za koju su svi govorili „u jebote“. Prvi je Gonzo bio sa onim Psihomodom, to je bilo npr. 1996. Bilo je spotova i za 20 soma maraka. Najradije se sjećam KUD Idijota.

Prljavci su bili fleksibilni oko tvog identiteta i „nasljeđa“? Sigurno su sve znali o tvom „ocu špijunu“?

Predrag Ličina: (smijeh) A ne govorimo o 2019., nego o devedesetima, tad je bilo kao normalno. Houra je jedan duhovit i inteligentan tip. Nama je producent spota bio stanoviti Mirza, i ovo svi kao dok smo snimali spot, duhovito: "U jebem ti mater ko meni radi spot – Peđa i Mirza".

Znači, to je i njima bila kamuflaža za uspon u novoj državi? Nisu vjerovali u to?

Predrag Ličina: Jebote, oni su bili punkeri i krpali kraj s krajem, a onda se on sjetio 1989., da opjeva pjesmu svojoj majci i spomene Hrvatsku i konično je čovjek zaradio pare. A sad koliko vjeruje u to? Pa nitko u to ne vjeruje. Najmiliji mi je zapravo KUD Idioti i Logic Skill. Sve što je super, što voliš slušati, više te inspirira i napraviš bolji spot. A ovo što „odrađuješ“ za pare, to ti je kao kad radiš reklamu. Ovo za Idiote i Logic je bilo kao da me zovu iz FC Liverpoola da im napravim reklamu...

Spotove i reklame si radio u Hrvatskoj i u regiji, a dogodilo se da su se te reklame „liberalizirale“, uvjetno su postale politički angažirane, „kontroverzne“, pojava gay tipa u spotu itd...

Predrag Ličina: I dan danas radim reklame, dvadeset godina ih radim. Od režija reklama ja plaćam režije. (smijeh) Svugdje sam radio, ali zadnjih pet godina najviše u Beogradu.

Kako?

Predrag Ličina: Tako se dogodilo. Radio jednu reklamu, pa drugu pa treću. Tako da sam sad već skoro svaki mjesec tamo, a nekada znam ostati i po cijeli mjesec ako mi se dvije spoje.

Snimao si i političke kampanje. Što ti je u tome bilo problematično ili neproblematično?

Predrag Ličina: Ma snimali smo 1999., ono 3. siječanj, pola Hribar-pola ja, a to snimaš onako samo da se neke stvari promijene, a poslije sam radio 2007., ali onda prestaneš vjerovati da će biti išta bolje, a i sitna je to lova i samo imaš problema jer nitko ništa ne kuži. Na spotovima si zarađivao nešto sitno, a za stranke kao za pola spota. Više to ne bih nikada radio.

Kroz godine dok nismo počeli snimati film morao sam neke likove ubiti, neke lokacije maknuti, priču sabiti da stane u taj budžet. Sve je krenulo od moje ljubavi prema žanrovskom filmu, najviše hororu i science fictionu

Ne postoji niti jedna politička opcija u Hrvatskoj? Od ovih uvjetno lijevih do radikalno lijevih?

Predrag Ličina: Bih! Samo ako bih ja napisao scenarij, jer to su sve uglavnom nemaštoviti scenariji koje trebaš izrežirati. On predstavlja program, mladi se vesele... ništa.

Koji kampanjski spot ti je bio „najdirljiviji“? Istaknuo bih onaj s Josipovićem, zadnji čini mi se gdje kao nešto dirigira.

Predrag Ličina: A da, to je baš vrh. To je ono kao „ajmo snimiti nešto da je smiješno“ i onda ispadne užasan *trash* koji nije smiješan.

A zapravo je baš bio funny...

Predrag Ličina: Da, ali ne na foru na koju su oni mislili da će ispasti smiješno. Ispalo je kao hrvatski film devedesetih koji kada gledaš te blam gledati.

U Hrvatskoj od osamostaljenja nisu snimane drame nego komedije i satire koje ne znaju da su to.

Predrag Ličina: Ima tu istine, uvijek kada gledam lošu europsku drame-tinu, ili kada je nekako užasno pretenciozna pa onda ona (junakinja) hoda,

pa kamera na potiljku iz ruke pa hoda, hoda... uvijek pomislim koliko bi sve to bolje bilo da je komedija.

Što se tiče tvog filma „Posljednji Srbin u Hrvatskoj“, priča je nastala prije 7-8 godina?

Predrag Ličina: Prije šest godina mi je pala na pamet.

Što je „zezalo“ realizaciju?

Predrag Ličina: Pa ništa zapravo, uvijek ti treba dvije do tri godine kada dobiješ pare da snimиш film jer ti nikada nije dovoljno, a osobito nije dovoljno u ovako producijski komplikiranom filmu. Nije to film u kojem nih troje na četiri lokacije pričaju o životu. Ovdje je puno toga. Imamo zombie, imamo scenu u svemirskom brodu, pa smo čekali pomoć od susjednih republika... i bivših pokrajina. Tako je za svaki film, pa neki nabace osim Hrvatske, Slovenije i Srbije i Makedoniju, Poljsku, Francusku.

Čiji će onda ovo biti dominantno produkcijski film? Koje pokrajine?

Predrag Ličina: Hrvatske, a jedina druga zemlja koja je dala novac je Srbija.

Trenutnoj hrvatskoj političkoj vlasti jest valjda u interesu da se snimi taj film, naslov ih je razvalio... siguran sam.

Predrag Ličina: Naslov bi bio bolji da je npr. „Posljednji Srbin u Hrvatskoj umire...“, u teškim mukama (smijeh).

Možeš li nam ukratko ispričati o čemu je taj film zapravo? Koja je bila namjera a koju si, da tako kažemo, namjeru snimio? Tj. koliko si uspio...

Predrag Ličina: Kroz godine dok nismo počeli snimati film morao sam neke likove ubiti, neke lokacije maknuti, priču sabiti da stane u taj budžet. Sve je krenulo od moje ljubavi prema žanrovskom filmu, najviše hororu i *science fictionu*. Nema *zombie filmova* pa sam razmišljao kako niti u jednom filmu nemaš kao foru da bi se možda našao serum. U to vrijeme je bio samo jedan, onaj od Boylea „28 tjdana“ tamo žena od glavnog junaka ima antitijela. Htio sam napraviti drugačiju dramaturgiju *zombie filma* jer je uvijek inače ista. Kao skupina likova bježi iz grada, bježe po šumi, bore se sa zombijima. Htio sam da neki moji likovi budu otporni, da li krvna grupa, da li žene. I onda sam došao na ideju nacionalne manjine. Ali koja? Pa sad, ako su Talijani i Mađari, mogućnost za spas je manja, pa sam se sjetio najmnogobrojnije nacionalne manjine Srba.

Zombiji su sablasti, time negdje poručuješ da su Srbi trajna sablast na hrvatskom teritoriju, ili?

Predrag Ličina: Ne, baš obrnuto – Srbi su otporni na ugriz.

Znači još je gore, sablast su većina?

Predrag Ličina: Svi koji nisu Srbi se mogu pretvoriti. Inkubacija traje neko vrijeme. i ako se nakon nje ne pretvorиш, onda „au!!!“.

Pitanje koje se nameće je kako to da si se „kasno“ odlučio za prvi dugi metar?

Predrag Ličina: Pa moraš se prvo izvježbat, jer nakon Akademije ne znaš snimiti pet kadrova, jer te tome baš ne uče. Barem tada nije bilo kada sam ja studirao. Nije postojala vježba koja bi nas naučila kako nas trojicu izrežirati dok sjede za stolom. Režija je zanat. A ako si dobar u zanatu, možda bude i nekakve umjetnosti. Drugi problem je što sam znao da sve što sam imao napisano i što mi je padalo na pamet, zapravo nema šanse da prođe, osobito devedesetih. Većinom prolaze autorski, ratni, a mene više zanima *science fiction*, komedija, mjuzikli i westerni. Western ne mogu snimati jer ne živim u Americi, mjuzikl nema šanse da snimiš. Jedne sam godine išao raspisati kratki *science fiction* „Teleport Zovko“ i to prođe, i film doživi neku popularnost. I to mi je bilo neko ohrabrenje da možda može proći i duž....

A sad mi reci koja ti je slava, šalim se. Ili koje si prvo kolo naučio?

Predrag Ličina: I da li su moji zapravo iz srpske južne pokrajine?

Većina tvojih kolega s „greškom u kodu“ doživljavali su raznorazne implicitne i eksplizitne diskriminacije. Njih je svakako bilo manje u urbanim okruženjima, pogotovo među Srbima s tradicijom u gradu... Jesi li ti doživljavao kakvu diskriminaciju?

Predrag Ličina: Ne, ali sada bih ju mogao izmisliti. (smijeh) Mi u Novom Zagrebu smo tolerantni ljudi prema svim vrstama manjina, pa i mojoj polutanskoj.

A jesи li se autodiskriminirao?

Predrag Ličina: Da, htio sam se koknut. (smijeh) Ne, ne, pazi još sam iz BBB kraja. Svi su znali, ali su me štilili. Da me je netko pipnuo znaš što bi bilo. U Zagrebu je tog bilo, ali mene su se ljudi bojali. (smijeh)

Dinamovac si?

Predrag Ličina: Da, išao sam na teška gostovanja. Ne idem više. Išli smo samo na gostovanja. Ja sam bio vođa *shopping huligansa*. Sve ovo s Mamicem mi se zgadilo. Najveći sam dinamovac bio kao klinac, sedamdesetih, kako sam se nervirao... Osamdesetih sam bio za Cibonu. Dinamo sam od '82 krenuo pratiti. Dule Savić me je nervirao kada je zabijao. Imao sam ga sreće upoznati i to mu sve ispričati. Imam i sliku nas dvojice. Uvijek navijam za naše. Bilo tko da igra vani. Ne mogu navijati protiv naših, to mi je protuprirodno.

Ali ipak, kako je moguće da su te strukturne diskriminacije zaobišle?

Predrag Ličina: Nemam pojma, ja sam to uvijek isticao. Ljudi su krili. Ja sam '92. kupio žute martensice kao da javljam „svojima“. Svi su umirali od smijeha. Ono kao avioni, iz zraka, da me skuze. Puno je gore kada skrivaš, i kada vide da si usran od toga. Kada to istakneš, njega nećemo. I danas mi je najbolji frend Kris Milić koji je izrazito desnih stavova. Mi smo se '90-ih družili i tvrdili okolo da imamo firmu „Suživot“. Poslije mi je rekao da me je odmah po faci prepoznao, da sam Srbin. Kao prepoznaće ljudi po izgledu. Uvijek kad se nalazimo radimo međunarodne šale i tako je jednom neka ekipa sjedila s nama, a mi se krenuli „vrijedati“, od Kosovske bitke pa nadalje, a ekipa lagano krenula bježati, napuštati. Bilo im je neugodno. (smijeh)

Je li te u Beogradu doživljavaju kao Hrvata?

Predrag Ličina: Jebiga, ja to potenciram. Da kažem da sam Srbin ne bih imao više posla. S taksistima šutim jer su naporni, uvijek krenu „U da, je li znaš tog i tog? Tamo sam bio u vojsci..“ Frendovi mi kažu da te poslove dobijam radi naglaska. Jedan klijent mi je jednom uplašen došao i rekao „E, Ličina, da nisi ti možda Srbin?“, a ja sam mu na to rekao: „Čuj, po imenu i prezimenu, možda da, ali moje pravo ime je Hrvoje Josipović i ja sam ti '91. se prekrstio u srpsko ime da ne moram radit, da ne mogu nigdje naći posao i onda evo vas, jebiga.. Još ja kao starcima svaki dan govorim da tražim posao, a ne znaju da pod krivim imenom tražim“.

Braća Trifunović su ti drugovi, vode prosvjede protiv Vučića. Kako vidiš to stanje tamo? Ima li komparacije s našom situacijom?

Predrag Ličina: Nema. Tamo je situacija malo ekstremnija i zato je narod na ulicama jer je Vučić fakat nenormalan. Ali, da je Plenković kao Vučić, kod nas i dalje ne bi nikoga bilo. U Srbiji je tradicija šetnje još od '90-ih, kao i

kafane. Malo je drugačije. '99. je bilo super jer je pol milijuna došlo na Skupštinu. Ovo je za Beograd i dalje, nažalost, malo.

Misliš li da je u Zagrebu moguće da se ponovi ono što se dogodilo sa 101-icom? Tako masovan prosvjed? I zašto?

Predrag Ličina: U tim devedesetima smo kao imali naslijede osamdesetih, rock n roll ovo-ono, a onda su došle devedesete gdje su ljudi ipak provalili tko je Tuđman. Danas nema tog naslijeda. Ne znam što bi moglo izvući ljudе na ulice. Tada je ljudima ukinuta sloboda. Bio je to pravi totalitarni sistem. Bila je to tada kap koja je prelila čašu. Čini mi se. Danas ne mogu zamisliti što bi ljudi moglo izvući na ulice. Danas ljudi rade da prežive, jedino ako bi netko okupirao Hrvatsku. Možda za pedeset će ipak shvatiti da već jesu okupirani, iako ta okupacija nije opipljiva, ustvari nisu je svjesni.

**Radim za „naše“ ljudе. Nema
šanse da će netko to shvatiti.
Nije mi bio cilj raditi film za
festivale ili vanjsko tržiste.
Priča je naša i samo mi to
možemo razumjeti. Možda će u
Japanu proći. Frizura glavnog
lika bi ih mogla povući. Ljudi
previše računaju na kalkulaciju
sa scenarijima**

U jednom si trenu svoje karijere radio za HRT. To su zapravo kod nas i dalje najbolji producijski uvjeti na televiziji.

Predrag Ličina: Da, to je OK. Danas te serije koje producira HRT i dalje najviše koštaju. Nismo više kao totalni trash, i *Novine* i slične serije nisu blamantne. Ali da ćemo doseći scenarije tipa BBC-a, nećemo. Zamisli da HRT financira seriju o zombijima... Nema šanse.

Tko su bili tvoji filmski sugovornici u našoj filmskoj tradiciji, na čemu si odrastao? Lako za visoke produkcije Zapada, ali što je ovdje „dobro“?

Predrag Ličina: Sve što se ticalo žanra. Komedije koje valja istaknuti su Kovačevićeve, *Balkanski špijun*. *Variola Vera* prednjači. Domaći film katastrofe koji je jeben. *Mi nismo anđeli* kao tinejdžerska komedija. Tu je i *Ritam zločina*, to je to od domaćica.

Film i knjiga „Bljuzga u praskozorje“ ti *de facto* izlaze u isto vrijeme. Kako je pak knjiga stvarana uz sve ove događaje *freelancerstva* koje živiš? Rekao si da je za dobar scenarij potrebna dobra priča...

Predrag Ličina: Da, ne mogu napisati „Srđan... dvotočka“. Radi se o tome da si prije moram objasniti likove i priču. Mojih deset, petnaest priča

stoji u kompu. Tako je nastao i *Posljednji Srbin*, i daho Kruni, i kao kaže on „hajmo“.

A priče su ....

Predrag Ličina: Science fiction. Tri su. Prva je „Crnac u Oluji“ o tri mlađe Srbina koja su prespavala Oluju jer su se napili i imaju svoj heavy-metal band. S njima u selu živi neki Crnac kojeg zovu Uglješa kojeg su našli u kutiji negdje u Lici. I oni skužili da moraju bježati. Crnac ima traktor koji im ne da, pa ga oni ubiju, naiđu na gardiste... A druga je priča „Voda u kugli“, ekipa želi deci vode, ne mogu doći do papira. Treća je priča o zemaljskoj kugli koja se zaustavlja, ljudi će 28 godina živjeti u bljuzgi u praskozorje, predsjednica se javlja s Novog Zelanda... Predsjednica ima slogan da će zatvoriti 200.000 radnih mjesta, Apple se proizvodi u Čakovcu.

Štuješ našu predsjednicu? Što sci-fi može ponuditi što hrvatska politika ne može?

Predrag Ličina: Da, ona je toliko zabavna. Postali su smješniji od mene. Ja gubim smisao jer će biti manje zabavan od njih. Oni su mi velika inspiracija. Što bih radio u Berlinu? Ili Oslu? Tamo točno znaš što te čeka, a ovdje nikad ne znaš. Da ne živim ovdje, živio bih u Srbiji ili Bosni kao najinspirativnijoj zemlji. Doboј, ovo-ono.

Od Hrvatske misliš da oni prednjače?

Predrag Ličina: Mrtva je to trka. Izmjenjuju se, nekad je Srbija, nekad Bosna. Bosna je top, Srbija je bila jača, ali sada se polako izjednačavaju u *bullshitu*.

Kako doživljavaš konstantni vrhunaravni govor o identitetu u političkom i umjetničkom polju? Naša umjetnost vani prolazi tek kroz tu prizmu? Želiš li uspjeti „vani“?

Predrag Ličina: Ja radim za „naše“ ljudе. Nema šanse da će netko to shvatiti. Nije mi bio cilj raditi film za festivalе ili vanjsko tržiste. Priča je naša i samo mi to možemo razumjeti. Možda će u Japanu proći. Frizura glavnog lika bi ih mogla povući. Ljudi previše računaju na kalkulaciju sa scenarijima.

Što je tebi priča o identitetu?

Predrag Ličina: Ljudi su ovdje opsjednuti time. Kod nas je stalno netko antinešto, to mi je jedna od najvećih besmislica ever. Samo se time mogu šaliti. Time se spašavam da ne potonem.

Što bi bilo da si dio većine, bi li mogao osjetiti taj smrad? Elitna distanca je distanca manjine...

Predrag Ličina: Ja sam punker. Svi moji ljudi su kao mi. Mi smo zastrašujuća manjina. Treba softver napraviti. Kad je došao Putin u Beogradu, vidjelo se što sve postoji. Zastrašujuće. To je na granici kompjuterskog programa. Ne bih htio nikoga uvrijediti. Većina svijeta je na tim osnovama. Trump protiv useljenika, a žena mu došla prije par godina iz Slovenije. Imao sam priču da sam kod Trumpa i pričam mu kako sam '88. bio na tulumu u Novom Mestu i da sam ju kresnuo pa mogu li dobiti zelenu kartu. Imam i priču o tome kako Bandić kupuje cijeli svijet....

**VLADIMIR TABAŠEVIĆ: ZABLUDA SVETOG
SEBASTIJANA, BEOGRAD: LAGUNA, 2018.**

DAVLJENJE U REČENICAMA

PIŠE: Sanja Šakić

Zabluda Svetog Sebastijana dijeli sa svojim prethodnicima (*Tih teče Misisipi*, 2015. i *Pa kao*, 2016), koji su se također našli u većem i manjem žrvnju za NIN-ovu nagradu, neke stilske postupke i tematske preokupacije, ali Tabašević se u njemu odvažio na radikalnije jezične eksperimente koji su roman „koštali“ pristupačnosti i koherencije

Da, treba izmisliti jedan jezik, bez ogledala, jedan jezik prepun prozora, pa ako ispadnemo kroz njih, makar čemo leteti, ali ne kao bombe, nego drugačije, padati zauvek, neki novi mi.

V. Tabašević, *Zabluda Svetog Sebastijana*

Prilikom objave šireg izbora za NIN-ovu nagradu Branko Kukić je pomalo reznigrano postavio dijagnozu suvremenom srpskom romanu: u njemu, umjesto „čuda“, prevladava „dosada“ i „ispraznost“. U ime žirija, kojeg pored njega čine Zoran Paunović, Tamara Krstić, Ivan Milenović i Marjan Čakarević, detektirao je uzroke ovom oboljenju suvremenog romana na potezu od pomodarstva, hiperprodukcije, uredničke neodgovornosti, lijenosti i neznanja, pa sve do odsustva spisateljske imaginacije i odvažnosti. Tom prilikom Kukić opisuje i kako postupak žiriranja izgleda kad ste suočeni s lošim izborima: „Kao članu žirija logičnije mi je bilo da među prosečnim romanima izdvojam najprosečnije nego da među boljima izaberem najbolji.“¹ U finalu su se tako našli romani *Uhvatи zeca* (L. Bastašić), *Prekasno* (B. Krilović), *Deseti život* (S. Savanović), *Beogradski trio* (G. Marković),

Odustajanje (J. Lengold) i *Zabluda Svetog Sebastijana* (V. Tabašević). Mogućnost da se širi-uži-najuži izbori ne vrše ili da se nagrada naprosto ne dodijeli nije, izgleda, uzeta u obzir, pa je dobitnikom 65. NIN-ove nagrade za najbolji roman godine proglašen *Zabluda Svetog Sebastijana* Vladimira Tabaševića. Najbolji od boljih ili najbolji od najgorih, zavisi od toga kako se uzme ili kako se čita književni tekst, ali i kakvo osjećanje suvremenosti očekujemo od suvremene književnosti.

Ostavivši po strani formalnu farsu zvanu predviđanja-i-reakcije-na-ninovu-nagradi, te zujanje društvenih mreža na kojima je sam Tabašević palio svoju knjigu (kad već neće čitatelji?) kao što su (ne)čitatelji Kije Kockar palili njezinu (neki su se, ironije li, tako upoznali s pisanjem pjevačice), *Zabluda Svetog Sebastijana* roman je koji svakako ne izaziva ravnodušnost. Optimalne čitanosti radi, on podrazumijeva kompetentnog i strpljivog čitatelja, spremnog na suradnju s tekstom i dovoljno fleksibilnog da postane čitateljem kakvim ga roman oblikuje. Pred čitanjem shvaćenim kao neobvezujuća, pasivna i dokoličarska praksa (premda takvo čitanje nije bez koristi i užitka) on se zatvara, uskraćujući recipientu prepoznavanje priče ili bilo kakvog formalnog principa konfiguracije. Očekivano, takav je tekst u stanju proizvesti određenu frustraciju i razočaranje, premda se njegovo odbacivanje realistične motivacije ne dovršava u besmislu – ovdje ipak imamo posla s književnim tekstom u kojem su svi njegovi elementi smisleni elementi. Mogući se ulasci u tekst u romanu umnažaju eksponencijalno, pa smo na samom kraju romana prisiljeni vratiti se početku i ponovljenom čitanju (koje svakako preporučujem) te mjestima gdje smo se osjetili prevarenima, osmišljavajući dionice teksta koje su se doimale nedovršenima i besmislenima.

Od prve rečenice roman nas uvlači u tjeskoban i konfuzan svijet pripovjednog subjekta koji je, o tome u romanu nema nikakve iluzije, svijet osmišljen

¹ Kukić, B. (2018). Reč žirija: Roman u društvenom rusvaju.

<https://www.blic.rs/kultura/vesti/ninova-nagrada-u-sirem-izboru-31-roman/bt8mwv8>

i skrojen jezikom u kojem se skupa s pripovjedačem davimo u rečenicama. Iz zamraćenih uzročno-posljetičnih veza razaznajemo postepeno priču o dječaku Karlu, koji s majkom napušta ratom zahvaćenu Bosnu, ostavljajući iza sebe sve što je ratu prethodilo (očinsku figuru, obiteljsku strukturu, ali i jezik) i seli se u Beograd. Pravidno jednostavna izbjeglička pripovijest ispripovijedana je iz dječakova gledišta, u prvom licu, koji svoje znanje o svijetu posreduje jezikom, odnosno riječima, rečenicama i interpunktionskim znakovima čije pozicioniranje nerijetko balansira na granici elementarne razumljivosti pripovjednog teksta. Druga dionica priče koja se izmjenjuje s prvom, ispripovijedana je u trećem licu, ali ne da bi Karlov tok svijesti učinila jasnijim i preglednijim, nego da bi jednim od centralnih preduvjeta za razumijevanje ovoga romana učinila odgovor na sljedeće pitanje: tko pripovijeda i preko kojeg gledišta tekst upravlja svojom organizacijom i svojim smislom? Pripovjedna svijest koju svakako valja razumjeti kao infantilnu, nezrelu i oštećenu (bez negativnih konotacija), bilo da se radi o pripovjedaču-dječaku ili odrasloj projekciji dječjeg gledišta, posreduje svijet oko sebe u komadićima i khotinama, kako ga jedino može percipirati i razumjeti, nudeći posljedično parcijalne i neposredne odgovore na dječju zapitanost nad (odraslim) iskustvima.

Enigmu pripovjedne instance rješava donekle drugi dio romana u koji, zajedno s Karlom, ulazimo skačući s prozora u ludilo ili smrt, kako sugerira grafički dodatak koji roman dijeli na dva dijela. U odnosu na bujicu riječi prvoga dijela, drugi i mirniji dio romana osmišjava prethodni darujući ga u cijelosti koherencijom, te neposredno nagrađuje čitatelja za blagonaklonost, strpljenje i sve teksualne bodlje koje su stajale na putu do smisla. Premda je taj put bio mjestimice nelagodan, zbnjujući i zastrašujući, u drugom dijelu nedostajat će prpošnosti, intenziteta i zaigranosti jezikom. Lišen jezične egzaltacije, roman svojim dovršavanjem otvara nove potencijalne ulaske u tekst koji su u prvom dijelu bili implicirani, ali nedovoljno artikulirani. Jedan od takvih upliva je naslovni lik romana i lik umetnutih priča, Sveti Sebastijan, u čijem žitiju pripovjedna svijest prepoznaje *zabludu* i dovodi u pitanje etičku superiornost žrtve. Pripovijest o katoličkom sveću i mučeniku koji je kao vojnik cara Dioklecijana spašavao kršćane kad je mogao ili ih nagovarao na žrtvu kad nije, metaforički se prepliće s pričom o Karlu da bi njegovu poziciju prokazao kao zabludu koju žrtva pripovijeda sama sebi i sama o sebi. Ogoljen na posljednjim stranicama romana, pripovjedač nam neće ponuditi samorazumljiv i lagan odgovor na moralnu dilemu, nego će nas gurnuti opet u jezik romana deklarativnim odustajanjem od imenovanja, označavanja i metaforičke uporabe jezika, pa neposredno i od primata racionalnosti jer se priča usložnjava ludilom junaka priče.

Postupak kojim se pripovijeda „sećanje na sebe kao žrtvu“ ostao bi na razini dosjetke da nije popraćen virtuoznim jezičnim zasunima. Poetska pa i ludička upotreba jezika koja je u prvoj planu ovoga romana ne utječe, međutim, toliko na prozirnost teksta, čak ni u slučajevima kad se narušava njegova gramatika, koliko to čini eksperimentiranje s vremenom pripovijedanja kojemu je, kako s eksperimentom treba biti, teško odmah utvrditi pravila. Temporalnom organizacijom, naime, ne upravlja ideja vremena shvaćenog kao sukcesija događaja kojima je moguće odrediti početak i kraj, nego se uzroci i posljedice ustrojavaju po principu nejasnih (u temporalnom i spacijalnom smislu) sjećanja i neodgovornutih odgovora na pitanja koja se tek u jeziku rađaju. U fikcionalnom vremenu „devedesetmrtve“, vremenu u kojemu „Rat, međutim, još uvek, nikad neće

početi“ premda se odigrao i završio, lociranje vremenskih točaka iz kojih bi se mogao derivirati kakav-takav uzročno-posljetični niz (p)ostaje gonetanje. Na čitatelju je da surađuje, donosi izvore i spaša točkice, a roman mu (barem kad je riječ o prvom dijelu) stoji na putu ne nudeći priču u vidu koherencije fabule i smisla djela nego ga prisiljava na dužnost tumačenja.

Svraćanje pozornosti na književnost, tu igru riječi „kojoj je jezik pozorište“², otvara tematsko-motivski kompleks romana naznačen posvetom („Nama, koji smo učili maternji jezik za vreme rata, često bez matere, ježili se“) i motom romana posuđenim iz Deleuzeove i Guattarijeve studije o Kafki i „manjinskoj književnosti“ („Sve što porodica ima jesu vrata na koja od početka kucaju *đavole sile, presrećne što će jednog dana ući*“). Iстicanjem ove misli na početku roman upućuje na intenzivnu uporabu jezika kao svoj temeljni oblikotvorni potencijal i postupak, a ova se intenzivna uporaba u navedenoj filozofskoj studiji dade razumjeti i kao odlika manjinske književnosti i kao ekstenzivna definicija pisanja. Intenzivna uporaba suprotstavlja se značenjskoj i označiteljskoj uporabi jezika; ona, prema Deleuzeu i Guattariju, oduzima jeziku značenje, pri čemu odbacivanje smisla nije apsolutno budući da se odbačeni smisao podrazumijeva. Postupak oduzimanja značenja jeziku realizira se ukidanjem metafore i simbolizma na razini cjelovitog djela, te uporabom riječi, zvukova i krikova koji ne pripadaju smisrenom jeziku³. *Zabluda Svetog Sebastijana* pripovijedanjem realizira ovaj jezični potencijal ogoljavajući značenje s riječi poput, primjerice, „obaška“ i „mašala“ potenciranjem njihove zvukovne vrijednosti putem koje je pripovjedač u stanju doživjeti ih intenzivno: bilo kao milozvučnost, nježnost djetinjstva i utjehu u jeziku, bilo kao riječ koju pridodaje oneobičenim i izglobljenim značenjskim nizovima koji joj radikalno mijenjaju značenje. Na istom je tragu animalni imaginarij romana za kojim pripovjedač poseže oduzimajući svim svojim životinjicama (ježevima, mačkama, pijetlovima, ajkulama, kravama, svinjama i dr.) mogućnost doslovнog i metaforičkog značenja. Povratak zvukovnom jezičnom potencijalu posljedica je pripovjedačevog poniranja u djetinjstvo i sjećanje koje izmiče narativizaciju i interpretaciju znanja o sebi, izbjegavajući tako svakodnevnu uporabu jezika i sposobnost da se riječ pretvori u stabilnog označitelja ili u statičnu sliku. Odvažnost ovog postupka posljedično lišava roman ziheraške razumljivosti i „čitljivosti“ prisiljavajući čitatelja na angažman kojim će osvijestiti vlastitu poziciju u vidu jezičnih, interpretativnih, ali i etičkih izbora.

Zabluda Svetog Sebastijana dijeli sa svojim prethodnicima (*Tiho teče Misisipi*, 2015. i *Pa kao*, 2016), koji su se također našli u većem i manjem žrvnju za NIN-ovu nagradu, neke stilске postupke i tematske preokupacije, ali Tabašević se u njemu odvažio na radikalnije jezične eksperimente koji su roman „koštali“ pristupačnosti i koherencije. Premda je riječ o piscu koji je stvorio već prepoznatljiv i, usprkos kratkotrajnim trzavicama, dobro prihvaćen rukopis, njegovo je dosadašnje postajanje-piscem pokazalo da se u predvidljivim, sigurnim i savladanim obrascima vjerojatno neće zadržati još dugo.

Uzevši u obzir da je žiri NIN-ove nagrade morao pročitati ili barem pokušao pročitati 201 (!) prijavljeni roman objavljen prošle godine, osjećanje beznađa s početka ovoga teksta ne treba čuditi – u takvoj gomili romana, logikom stvari, caruje prosjek jer književnost pišu i oni koji je ne čitaju, kao što je čitaju i oni koji ne čitaju. Dobra književnost, istinska književnost – a to jedno od njezinih „čuda“ – uvijek nađe načina da dođe do onih kojima se obraća.

² Barthes, R. (2009). *Lekcija. Pristupno predavanje na Kolež de Fransu* (1977). Loznicu: Karpas - Beograd: Zuhra, 18.

³ Usp. Deleuze, G. i Guattari, F. (2013). Kafka: u prilog manjinskoj književnosti. *Europski glasnik* XVIII/18, 611-612.

**IGOR PERIŠIĆ: ŽENSKI PORTRETI, BEOGRAD:
INSTITUT ZA KNJIŽEVNOST I UMETNOST, 2017.**

VOZDIZANJE ŽENSKIH GLASOVA

PIŠE: Dubravka Bogutovac

Riječ je o jednoj od prvih knjiga
koje su u cijelosti posvećene
srpskoj ženskoj književnosti,
a u svakom slučaju prvoj knjizi
koja se bavi poviješću srpske
ženske književne teorije i
kritike

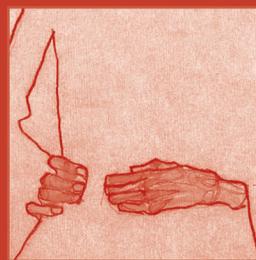
Peta knjiga Igora Perišića (*Gola priča*, 2007; *Uvod u teorije smeha*, 2010; *Utopija smeha*, 2013; *Kritika i metakritika*, 2014), pod naslovom *Ženski portreti* (2017), predstavlja priloge za povijest srpske književne teorije i kritike u vidu portreta kritičarki rođenih u razdoblju od 1961. do 1970. Riječ je o jednoj od prvih knjiga koje su u cijelosti posvećene srpskoj ženskoj književnosti, a u svakom slučaju prvoj knjizi koja se bavi poviješću srpske ženske književne teorije i kritike. Autor u uvodnoj bilješci navodi da bi u potencijalnom drugom svesku knjige, za desetak godina, posvetio pažnju autoricama rođenima od 1971. do 1980. (Jelena Pilipović, Marija Grujić, Vesna Elez, Stanislava Barać, Dragana Grbić, Milica Mustur), dok ne dođe vrijeme da se napiše cjelovita povijest srpske ženske književne teorije i kritike ili nova opća povijest srpske književne kritike, koja bi imala ulogu prevredovanja i dopune one koju je napisao Predrag Palavestra.

Perišićev izbor obuhvaća pojedinačne portrete i jedan grupni portret. Pojedinačne portrete, a time i poglavlja knjige, dobile su autorice: Biljana Dojčinović, Dubravka Đurić, Tatjana Rosić, Vladislava Gordić Petković, Aleksandra Mančići Jasmina Ahmetagić, dok su grupnim potretom predstavljene autorice: Zorica Bećanović Nikolić, Adrijana Marčetić, Zorica Nestorović, Dragana Vukićević, Snežana Milosavljević Milić, Tatjana Jovićević, Gorana Raičević, Ivana Živančević Sekeruš, Ala Tatarenko, Valentina Hamović, Zorana Opačić, Jasmina Vrbavac, Dušica Potić, Aleksandra Jovanović, Zorica Đer-gović Joksimović, Ivana Đurić Paunović, Milica Spremić i Marjana Đukić.

Kriteriji po kojima su autorice svrstavane u zasebne, odnosno grupne portrete su: 1. diskurzivna ženskost; 2. teorijska utemeljenost; 3. misaona provokativnost; 4. spisateljska vještina. Autor ne krije da se u odluci koja će

ИГОР ПЕРИШИЋ

ЖЕНСКИ
ПОРТРЕТИ

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

od kritičarki i teoretičarki dobiti poseban portret, a koja biti uvrštena u grupni, krije i implicitni vrijednosni sud. Jedan od važnih formalnih kriterija bio je i broj objavljenih knjiga pojedine autorice – minimum za manji portret bio je dvije objavljene knjige. Perišićeva knjiga je nastala na križanju feminističkog pristupa i klasične književnopovijesne metodologije.

Termin iz naslova knjige, *ženski portret*, autor preuzima iz studije Stanislave Barać *Feministička kontrajavnost* (2015:11), u kojoj se taj termin uvedi kako bi se naglasila kontekstualna razlika u odnosu na *portret žene*, koji označava žanr bez aktivne feminističke dimenzije. *Ženski portret*, naime, bio je karakterističan za časopise feminofilne orientacije iz trećeg i četvrtog desetljeća 20. stoljeća i ostaje značajan do danas. Njegov razvoj uvjetovala je pojava feminističke kontrajavnosti. Prema Stanislavi Barać, ženski portret u srpskoj periodici dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća podrazumijeva sljedeća distinkтивna obilježja: da je nastao u kontekstu ženskog autorstva i/ili borbe za ženska prava; da predstavlja manje ili više razvijenu sliku žene (konkretnе žene, ženskog tipa, žene kao društvene grupe, određenog mitskog ili književnog lika); da sadrži emancipatorsku tendenciju i eksplicitan ili implicitan feministički pristup u predstavljanju odabranog "lika"; da uspostavlja određeni semantički odnos s aktualnim ideologemom *nove žene*,

ukoliko je već neposredno ne promovira; da prikazuje položaj žene ili žena na fonu patrijarhalnih društvenih normi, ispisujući karakteristični narativ o emancipiranoj ili diskriminiranoj ženi; da bilježeći ove narative i birajući "junakinje", bilo iz prošlosti ili iz suvremenosti, svjesno ili nesvesno sudjeluje u radu na ženskoj povijesti. (Barać 2015: 26-27)

Perišić se direktno referira na temu muškog autorstva ženskog portreta: iz određenja žanra ne proizlazi da žensko autorstvo nužno podrazumijeva i to da autor u spolnom i rodnom smislu mora biti žena; važno je da portreti nastali u ovom žanru postaju sredstva promocije i konstrukcije novog i drugačijeg rodnog identiteta u odnosu na tradicionalno shvaćen ženski identitet, prema Stanislavu Barać (2015: 19). Autor ove knjige je muškarac koji se pozicionira u polju liberalnog feminizma i tako sudjeluje u radu na ženskoj povijesti. Liberalni feminizam oslanja se na opću liberalnu teoriju o ljudskim pravima, u okviru koje se može djelovati u svrhe poboljšanja položaja žena i inzistira se na reformama sistema, ne osporavajući sam sistem (Mršević 1999: 73-74).

**Autor ne krije da se u
odluci koja će od kritičarki
i teoretičarki dobiti
poseban portret, a koja biti
uvrštena u grupni, krije i
implicitni vrijednosni sud**

Ogledi iz *Ženskih portreta* "pružaju ruku potrebi feministkinja za feministima", ističe sam autor u predgovoru, uz jednu važnu ogradi: traže da pozicija njihovih autora bude tretirana kao "mainstream feminism", dakle ona pozicija koja vodi računa o vezama s prethodnim književnim i filozofsko-teorijskim tradicijama. Drugim riječima, autor se zalaže za kritiku "unutar akademskih disciplina" (Spivak 2003: 307) i pritom vodi računa da tako shvaćen diskurs ima metakritičku samosvijest – spremjan je i sposoban da podvrgne kritici i samoga sebe i druge feminističke diskurse.

Autor u predgovoru također ističe da u pojedinim portretima koristi maskulinu, ali nježnu ironiju koja služi u kritičarske svrhe, što nije karakteristično za žanr ženskog portreta i njegovu aktivističku dimenziju. Knjiga nastaje na križanju feminističke teorije i klasične književne historiografije – stoga je u njoj prisutan odmak od "pravovjernog" feminizma i osvaja se sloboda za ispisivanje malih književnopovijesnih portreta autorica kod kojih nema ničega feminističkog. Ton nekih portreta, naglašava autor, može zazučati kao "naučno ljubavni". (Perišić 2017: 14)

Budući da je u ovom kratkom prikazu nemoguće opisati svaki portret zasebno, fokusirat ćemo se na ona mesta u knjizi koja smatramo osobito zanimljivima jer "iskazu" iz matrice znanstvenoga pristupa građi i potvrđuju zaigranu osobnost autora, koji je često vrlo duhovit i ironičan, s osobitim smisлом i nervom za ljepote paradoksa. Tako, primjerice, u prvom

eseju svoje knjige, posvećenom portretu Biljane Dojčinović, naglašava da je prirodno da dvije njezine knjige objavljuje književno društvo "Sveti Sava". Naime, kod ove autorice ne postoji binarna opozicija feministika i tradicije. I feministika i tradicija su za nju pojmovi koji pripadaju istom korpusu kulture kao pluraliteta. Zato je logično da joj knjige objavljuje književno društvo "Sveti Sava", jer se Sveti Sava u paradoksalnom utopijskom povratku u prošlost može zamisliti kao borac za prava žena: "Ako bi se u intuitivnom vremenoplovskom gestu, dakle, Sveti Sava mogao zamisliti kao prvi srpski feminist, onda nije nezamislivo ni da se u budućnosti ukaže potreba za ženskim rodom imenice patrijarh." (ibid. 34)

**Perišić u svojoj knjizi
koristi stroge kritičke
i književnoznanstvene
metode, ali ih supostavlja
ravnopravno uz osobne
stavove, mišljenja i
ironijski odmak spram
građe, što knjigu čini lako
čitljivom, zanimljivom
i mogli bismo čak reći –
zabavnom**

U portretu Vladislave Gordić-Petković Perišić se pita: "da li ta žena ikad spava?" (ibid. 97), dok u portretu Jasmine Ahmetagić, kritizirajući psihološku kritiku i tretiranje likova kao ličnosti daje ime toj pojavi ("sestro slatka" sindrom (ibid. 131)), a u grupnom portretu duhovito koristi arhaičan leksik ("Na taj način, već na početku naučne karijere Zorica Nestorović će pokazati punu istraživačku samosvest, ne podležući iskušenju da na silu vozdiže izabrani predmet proučavanja" (ibid. 151; kurziv D. B.)).

Perišić u svojoj knjizi koristi stroge kritičke i književnoznanstvene metode, ali ih supostavlja ravnopravno uz osobne stavove, mišljenja i ironijski odmak spram građe, što knjigu čini lako čitljivom, zanimljivom i mogli bismo čak reći – zabavnom. Njegov doprinos feminističkoj kritici u Srbiji (i šire) je ovom knjigom ogroman, jer on ne samo da zainteresiranom čitatelju otkriva ženske portrete, nego ih kritički vrednuje, kontekstualizira i stavlja u okvir šire teorijske misli – kako feminističke, tako i književnoteorijske u širem smislu riječi. On svojom knjigom ispisuje paralelnu povijest književne kritike u Srbiji i time organizira građu za – kako sam i najavljuje – novu povijest književne kritike u Srbiji, koja bi obuhvatila sve relevantne glasove književnokritičke misli. Perišićevi znanstveni napori, započeti knjigom *Kritika i metakritika* (2014), vrijedni su svake pohvale, osobito stoga što je autor, "kažu društvo i fiziologija – ipak muškarac" (ibid. 13), što nas dovodi do toga da se složimo s njim u stavu da su feminističkoj teoriji i kritici potrebni – feministi.

**GORAN ČOLAKHODŽIĆ: *PRED GRADOM SU KOSCI*,
ZAGREB: HRVATSKO DRUŠTVO PISACA, 2018.**

PRED GRADOM BUDUĆNOSTI

PIŠE: Srđan Gagić

**Goran Čolakhodžić i drugom zbirkom
dovoljno odstupa od onog što
bi predstavljao presek trenutne
pesničke produkcije u regionu,
delujući začudno, sveže i autentično.
Pred uljuljkanog čitaoca postavlja,
verovatno ne najbolju pesničku zbirku
u 2018. godini, ali svakako izazovan
i zamršen zadatak tumačenja i još
jedno nestrpljivo očekivanje**

Svoj prikaz knjige *Pred gradom su kosti* Marko Pogačar zaključio je konstatacijom kako, uprkos tome što se radi o intrigantnom rukopisu, njegova šifriranost i zatvorenost onemogućuju njega kao čitaoca da pronađe ključ estetske ravni ove knjige. U ovoj tvrdnji nalazi se delimična istina o drugoj Čolakhodžićevoj zbirici; ona jeste jezički i semantički kompleksna često do nivoa hermetičnosti, ne samo za razumevanje i tumačenje, nego i za čitanje – sa sličnim sam se problemom i sam kao čitalac susreo. Međutim, upravo takva, ova poezija provocira, traži strpljenje i analitičnost, podstiče čitaoca da se na pojedine pesničke slike dodatno vraća, u cilju dešifrovanja značenja i smisla koji su dobrim delom već unapred ponuđeni kao ključ za čitanje.

O prvoj pesničkoj knjizi Gorana Čolakhodžića pisao sam pre nekoliko godina u *Prosjeti*, anticipirajući izvesna očekivanja od njegove sledeće zbirke, a pošavši od vlastitog uverenja da je reč o jednoj od najboljih prvihi, i uopšte pesničkih knjiga koja se pojavila poslednjih godina na našem zajedničkom jezičkom prostoru; ni u narednim godinama nije bilo na našem jezičkom prostoru tako izrazitog i zrelog prvenca kao što je *Na kraju taj vrt*. Čolakhodžićev prvenac je dosta ležerno, bez naročitog truda autora da uradi više na samopromociji, čemu su pesnici mlađe generacije vični i prilično asertivni, postala prepoznatljiva, cenjena i rado

čitana knjiga poezije. Druga Čolakhodžićeva zbirka nastavlja otprilike tamo gde je stao njegov prvenac – na pragu grada, s kojim je imao *nešto neriješeno*. Međutim, ovo kretanje čini se povratnim – nešto se neizrečeno sa lirskim subjektom i gradom već dogodilo, te lirski subjekt u razlagu s gradom oseća ponovno nadiranje prirode. U tom smislu zbirka *Pred gradom su kosti*, kako se naslovom anticipira i signalizira, jeste nastavak prve knjige, ali ne neposredan i direktan. Čini se da se u procesu između dve zbirke, na iskustvenim i spekulativnim ravnima, dogodio susret lirskog subjekta sa gradom, te da je tek na posledicama i uvidima tog susreta nastao svet zbirke *Pred gradom su kosti*. A kad se kostima pridaju sva potencijalna simbolička značenja, jasno je da Čolakhodžićev grad ima samo dve mogućnosti – da se formira u svesvetski Ekumene-polis u posthumanističkom raskidu čoveka s prirodom i označi konačnu pobedu civilizacije kulture ili da abdicira pred pobunjenom prirodom, da joj povrati urušeno dostojanstvo, a čoveka vrati arhezavičaju. Oba su scenarija civilizacijski prelomna.

Izvesne promene vidljive su već na nivou pesničkog jezika, a pomenućemo samo neke. U pogledu sintakse naročito upada u oko delimična redukcija znakova interpunkcije koja destabilizuje uobičajenu rečeničnu intonaciju, povremeno potcrtavajući ključna značenjska i/ili ritmička

čvorišta pesme, dok u drugim slučajevima, naprotiv, postaje komunikacijski šum koji ometa čitaoca na putu razumevanja. Redukovana je i sama rečenica – ponekad na uštrb značenja, a češće u korist ritma. Ritmičnost, koja je u prethodnoj zbirci bila deo povremenog, ludičkog pojgravanja jezikom, postaje važan činilac u ovoj poeziji: ritam je suštinska podloga Čolakhodžićevog slobodnog stiha koji u nekim pesmama ima gotovo preciznu metričku vrednost („Prije kartografije“), a pravilne i nepravilne rime pojavljuju se onde gde njihovo prisustvo može doprineti značenju pesme. Posebno iznenađenje donosi autorova leksika. Bogata, autentična leksika zbirke *Na kraju taj vrt*, koja je počivala na dobrom poznavanju i rafiniranoj upotrebi leksema iz flore i faune, zamenjena je drugaćijim leksičkim korpusima, ponovo iznenađujući bogatstvom i inventivnošću upotrebe reči. Sve ovo ukazuje na promišljanje jezika, forme i puta kojim će se poezija kretati, a u sebi pohranjuje i ono što je, na nivou mišljenja i saznanja, definisalo vreme proteklo od prve do druge knjige.

**Ova poezija provocira, traži
strpljenje i analitičnost,
podstiče čitaoca da se na
pojedine pesničke slike
dodatno vraća, u cilju
dešifrovanja značenja
i smisla koji su dobrim
delom već unapred
ponuđeni kao ključ za
čitanje**

Pesme u zbirci *Pred gradom su kosci* razvrstane su u cikluse kojima, osim jednog, prethode prološki lirske fragmenti. Ciklusi redom nose nazive „Razlaz“, „Za koprivama (I)“, „Povijest prava“, „Sjena tornja“, „Za koprivama (II)“, „Zadnja košnja“ i u najopštijem smislu razumemo ih kao putovanje koje počinje razlazom – kretanjem sa mesta, pokretanjem promene uz rastanak s gradom. Lirske subjekat se kreće kroz scenografiju na kojoj se smenjuju pusti trgov i političke parole i aktivizmi, uz defetištičku konstataciju „kao da to išta mijenja/kao da zastor od toga sporije pada/Uvijek se/uvijek te vlade, glave i zemlje/jedino broje“ (The moon looks on them all), ka prirodi kao želenjom prostoru sa potrebom da se razreši neprijateljski odnos ova dva entiteta, da se umiri predapokaliptična anksioznost čoveka, dok u pozadini стоји vizija univerzuma koji „prodire lakše u prozirnu/jabučicu Zemlju/izbuljenu strahom i skučenu u mraku/ /U dnu mulja noći ono jedno žablje oko.“, dajući na kraju zbirke konačan uvid u to u kojim okvirima autor razmatra položaj prirode i čoveka.

Često, međutim, osim grafički, nije sasvim čvrsta i jasna granica među ciklusima i čini se da su oni ovde podjednako opravданo mogli i izostati: svet i smisao ove knjige razaznaje se i postaje celovit isključivo ako se zbirka tretira kao celina čiji se elementi međusobno dopunjaju i mozaički nadovezuju, umesto da se pristupi tumačenju pojedinačnih pesama ili ciklusa u potrazi za partikularnim vrednostima. Tek retke pesme iz ove zbirke mogu funkcionalisati sasvim nezavisno, a autor je – prepostavimo hotimično – imenovao i naslovio samo one pesme koje bi se mogle izdvojiti iz zbirke i čitati samostalno. Većina pesama, pak, ostvaruje se pod okriljem ciklusa i u kontekstu zbirke kao konstrukcije, što svakako upućuje na konceptualnu utemeljenost ovog rukopisa, ali i na nedorečenost pojedinih pesama.

Zbirku otvara prološka pesma koja se, naročito nakon iskustva čitanja celine, može tretirati i kao poetički iskaz, koji otvara ne samo teme koje su važne za razumevanje ove poezije, već i poetička uporišta koja će, pre svega na planu doživljaja jezika, u ovoj knjizi ponuditi možda i najizrazitije novine. Uvodni tekst markira ključne pojmove između i spram kojih se kreće i formira svest njegovog lirskog subjekta: „mjesta“ (prostor), „povijest“ (vreme), „imena“ (jezik). Prostor je za Čolakhodžića upisan u identitetski nanos lirskog subjekta, a utoliko je opravdanje korišćenje prvog lica množine. Čolakhodžićev čovek se određuje, samerava i pozicionira spram gotovo metafizičkog dualizma priroda:grad, kao materijalne stvarnosti koja, opirući se imenovanjima, krije najveće i najjednostavnije istine o čovekovom postojanju. Taj uvodni zapis koji prethodi ne samo prvom ciklusu, već i zbirci u celini, preispituje kvalitet odnosa između prostora i vremena, a u Čolakhodžićevu poeziju uvodi i novi problem – problem imenovanja, kao mogućnosti jezičkog sameravanja prostorno-vremenskog trajanja čoveka i prirode, i uopšte mogućnosti njegove jezičke formulacije, ako se krećemo ka univerzalnijim kategorijama. „Mjesta blijede“ i nestaju prema nekakvom uzorku koji je „svojstven“, dakle njima imantan. Mesta koja stvara čovek već su po svom poreklu predodređena za nestanak, pri čemu u ovoj poeziji to neće biti ospoljeno kao definitivna, apokaliptična vizija razaranja, već svest o promenljivosti i kretanju kao stalnom nastajanju i nestajanju, na granici uzajamnog uništenja suprostavljenih likova tog sveta. U tom smislu Čolakhodžićeva mesta su istovremeno i privremena koliko i večna – ona očituju večiti čovekov tragični poriv da se utemelji u prostoru, ne bi li utemeljio i vlastito trajanje. Treba imati na umu da su prolazna mesta kod Čolakovića, uvek mesta kulture. Njima su suprostavljeni oni drugi prostori – prirodni prostori koji su samoobnovljivi i koji, u Čolakhodžićevu viziju, stoje pred gradom. Iako su iz čovekovog oblikovanja prostora proterani, oni nisu poraženi; izmešteni iz urbanog prostora, zapravo ga uokviruju.

Važnu novinu u zbirci *Pred gradom su kosci* predstavlja ideo društvene i političke svesti koja je u ranijim autorovim pesmama progovarala tek sporadično, i obično na implicitnim nivoima teksta. Čolakhodžić sada progovara glasom za njega novog, društveno i politički svesnog subjekta. Reklo bi se da je upravo uvođenje kategorije vremena i istorije okrenulo autorov pogled i ka političkim, pre svega

globalnim fenomenima kao što su rat ili migracija, koji u pesnikovoj viziji nisu dnevopolitička već civilizacijska pitanja. U tom smislu i vreme koje njegov lirski subjekt teži da spozna nije samo trenutno, jasno kontekstualizovano, vreme već ono koje podrazumeva u sebi „sve što je prethodilo i sve što će uslijediti“. A u tako apstrahovanom vremenu, ovaj subjekat pokušava da pronađe ono što je opšte i svevremeno i uvek mu se, u raznim svojim likovima, kao takva ukazuje priroda: „Što radi more dok se mi previremo ne radi/ništa“ (Manila). Priroda, dakle, postoji, traje i obnavlja se u poznatim ciklusima, dok je čovek, sa svetom kojeg je izgradio, koji „više nema jedno ime/ni okrugle obrise“, taj koji unosi neželjene promene u postojeći poredak. U pesmi „Ministarstvo obrane“ lirski subjekat ističe kako „parada tenkova/zapravo ničime ne mijenja prostor/a najmanje vrijeme“, pa ipak „pod čelikom čuči/povratak na početak/i kraj“, što nam potvrđuje da kod Čolakhodžića imamo dva tipa vremena koji se međusobno dodiruju: jedno je ono vreme koje smo već nazvali istorijskim – „povijest se dijeli prolaskom brigada“ (Ministarstvo obrane) – a drugo je vreme koje ne služi da narativizuje iskustvo, već ga posmatramo kao jednu od dimenzija prostor-vreme kontinuma, koje ima kosmološke razmere. Utoliko, Čolakhodžićev nerazrešen problem sa gradom, zapravo je posledica njegovog suštinskog antiantropocentrizma koji proističe iz ekološke svesti i ekokritičkog pogleda na dominante matrice u kojima se prednost daje kulturi, kao civilizacijskom konceptu koji u svojoj osnovi ima grad, nasuprot prirodi.

**Tek retke pesme iz ove
zbirke mogu funkcionsati
sasvim nezavisno, a
autor je – prepostavimo
hotimično – imenovao i
naslovio samo one pesme
koje bi se mogle izdvojiti iz
zbirke i čitati samostalno**

Pred gradom su kosci ne dekontekstualizuje samo istorijsko vreme; na sličan način pristupa i prostoru. U jednoj od najuspelijih, neimenovanih, pesama, koja otvara neveliki ciklus „Za koprivama (I)“, na mestu naslova nalazi se, u kurzivu data, lokalizacija Vinkovićeva odzgođe gore. Prepostavljajući mesto samom imenu (ili alternativno vremenu), Čolakhodžić opredeljuje prostor kao najvažniju i najpotentniju kategoriju svoje poezije. Međutim, taj prostor nije statičan utoliko što ni poezija Gorana Čolakhodžića nije deskriptivna, pejzažna. On prostor shvata dinamički, kao što i položaj čoveka u fizičkom prostoru doživljava dinamično. Međudelovanje čoveka, prirode i drugih pojavnih

oblika, kreću se i menjaju u vremenu. Još više, prostor u zbirci *Pred gradom su kosci* dobija mogućnost stalne rekontekstualizacije, te tako Vinkovićeva ulica za lirskog subjekta u trenutku njegovog kretanja uz nju, može biti Zapadna Nemačka, čime se dokazuje „univerzalnost prostora, njegove/plastičnosti, nekog dubljeg prelijevanja iskustva,/ opcije da ovo bude i Dojčland i Zagreb/i da ne bude ništa.“ Prostor, dakle, postaje nešto, tek ako mu damo kontekst ili, ako ga imenujemo. Izvan upisanog značenja, on ne postoji – samim tim se negira i čovekova uslovljenost ili definisanost prostorom: onim imenovanim, državotvornim, konstruktivnim prostorom koji se prinudno upisuje u identitet pojedinca. Na drugom će mestu ovaj lirski subjekt, pred „Zadnju košnju“ opisati „prostor oslobođen imena“ koji pluta u vremenu, kao u jeziku. Ono što nema ime, nema jasnou poziciju u vremenu, a jezikom postaje neuhvatljivo. Problem imenovanja jeste problem jezičke (ne)moći da obuhvati stvarnost i on je od početka do kraja prisutan u zbirci.

Pesma „Ekumenopolis“, naslovljena je prema ideji o svetu kao jedinstvenoj urbanoj celini, posledici hiperrazvoja gradova. U takvoj antiutopiji stanovnici se sećaju „ljudi starine“ koji „govore riječ pojedinač“ – jer u takvom jedinstvu sveta ne postoji individualizam – iako pokušavaju ponovo podići „ono nešto (...) čemu više nema imena“. Ono čemu se zaboravi ime, ne postoji. U ovome se nazire Čolakhodžićev otpor globalizmu, koji ne kreće sa zavičajnih ili nacionalnih pozicija jer se ne opire zajedništvu naroda, već unifikaciji prostora. Sa pozicije koju ovaj subjekat prepoznaće kao univerzaliju i koja je povezana s njegovim pripadanjem prirodi on sa zebnjom i nostalgično Ekumenopolis vidi kao svojevrsan svršetak čoveka i civilizacije na granici prirode i urbaniteta. Ekspanzija urbanog deluje, međutim, organski; u prozaidi koja prethodi ciklusu „Za koprivama (II)“, trg nastaje sam, grad ga, jednostavno, izluči – umnožavanje i ekspanzija su imanentno svojstvo Čolakhodžićeve vizije grada. Grad je nepregledna, progresivno rastuća scenografija od cigli, koloseka, „crkve bez imena“, vodotornjeva, bez ljudi, bez radnje: „vrijeme kao i obično stoji ili ne postoji, radnje nema, drame ne, likovi asimptotski prilaze ka sceni, sve samo čeka – ali ne valja ni ta riječ“. Čekanju se opire ono poverenje u kretanje i obnovu, koje subjekat privržen prirodi na kraju mora imati u osnovi svog razumevanja sveta. U suprotnom, bez poverenja u obnovu, ne bi bilo ni ovakvog subjekta.

Kritika je dosad ocenjivala zbirku uglavnom u kontekstu Goranova uspešnog prvenca, dajući prednost zbirci *Na kraju taj vrt*. U obilju pesničkih knjiga koje tretiraju poželjne i očekivane teme, krećući se u krugu oprobanih i poznatih poetičkih matrica i zadovoljavajući očekivanje poželnog čitaoca i još poželjnijeg kritičara, Goran Čolakhodžić i drugom zbirkom dovoljno odstupa od onog što bi predstavljaо presek trenutne pesničke produkcije u regionu, delujući začudno, sveže i autentično. Time pred uljuljkanoг čitaoca postavlja, verovatno ne najbolju pesničku zbirku u 2018. godini, ali svakako izazovan i zamršen zadatak tumačenja i još jedno nestrpljivo očekivanje – u kom će pravcu nadalje krenuti i dokle će stići zasigurno jedan od vodećih glasova u novoj poeziji regiona.

PROSTI ŠESTOZVUK

Ivan Tulić

Ivan Tulić, 1983. Rođen u Pančevu. Živi u Beogradu.
Objavio dve koautorske knjige. Objavili ga neki časopisi.

Izolacija

Provodim dane u kući
i kuvam
glancam podove i rernu i frižider
brinem o prljavim sudovima i uflekanim krpama.

Postajem dlakava tempirana bomba.
Mirna ruka što meša meso i luk i dodaje vodu
lovorov list i supenu kašiku aleve paprike
(zbog ukusa)
Dok sitno secka krompir i puši dve pakle dnevno.

Kad god bi voda proključala
poželeo sam da stavim ruku u lonac i razmišljam o karijeri
ali bih umesto toga gasio ringlu
skidao se u gaće
i žvakao obrok kao da to radim po prvi put.

Što sam duže bio bez posla
bolje sam kuvao
samo što to nikoga sa biroa za zapošljavanje nije zanimalo.
Trudili su se da mi nađu posao i o tome me obaveste
ali je telefon bio isključen zbog dugovanja
a ja sam danima sedeо uprljan besposlicom
i krišom usavršavaо gulaš.

08.03.

Osmi mart je za cveće
ono što je nekada 29. novembar bio za svinje.
Nisam joj kupio poklon niti čestitao.

Otišli smo do fotografa
gde se slikala u zelenoj i beloj košulji
i crnoj korporativnoj sukni do kolena
zbog oglasa koji smo našli na internetu.

Ostao sam iznenađen koliko joj dobro
stoje visoke potpetice.

Stegla je usne u osmeh i stala pred objektiv.
Platili smo dve fotografije 300 dinara
pozdravili se sa vlasnikom lokalne
i skliznuli niz ulicu.

Oblaci su jurili jedan ka drugom
dok su mrtve ruže u zgužvanim celofanima
stajale mirno pored prodavačica.
Zapalili smo po cigaretu
u sećanje na izgorele radnice tekstilne industrije

Po prvi put da nam je dim išao gore
ka nebu
sa nekim nazovi razlogom.

Predsednik kućnog saveta

Prvi lik kod kog je trebalo da se uselim
me je non-stop zvao lutko
Par puta sam mu rekao da obustavi
Izvinio se
ali je tražio previše za tu gajbu

Uselio sam se u stan u potkovlju kuće
koja je previše asocirala
na period eksproprijacije
gazdarica je bila na spidu i pivu
a u prizemlju je
ni manje ni više
nikla detektivska agencija

Prezimio sam možda najbednijih par meseci
svog života
pokupio svoje stvari i knjige
u kese za đubre i isto tako jeftino
otišao
bez osvrтанja

Centar pa predgrađe pa opet centar
Nije mi bilo bitno gde je to tačno dom
Nisam imao želju za bacanjem sidra
Bio sam mediokritet popišan kapitalizmom
I gledao da u roku od sat vremena
Stignem do posla i u ulici imam mesaru
berberina i kladiioniku
da zidovi ostanu prazni i beli
kao podsetnik kakav život vodim

Gazda jedne garsonjere mi je rekao
da ako želim da budemo u prijateljskim odnosima
ne dovodim nikoga i ne pravim žurke
jer ispod živi protojerej
(Bilo mi je nekako logično da pop i ja zamenimo stanove)
Još mi je dodao da mrzi mačke
i živi dve zgrade niže.

Stan u kojem sam sada je na visokom prizemlju
Gazda je mojih godina
i eventualno spušti pljugu pre nego što
pokupi kintu i račune.

Juče mi je rekao da predsednik kućnog saveta
matorac od sedamdeset i kusur
kreše ciganku spremaćicu
i pokušava da iz adaptirane vešernice
koja je zajedničko vlasništvo
izbaci šestočlanu porodicu kako bi uselio švalerku.

Moguće je da najluđe ideje dolaze pred smrt
ali je šteta upamtiti ga
kao najveću pizdurinu ikada
a ne kao čoveka koji može da ševi sa sedam banki
dok pola nacije prikriva impotentnost
rakijom i lekovima
verujući da žene sa kojima su ne zaslužuju
ni dodir
a kamoli doručak
u krevetu.

U sobi

Sedim i čitam poeziju
dok mi mišići vilice pulsiraju.

Pesme i nisu neke
ali im svejedno posvećujem pažnju.

Divno je što se neki ljudi još uvek nisu predali.
Loša stvar je što malo šta imaju da kažu.
Ipak
trudim se da ih razumem.

Dva dana sedim zatvoren u sobi zelenih zidova
i ne smem da napravim korak ka vratima.
Znam da me u kuhinji čekaju neoprani sudovi
i prljava sudopera
i ako počnem da im pridajem značaj
zazvoniće telefon
neko će pokucati
pas će hteti u šetnju
kapi će grmeti iz slavine

Zato ostajem zatvoren sa njihovim pesmama u ruci
i pokušavam da svedem disanje na minimum.

Književne večeri

Uglavnom
oni zauzmu svoja mesta i ždrakaju očima
uzduž i popreko
posađeni u one neudobne plastične stolice
od kojih im pogled postaje oštar i analitičan

Svako od njih obožava da čuje lošu pesmu
i nagradi je lažnim aplauzom
ili nakurčenim podsmehom
ali niko od njih nije seo pred prazan papir.
Niko od njih nije mrdnuo kurcem
za jedan prosečan stih.
Čak i kada im to budeš rekao u lice
teško da će priznati da im je poezija najobičniji čorsokak
ali će svejedno ostati prikovani u te stolice
obučeni onako kako oni misle
da se umetnici danas oblače.

Moraš biti rezervisan ako si se već zadesio na takvom skupu.

Ili ćeš čuti nešto dobro
ili shvatiti da umetnost onako kako je oni doživljavaju
nije ništa više do obične uvrede
jer sve to deluje
kao prosečan dribbling kraj aut linije
sa katastrofalno loše upućenim centaršutom
na drugu stativu.

Sredina čini mi se i ne postoji

Možda baš zbog toga pišemo
i smišljamo kratke odjeb rečenice
za slučaj da neko počne da proziva
to za šta mislimo da radimo besprekorno.

Ne brini

Bićeš pesnik
ali tek pošto ti kosti odleže pedeset do sto godina.
I bez da pitaš izdavače
znaš da prava afirmacija dolazi posthumno
kada mogu da kažu da si verno predstavljaš
stanje u zemlji ili stanje ljudi usled stanja u zemlji
ili da si bio ispred svog vremena
i sve to potpuno besplatno.
Nije isto
jesti
disati
piti
jebati
poznavati i družiti se sa intelektualcima
umetnicima i protuvama
i biti mrtvac čiji su rukopisi
sačuvani od crnice i grobarskih lopata.

Bićeš pesnik
iako je lakše postati
predsednik ili premijer
sa velikom izlaznom ranom
na potiljku ili leđima
od koje se momentalno umire.

NE MAREĆI ZA SVE ŠTO JE BILO I ZA ONO ŠTO TEK DOLAZI

Đorđe Majstorović

Do Mostara smo putovali busom trinaest sati. Negde na pola puta smo prešli graniču i više nije bilo interneta. Tada je sve počelo.

Putovao sam sa Bojanom Todorovićem, IT stručnjakom, koji je pokušavao da zaspodi sam ja na telefonu igrao igricu. Obojica smo putovali istim povodom, išli smo na međunarodni trening odvikavanja od interneta.

U Mostar smo stigli u devet ujutru i na stanici je trebalo da nas sačeka neko od organizatora, ali tamo nije bilo nikoga, ni žive duše, ni interneta. Dakle, mučenje je već krenulo. Otišli smo u pekaru po pitu, kifle i jogurt i tek na izlasku smo primetili dve nejasne prilike sa sunčane strane stanice. Bili su to naš domaćin i upravnik offline logora Mili Đukić, kao i još jedan od učesnika treninga, čuveni zagrebački reper Alen Brlek.

Otišli smo peške do smeštaja koji nam je bio namenjen. Radilo se o novoj zgradbi, na samoj obali Neretve. Zgrada je bila potpuno prazna, poput onih u Murakamijevim romanima, a naš offline logor imao je dve spavaće sobe i veliki dnevni boravak, u kome su se nalazila čak dva neispravna ruteri.

Kao i obično, na ovakvim međunarodnim treninzima, prvog dana se igraju name games i priča se na engleskom, ali smo se mi ipak složili da se sporazumevamo na konstitutivnim jezicima. Bojan Todorović je rekao da su ga u vreme pre interneta zvali Boško i da bi mu bilo lakše da ga i mi, tokom ovog treninga, isto tako zovemo. Alena Brleka su zvali Jure, ali ne po Juri Stubliću, ali da po liku iz filma, mada onog crtanog. Lako sam zapamtio sva imena, odličan sam u tome. Mili je, oduvez, bio Mili.

Prvi dan na ovakvim treninzima, mi iskusni to dobro znamo, ispunjen je i raznim icebreaking igricama, ali kako Neretva nije zaledila ipak smo koristili mostove. Bura

je duvala sa svih strana i češljala nas po svojoj volji. Stvarno nisam očekivao ovakvu hladnoću od Mostara, jer prošli put sam u njemu bio u mesecu avgustu i delovalo je da ovde više nikad neće biti zima, ali voda nad vodama je lagala.

U jednoj od prvih zajedničkih sesija zapitali smo se kako to da na ovom treningu učestvuju samo muškarci, tj. kako to da i žene nisu toliko zavisne od interneta? Posle višečasovnog brainstorminga doneli smo zaključak da žene boli kurac, a da su muškarci pičke.

Od literature za čitanje svako je poneo po nešto. Bili su tu Bolanjovi Divlji detektivi, zatim dva Krležina romana, kao i jedan Basarin, napisan u vremenu pre interneta, dok sam ja poneo treću knjigu Elene Ferante, čisto da bismo naučili nešto i od žena. Za vreme ručka i večere odlazili bismo u restorane sa finom gradskom rajom i tamo smo imali pravo da budemo online pet minuta. Neki su to koristili da bi se javili porodicama, neki da bi kačili fotografije na fejsbuk i instagram, a neki da bi proveravali rezultate engleske premijer lige.

Jure je za ručkom, pod uticajem offline tremensa, izneo teoriju o Mostaru kao centru međunarodne pesničke zavere i onda je krenuo da nabraja sva ta imena koja su se pojavila u poslednjih par godina. Zatim su se dva od tih imena zaista i pojavila, Anita Pajević je došla i donela smoki, jer se to jelo dok smo bili mali i dok nije bilo interneta, a Ajla Ramić je došla i donela sa sobom duh igranja, kombinujući poeziju sa elektronikom. A onda su ponovo nestale poput leptirica.

Boško je bio najmlađi među nama i njemu je bilo najteže. On se bavio uvođenjem elektrifikacije na udaljena mesta poput Farskih ostrva i nije siguran šta bi bez interneta, ali ima plan da za šest godina ostavi sve i da se posveti isključivo freestyle plesu. Jure, sa druge strane, predlaže da ukinemo novac, svima podelimo sve što žele, jer će ukidanjem novca automatski te želje biti svedene na minimum. U nekom trenutku je, logično, došlo i do diskusije o kriptovalutama, ali smo ubrzo shvatili da nam je, za neki ozbiljniji zaključak, neophodan internet.

Posle večere smo bili primorani na dodatnu socijalizaciju, nije bilo dovoljno što smo tokom celog dana morali da pričamo međusobno i čak da se družimo, već su u sklopu dodatnih team building aktivnosti naši domaćini osmislili da idemo i na neki koncert. Pevač u bade mantilu je urlao na nas, a neki nisu to baš najbolje podneli. U svakom slučaju, nismo izdržali do kraja, prerano smo otišli na spavanje i međusobno planirali šta ćemo sve uraditi za onih dozvoljenih pet minuta online.

Sutra ujutru smo se probudili prerano, neki u šest, neki u osam ujutru. Shvatili smo da nam u to vreme internet najviše fali, nekome uz kaficu, nekome uz cigareticu, nekome uz drkicu. Mučenje u stanu sa pogledom na Neretvu se nastavilo, dok smo čekali da naš domaćin i upravnik Mili dođe kako bismo nastavili sa sesijama.

Mili se pojavio tek oko podneva, sa naočarima za sunce preko očiju, mada za tim

nije bilo preke potrebe, i insistirao je da se svi fotografišemo na beloj pozadini, kao za ličnu kartu. Na taj način smo i definitivno inaugurisani i mogli smo da krenemo sa našim današnjim zadatkom. Zadatak se sastajao od toga da smo išli po rođendaonicama kako bismo krali decu od roditelja koji su buljili u telefone. Decu smo odvodili nazad u naš offline logor, gde bismo se sa njima igrali lopte, šaha i asocijacija. Zatim se pojavila čuvena pesnikinja Minela Masleša, koja je došla iz Sarajeva sa predstavnicima nevladinog sektora, zbog čijeg pritiska smo ipak morali da oslobodimo tu jadnu dečicu.

Onda je usledio ručak, pita sirnica i pita krompiruša, koje su bile toliko dobre da smo zaboravili čak i na onih dozvoljenih pet minuta online. Svi smo primetili da se nešto čudno dešava sa nama i nismo bili sigurni u šta to počinjemo da se pretvaramo posle dva nepuna zajednička dana na tom mestu. Nakon toga smo otisli na turu oko groblja, u sumrak, čisto da se još jednom zapitamo ima li interneta posle smrti?

Za to vreme, pas Kipo je veselo trčao unaokolo, ne mareći za sve što je bilo i za ono što tek dolazi.

Za večeru smo jeli pastu sa gljivama, jer Jure je insistirao da gljive imaju posebno mesto u razvoju čovečanstva. Ništa bez gljiva, pa ni pasta. Odnekud su opet dolepršale Anita i Ajla i pridružile nam se u slušanju istog albuma četiri puta zaredom. U nekom trenutku sam pokušao sabotažu cele večeri i prosuo vino na Boškov telefon. Međutim, riža je izvukla stvar, a i on se daleko manje uzbudživao oko toga nego što bi to činio u online uslovima. Samo je nastavio da opušteno jede tuđe napolitanke na klupi za rezervne igrače. Jure je onda počeo priču o tome kako su ljudi sve sjebali i kako je internet samo mreža koju su ispleli da bi imali gde da pobegnu jednog dana. Nisi mogao mnogo da protivurečiš Juretovim teorijama...

Kada sam se probudio sledećeg jutra krenula je da me hvata paranoja. Nisam znao ni jedan rezultat NBA lige, nisam imao pojma da li je građanski rat ponovo na pomolu, kao i ko je još umro od poznatih ličnosti. Situacija je postajala sve nepodnošljivija pa sam iskoristio trenutak nepaženje i još pre doručka otisao na autobusku stanicu, pod izgovorom da idem da bacim đubre i da će mi biti potrebno puno vremena da pronađem kontejner u gradu koji jedva poznajem. Međutim, ispostavilo se da je jedini bus koji vozi nazad tek u večernjem terminu. Trebalo je još ceo dan provesti sa tim frikovima.

Na prepodnevnoj sesiji shvatili smo da je jedino rešenje za sve probleme ovog grada slično onom rešenju koje je doneo internet. Dakle, trebalo je stvoriti savršenog doplangera, na fejsbuku, instagramu, tviteru, čemu god, ali kada bismo u tome uspeli svima bi nam bilo lakše, svi bismo mogli na miru da se posvetimo svojim svakodnevnim životima. Na taj način bi se nesumnjivo najbolje očuvao status kvo u celoj zemlji, kao i pouzdana stabilokratija na čitavom Balkanu.

U poslepodnevnoj sesiji naš domaćin Mili nam je priredio kratku prezentaciju o retkoj ljudskoj vrsti po imenu Pankerus Hercegovičijus, koja živi u zabačenim goletima zapadne Hercegovine, a istovremeno je dobra u ribolovu, organizovanju rejv žurki i basketu jedan na jedan... A onda smo otišli da se sudaramo električnim automobilima na kojima bi pozavidoio i Ilon Mask. Nakon toga je usledila zabava u kući ptica, koje su sve odredom ribe u horoskopu. Glavna dla je bila u tome što smo tamo mogli da imamo neograničen internet, ali je kvaka bila to što se do šifre za WiFi dolazilo tek rešavanjem teškog kviza. Tek tada sam shvatio koliko je moje fakultetsko znanje iz istorije ništavno i malo je falilo da se slomim. Gledao sam u tortu, pomislio na moju majku, ali su me prisutnost velikog broja ljudi na malom prostoru, kao i blizina polaska spasonosnog autobusa, ipak obuzdale.

Usledio je beg, lažni odlazak u WC, izlazak kroz premali prozor, uskakanje u taxi, skoro pa u pokretu, tumaranje po autobuskoj stanici, nestrpljivo iščekivanje i preznavanje do polaska autobusa... Kada sam stigao do Nevesinja imao sam utisak kao da sam osvojio Beč, samo što je sve bilo nekako naopako. Iskoristio sam zrake veštačke svetlosti na usputnim stanicama da dovršim treću knjigu Elene Ferante. Saznao sam mnoge stvari koje nisam znao pre. Bila je to knjiga o onima koji odlaze i onima koji ostaju.

Negde na pola puta smo prešli granicu i opet sam mogao da budem *online*. Tada sam počeo da pišem.

Đorđe Majstorović rođen je 1986. godine u Tuzli. Najveći deo dosadašnjeg života proveo je u Nišu, gde je diplomirao na Filozofskom fakultetu, na departmanu za istoriju, nakon čega se seli u Novi Sad. Rukopis njegovog nultog romana "Zbirka zbrke" ušao je u finale konkursa izdavačke kuće VBZ za najbolji neobjavljeni roman 2011. godine. Nakon toga se posvetio pisanju kratkih priča, od kojih su mnoge objavljene u raznim zbornicima. U dva navrata bio je finalista konkursa za kratku priču na festivalu "West Herzegovina". Rukopis njegove prve zbirke pripovedaka "Ulica izgubljenih reči" pobedio je na konkursu "Golub 2016." za neobjavljeni rukopis autora mlađih od 40 godina koji nisu samostalno objavljivali dela. Knjiga je objavljena juna 2017. godine, u izdanju Gradske biblioteke "Karlo Bijelicki" iz Sombora.

PANOPIKUM

Goran Borković

DEVET HRVATSKIH FILMOVA NA FEST-u

Na beogradskom Međunarodnom filmskom festivalu FEST, čije se 47. izdanje održava od 22. februara do 3. marta, prikazat će se ukupno čak devet hrvatskih filmova u različitim programima, a hrvatski filmaši i pripadnici filmske industrije su i dio stručnog žirija u tri festivalske sekcije.

U glavnom natjecateljskom programu prikazat će se "Osmi povjerenik", koji je bio hrvatski kandidat za nominaciju za nagradu Oscar. Dugometražniigrani prvičanac Ivana Salaja za nagrade će se natjecati u društvu filmova iz Irana, Australije, Francuske, Rusije, SAD-a, Argentine, Njemačke i Veleike Britanije. Predsjednik žirija te sekcije je hrvatski glumac Goran Bogdan, dok je glumica Sanja Vejnović članica žirija, izvijestio je Hrvatski audiovizualni centar (HAVC).

Natjecateljski program "Srpski film (Srbija i prijatelji)" donosi dugometražniigrani film Predraga Ličine, "Posljednji Srbin u Hrvatskoj", koji u redovnu kino-distribuciju kreće 28. februara. U istoj sekciji su i filmovi "Aleksi" Barbare Vekarić, "Sam Samcat" Bobe Jelčića te manjinske koprodukcije "Izbrisana" Mihe Mazzinija, "Iz ljubavi" Nenada Mikovića i "Reži" Koste Đorđevića. Među članovima međunarodnog žirija koji dodjeljuje nagradu u ovoj sekciji je i ravnatelj HAVC-a Daniel Rafaelić.

U programu "Fokus Evropa" prikazuje se "F20" Arsena Antonia Ostojića, a u sklopu "Specijalnih projekcija" film "Svaka dobra priča je ljubavna priča" Matjaža Ivarišina i Rajka Grlića. Program "FEST predstavlja" donosi film Andeala Jurkasa "Do kraja smrti", koji u redovnu kinodistribuciju kreće na proljeće. Nagradu kritičara Nebojša Đukelić za najbolji regijski film festivala dodijelit će tročlani žiri u kojem je, među ostalima, hrvatski filmski kritičar i pisac Jurica Pavičić.

„BOŠKO BUHA“ ZAMALO PRODAN

Najavljen prodaja objekata Memorijalnog kompleksa "Boško Buha" na Jabuci kod Prijepolja, koja je izazvala burne reakcije stručne i šire javnosti, otakzana je uoči planiranog javnog nadmetanja u Beogradu. Na prodaju će biti ponuđen samo hotel s pokretnom imovinom, dok se odustalo od javnog nadmetanja za Spomen-dom "Boško Buha", Muzej pionira i omladine Jugoslavije u Memorijalnom kompleksu "Boško Buha", te za Dom kulture, paviljone za smještaj gostiju i vilu "Jabuka".

Agencija za licenciranje stečajnih upravnika, kao stečajni upravnik ugostiteljsko-turističkog poduzeća "Putnik Prijepolje" d.o.o, objavila je 21. februara u Politici i Večernjim novostima da otkazuje prodaju nepokretne i pokretne imovine stečajnog dužnika. Prodaja imovinske cjeline 1, koja obuhvaća hotel, bit će održana 28. februara kao što je planirano.

Najavljen prodaja objekata Memorijalnog kompleksa "Boško Buha" izazvala je burne reakcije u javnosti, a tim povodom pokrenuta je i online, na inicijativu dramske pedagoginje Ivane Bogićević Leko i povjesničarke dr Sanje Petrović Todosijević.

Memorijalni kompleks "Boško Buha" proglašen je 1986. godine kulturnim dobrom od izuzetnog nacionalnog značaja, a do početka 90-ih i raspada SFRJ bio je jedna od najposjećenijih turističkih destinacija, koju su obilazile mnoge školske ekskurzije. U tom kompleksu su i prvi godina po raspodu Jugoslavije organizirani edukativni i kreativni programi za djecu iz regije.

Kompleks je podignut u slavu Boška Buhe, najmlađeg nosioca Ordena narodnog heroja u Jugoslaviji, koji je kao 17-godišnjak poginuo na Jabuci 1943. godine - na mjestu na kojem se i nalazi Memorijal nazvan njegovim imenom. Memorijalni kompleks "Boško Buha" sačinjavaju: kameni biljeg s natpisom: *Ovde je 1943. godine poginuo pionir, borac i narodni heroj Boško Buha*, 17 borova posaćenih na mjestu njegove pogibije, brončana figura dječaka-borca s puškom i knjigom, osam brončanih spomen-bista jugoslavenskih pionira-partizana, od kojih je većina posthumno odlikovana Ordenom narodnog heroja (Lepa Radić, Vera Miščević, Mate Blažina, Sava Jovanović Sirogojno), te Spomen-dom "Boško Buha", Dom kulture i Muzej pionira i omladine Jugoslavije.

„IZA SEDAM LOGORA“ I U BEOGRADU

Foto-monografija „Iza sedam logora: Od zločina kulture do kulture zločina“, autorski rad fotografa Hrvoja Polana, piscu Viktoru Ivančiću i novinaru Nemanju Stjepanoviću, predstavljena je 13. februara u Centru za kulturnu dekontaminaciju u Beogradu, uz sudjelovanje autora i izložbu fotografija mesta stradanja tokom 90-ih u Hrvatskoj, BiH i na Kosovu.

Uzimajući za polazište domove kulture i objekte kulturne namjene koji su tokom ratova 90-ih pretvoreni u logore i mučilišta, knjiga sinergijom snažnih kreativnih izraza, te faktografskom komponentom, poziva na promišljanje o odnosu konstrukta nacionalne kulture i nacionalno motiviranog ratnog nasilja. Karakter ideološki oblikovane „nacionalne kulture“ – upućuju autori – efikasna je priprema terena za nastup „nacionalne torture“ i služi proizvodnji konteksta koji uspostavlja i opravdava nečovječnost.

Knjiga kroz tri posebne autorske cjeline govori o izuzetnoj važnosti očuvanja prostora kulture kao prostora slobode. Izložbu fotografija Hrvoja Polana, koje bilo je današnji izgled nekadašnjih domova kulture – mesta stradanja u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Kosovu, posjetitelji CZKD-a mogli su pogledati u februaru. Promociju foto-monografije organizirao je beogradski forumZFD-a.

RUSI VRAĆAJU 166. LIST MIROSLAVLJEVOG JEVANĐELJA

Originalni 166. list *Miroslavljevog jevanđelja*, koji je još u 19. vijeku iscjepao i odnio sa sobom u Rusiju ruski duhovnik Porfirije Uspenski, bit će vraćen u Srbiju, potvrdili su 17. januara u Beogradu predsjednici Srbije i Rusije Aleksandar Vučić i Vladimir Putin. Ujedno, u Rusiju će biti vraćene slike Nikolaja Rerija, koje su u Narodnom muzeju u Beogradu, a dospjele su u Srbiju između dva svjetska rata.

Vučić je izrazio zahvalnost zbog vraćanja 166. lista *Miroslavljevog jevanđelja*, a Putin je rekao da su za to pitanje, kao i za slike Rerija zadužena ministarstva kulture dviju zemalja. O povratku 166. lista *Miroslavljevog jevanđelja* u Srbiji pregovara se već godinama. Uoči dolaska Putina, ministar kulture i informisanja Vladan Vukosavljević izjavio je *Sputnjiku* da ima velika očekivanja od razgovora dva predsjednika u kojem bi tema povratka lista *Miroslavljevog*

jevanđelja trebalo da dobije i svoj konačni završetak, jer je već postignut najviši stupanj suglasnosti o koracima koji bi doveli do toga.

“Reč je o vrsti razmene u kojoj bismo mi dali sedam slika ruskog umetnika Nikolaja Rerija, koji je u Rusiji skoro kulturna ličnost i ima veliki značaj. Dobra koincidencija je bila ta što ruski ministar kulture Vladimir Medinski i njegovo Ministarstvo nameravaju da u toku 2019. godine otvore muzej Nikolaja Rerija u Moskvi. Te slike koje su u depou Narodnog muzeja nisu naše, nikada nisu ni izlagane, tako da verujem da će do razmene i doći. Očekujem da će to biti u toku 2019. godine”, rekao je Vukosavljević.

Svojevremeno istrgnuti 166. list *Miroslavljevog jevanđelja* jedini put izložen je u Srbiji u martu 2015. godine – na izložbi “Putevima Miroslavljevog jevanđelja” u Muzeju Vuka i Dositeja, koju su otvorili tadašnji ministar kulture Srbije Ivan Tasovac i ruski ministar Medinski. Na otvaranju te izložbe, Medinski je rekao da *Miroslavljevo jevanđelje* pokazuje koliko su srpsko i rusko pismo i jezik slični, podsjećajući današnje ljudе da ne zaborave svoje korijene, pravoslavnu kršćansku osnovu i svoje pradjedove koji su bili braća, zbog čega treba i danas da se pomažu.

Miroslavljevo jevanđelje – najstariji sačuvani srpski ilustrirani čirilični rukopis, koji je na UNESCO-ovoj listi Pamćenje sveta, ostalo je bez svog 166. lista kada je 1845/46. godine manastir Hilandar posjetila ruska duhovna misija na čelu s arhiepiskopom i naučnikom Porfirijem Uspenskim. Fasciniran izgledom *Miroslavljevo jevanđelja*, Uspenski je isjekao 166. list i odnio ga sa sobom. Zapis na posljednjem listu govori da je *Miroslavljevo jevanđelje* naručio humski knez Miroslav, brat velikog župana Stefana Nemanje. Smatra se da je dijak Gligorije, čiji se potpis nalazi na posljednjem isписанom listu, pisar ili minijaturista *Jevanđelja*, koje je nastalo '80-ih godina XII vijeka, a pisano je na staroslavenskom jeziku, srpske redakcije i raške ortografije.

POSTHUMNE NAGRade NEBOJŠI GLOGOVCU

Nagrade Dobričin prsten za životno djelo i „Milos Žutić“ za najbolje glumačko ostvarenje u sezoni 2016/17, koje je Udruženje dramskih umetnika Srbije (UDUS) posthumno dodijelilo Nebojši Glogovcu (1969-2018), uručene su njegovoj porodici 9. februara u Jugoslovenskom dramskom pozorištu, točno na prvu godišnjicu smrti tog velikog kazališnog, filmskog i televizijskog glumca.

Na skupu sjećanja, koji su organizirali UDUS i JDP, mnogobrojnoj publici predstavljena je i monografija o Glogovcu autorice Tatjane Nježić i prikazan kratki film o njemu, u režiji Radivoja Andrića. Umjetnički direktor JDP-a Gorčin Stojanović konstatirao je da zapravo nije potreban datum kao povod za sjećanje na Glogovca, koji je bio prvak JDP-a. „Svakodnevno je on tu, sa nama, ne samo u ovom pozorištu i ne samo u beogradskim pozorištima, u filmskim i televizijskim ekipama, ne samo u regionalnim pozorištima, nego i na ulici, u prodavnici, svuda. Mi smo ovde zbog nagrada i monografije. Mi smo ovde zbog jednog prisustva, bolnog, ali trajnog prisustva, a ne zbog odsustva“, rekao je Stojanović.

Predsednik UDUS-a Vojislav Brajović rekao je da je „sudbina tako htela da ove nagrade Nebojša Glogovac ne može da primi“. „Ali mi, njegove kolege, prijatelji i porodica znamo da je on tu, na ovoj sceni i da će zauvek biti kako u našim srcima, tako i u srcima brojne publike. Slavimo danas delo i izuzetnu ličnost umetnika Nebojše Glogovca koji je svojim pozorišnim, filmskim i televizijskim ulogama ostavio dubok, neizbrisiv trag i dao nemerljiv doprinos našoj kulturi“, istakao je Brajović, koji je uručio obje nagrade Glogovčevoj porodici – deci Gavrilu i Sunčici i supruzi Milici Glogovac, uz dug, stoeći aplauz prepune sale.

UŽI IZBOR ZA "ZLATNI SUNCOKRET"

Romani "Odustajanje" Jelene Lengold, "Prelest" Filipa Grbića, "Tuđine" Igora Marojevića, "Pomor i strah" Vuleta Žurića i "Poslednji argonaut" Aleksandra Gatalice, kao i pjesnička zbirka "Radno vreme raja" Dejana Aleksića, ušli su u najuži izbor za Vitalovu nagradu "Zlatni suncokret" za 2018. godinu.

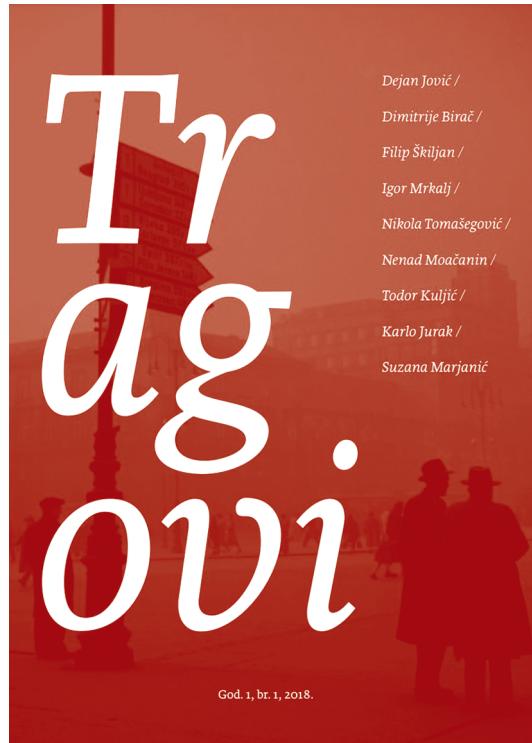
Knjige u najužem izboru predstavljaju uspješna ostvarenja unutar različitih mogućnosti književnog pisanja i izraz važne borbe istinske književnosti da izrazi duhovna stanja o kojima se najčešće čuti, naveo je žiri koji čine Dragan Jovanović Danilov, Dragan Babić i Vladimir Gvozden (predsjednik). Roman Jelene Lengold "Odustajanje", u izdanju Arhipelaga, bio je i u najužem izboru za NIN-ovu nagradu za 2018. godinu, a "Pomor i strah" Vuleta Žurića, u izdanju Lagune, bio je u užem izboru, dok je "Tuđine" Igora Marojevića, takođe u izdanju Lagune, bio u širem. Roman "Prelest" Filipa Grbića objavio je Vulkan, "Poslednji argonaut" Aleksandra Gatalice "Službeni glasnik", a zbirku poezije Dejana Aleksića "Radno vreme raja" Kulturni centar Novog Sada. Prošle godine nagrađen je Nikola Vučić za pjesničku knjigu "Skrivenosti".

LJETNA ŠKOLA SRPSKOG JEZIKA I KULTURE „SAVA MRKALJ“

Nakon prošlogodišnjih uspješnih organizacija i provedbe Ljetne škole na Viru i ove godine se vraćamo na isto mjesto. Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta" i Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba tokom jula i avgusta na Viru organiziraju *Ljetnu školu srpskog jezika i kulture „Sava Mrkalj“*. Škola će se održavati u periodu od 21.7. do 2.8.2019. (I. grupa: 21.7. - 27.7.2019., II. grupa: 27.7.-2.8.2019.) u odmaralištu „Cvrčak“ na Viru. Odmaralište se nalazi izvan naselja Vir, 150 metara od mora s vlastitim dvorištem, sigurnim za igru i boravak učenika. Sobe su višekrevetne s pripadajućim kupaonicama. U boravak su uračunata tri glavna obroka i užina.

Cilj „Ljetne škole“ je da kod učenika pobudi dodatni interes i obogati spoznaje o kulturi i jeziku našeg naroda, da doprinese očuvanju i razvoju nacionalnog i kulturnog identiteta. Ovakav oblik organiziranog boravka bi učenicima omogućio da steknu nove prijatelje i obogate spoznaje o zemlji svojih predaka. Organizatori napominju da je Ljetna škola namijenjena učenicima od 3. do 7. razreda (prednost imaju 4., 5. i 6. razred) iz mjesta u kojima nije organiziran niti jedan od oblika školovanja predviđen za srpsku nacionalnu manjinu (model A, B ili C srpski jezik i kultura). Program je koncipiran tako da se nastava i škola plivanja održavaju u prijepodnevnim satima, dok je popodnevno vrijeme rezervirano za kupanje, radionice i slobodne aktivnosti. Troškove smještaja, prehrane (tri obroka i užina), pratitelja grupe i prijevoza od Zagreba do Vira snosit će SKD "Prosvjeta" i VSNM ZG. Troškove puta do Zagreba i natrag snosite sami. Roditelji su obavezni dovesti djecu do Zagreba i dočekati ih u unaprijed dogovoren vrijeme.

Pozivamo vas da prijavite mlađe članove u *Ljetnu školu srpskog jezika i kulture „Sava Mrkalj“* i da informacije o njoj dostavite svim zainteresiranim. Prijaviti se mogu svi zainteresirani, a obrasce možete pronaći na internetskim stranicama SKD "Prosvjeta" i portala Novosti. Rok je 15. mart. Broj mjesta je ograničen, a odabrani kandidati bit će obaviješteni telefonskim putem do završetka školske godine. Krivo ispunjeni, nepotpuni obrasci te prijave poslane nakon propisanog roka neće se uzimati u razmatranje. Za sve dodatne informacije обратите se na mail cosavamrkalj@gmail.com ili na tel: 01/48 72 456.

NOVA IZDANJA

**SNV
CHB**

**IZŠAO PRVI BROJ ČASOPISA
„TRAGOVI“**

"Tragovi" su novi časopis za "srpske i hrvatske teme". Izdaje ga Arhiv Srba u Hrvatskoj, odnosno Srpsko narodno vijeće. Glavni urednik je Dejan Jović, profesor na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu.

SADRŽAJ

Dejan Jović: Čemu *Tragovi*?

Dimitrije Birač: Privredni razvoj Vukovara: historijsko-komparativna studija

Filip Škiljan: Svakodnevni život srpske seljačke obitelji u dvadesetom stoljeću u istočnom dijelu Zagrebačke županije

Igor Mrkalj: Slovenac među Hrvatima i Srbima: Franc Žužek, župnik u Glini, 1927.-1955.

Nikola Tomašegović: Jedinstvom protiv (ne)sloge: nacionalna koncepcija napredne omladine

Nenad Moačanin: O obavijesnom potencijalu osmansko-turske arhivske građe za povijest Srba u Hrvatskoj: uvodne napomene

Todor Kuljić: Pojmovna sinergija neoliberalizma i nacionalizma

Karla Jurak: O kontinuitetu krize i kritike

Nenad Moačanin i Fazileta Hafizović: Popis sela sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine

Suzana Marjanović: Dnevnik ustremljen nedostignom.

Svakodnevica u ženskim zapisima

IN MEMORIAM ŠABAN ŠAULIĆ (1951 – 2019)

Naša suvremena narodna muzika razvijala se postupno, nadograđivanjem, bez velikih skokova uglavnom i oni koji su je osuvremenili činili su to zajednički, svaki po svojim talentima i namjerama. Međutim, ako se može istaći ličnost koja je sama napravila jasan, vidljiv i mjerljiv obrat ili rez u tome kako se ova muzika izvodila i interpretirala – to je bez sumnje bio Šaban Šaulić.

Čovjek dugo nejasan, teško smjestljiv u kulturu i u svijet estrade Jugoslavije, pjevao je načinom kakav se dotad, van ono malo lokalnih, upućenih krugova, nije imao gdje čuti ranije. Neobična, jedinstvena, a zapanjujuća složenica srpskog, sevdalijskog, ciganskog i, najupadljivije, orientalnog stila, promijenila je u korijenu čitav pravac i žanr. Njegov stil, izvođenje i pjesme, bile su, iznenađujuće, sasvim gradske – samo što su to bili gradovi ili njihovi dijelovi koje nismo poznavali. Šaban je na površinu donio „podzemnu Jugoslaviju“, onu nevidljivu, siromašniju, težu, suroviju.

Ali, sad vidimo da je iz toga radikalnog zvuka, iz balkanskog kala i oklevetanosti gradio neprimjetno, kao nitko drugi, most koji se tokom pet decenija vinuo u nešto veliko, lijepo i čisto. On, kome su se rugali i optuživali ga za neciviliziranost, čovjek inače čudesne dobrote i skromnosti, postao je tako neukaljan nositelj drugačije, sasvim originalne forme ljepote, ovdašnje, i samo naše, kakva god bila.

Sve do strašnog kraja.

Đorđe Matić

**DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / JADRAN BOBAN / DUBRAVKA BOGUTOVAC
GORAN BORKOVIC / DRAGOLJUB ČUPKOVIĆ ČUPE / SRĐAN GAGIĆ / DUŠAN IVANIĆ
NENAD JOVANOVIĆ / TVRTKO KLARIĆ / DANILO LUČIĆ / ĐORĐE MAJSTOROVIĆ
ĐORĐE MATIĆ / IGOR MRKALJ / BOJAN MUNJIN / SRĐAN SANDIĆ
SANJA ŠAKIĆ / SINIŠA TATALOVIĆ / IVAN TULIĆ / ĆEDOMIR VIŠNIJIĆ**

АУТОРИ

FOTOGRAFIJA IZ FILMA PREDRAGA LIĆINE POSLJEDNU SRBIN U HRVATSKOJ
/NA SLCI DUŠAN BUGAĆ I MARINA REŽIPEPOVIĆ / 2019.

CIJENA 20 KN

www.casopis.prosvjeta.net